

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Atatürk İlkeleri ve İnkılap

Tarihi Enstitüsü

**AZERBAYCAN'IN BAĞIMSIZLIK SÜRECİ VE
TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ (1991-2000)**

Yüksek Lisans Tezi

İlknur DALKILIÇ

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kemal ARI**

**İzmir
Aralık 2015**

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Enstitüsü

AZERBAYCAN'IN BAĞIMSIZLIK SÜRECİ VE
TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ (1991-2000)

Yüksek Lisans Tezi

İlknur DALKILIÇ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kemal ARI

İzmir
Aralık 2015

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum Azerbaycan'ın Bağımsızlık Süreci Ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri(1991-2000) adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
23/12/2015
İlknur DALKILIÇ

ÖZET

Çalışmada önce Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin tarihsel sürecine kısaca göz atılmış, 1918-1920 yılları arasında mevcut olmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne ve bu Cumhuriyet'in Türkiye ile ilişkilerine kısaca değinilmiştir. Daha sonra, SSCB'nin çözülmesi sürecinin akabinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını tekrar kazanması ve bu süreçte Türkiye ile ilişkileri ele alınmıştır. Bağımsızlığının ilk yıllarında Azerbaycan'ın politik, ekonomik durumu anlatılmış, Ermenistan'ın saldırıları sonucunda uğradığı toprak kaybı ve dış politikası söz konusu edilmiştir. Bağımsız Azerbaycan tarihi içinde özel bir yere sahip bulunan Ebulfez Elçibey iktidarı çalışmada ayrı bir bölüm olarak ele alınarak değerlendirilmiştir. Elçibey döneminde Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkileri üzerinde de ayrıca durulmuştur. Çalışmanın son bölümünde Haydar Aliyev'in iktidara geliş süreci, Haydar Aliyev'e yapılan darbe girişimleri anlatılmıştır. Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri ekonomik, kültürel ve askerî boyutlarıyla yine bu bölümde ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, Ebulfez Elçibey, Haydar Aliyev.

ABSTRACT

First of all, the historical aspect of the relationship between Turkey and Azerbaijan has been briefly mentioned in this study. In addition, Republic of Azerbaijan and the relationship between Turkey and this Republic that come into existence within the period 1918-1920 have also been addressed. Then, Azerbaijan's process of regaining its independency and its relationship among Turkey within this period has been mentioned. The political and economical conditions in Azerbaijan in the first years of its independency have been shown. Moreover, its loss of land in consequence of the attacks of Armenia and its foreign policy has also been expressed. Ebulfez Elçibey, who has a special place in the history of Azerbaijan, has been examined in a separate section. The relationship between Turkey and Azerbaijan during the Elçibey period has also been referred. In the last part of the study, Haydar Aliyev's period of accession to power and the attempts of making a coup against Aliyev has been expressed. The economical, cultural and the military aspects of the relationship between Turkey and Azerbaijan during the presidency of Haydar Aliyev have also been discussed in this section.

Keywords: Turkey, Azerbaijan, Ebulfez Elçibey, Haydar Aliyev

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZET	4
ABSTRACT	5
İÇİNDEKİLER	6
KISALTMALAR	8
ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	11

I. BÖLÜM AZERBAJCAN'IN BAĞIMSIZLIĞINA KAVUŞMASI VE TÜRKİYE

1. Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Tarihsel Süreci	13
1.1. 19. Yüzyıl Sonlarına Kadarki Dönem ve 19. Yüzyıl Sonlarında Kültürel Yakınlaşmanın Yeni Hamlesi.....	13
1.2. Azerbaycan'ın Bağımsızlık İlanından Rus İşgaline Kadarki Dönem (1918-1920)	17
1.3. Azerbaycan'ın Sovyetleşmesinin İlk Yıllarında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1920'ler)	34
2. Bağımsızlığının İlk Yıllarında Azerbaycan	41
2.1. Siyasi Durum	41
2.2. Ekonomik Durum.....	50
2.3. İşgal ve Dış Politika	53
2.3.1. Bağımsızlığının İlk Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri.....	54
2.3.2. Bağımsızlığının İlk Yıllarında Azerbaycan'ın Diğer Ülkelerle İlişkileri	60

II. BÖLÜM 74 YIL SONRA GELEN DEMOKRATİK SEÇİM VE EBULFEZ ELÇİBEY'İN CUMHURBAŞKANLIĞI

1. Halk Cephesi İktidarı Döneminde Yaşanan Gelişmeler	65
1.1. Hocalı Katliamı	65
1.2. Azerbaycan'da Hocalı Katliamı Sonrasında Yaşanan Siyasi Gelişmeler ve Ebulfez Elçibey'in Cumhurbaşkanı Seçilmesi.....	71
1.3. Gence İsyanı ve Yaşanan Gelişmelerde Türkiye'nin Tutumu.....	77
1.4. Ebulfez Elçibey'in İktidardan Düşürülmesi.....	79
1.5. Azerbaycan'da Halk Cephesi'nin Uyguladığı Politikalar.....	81
2. Ebulfez Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri	93
2.1. Ebulfez Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası	93

2.2. Ebulföz Elçibey Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri	96
---	----

III. BÖLÜM
HAYDAR ALİYEV İKTİDARI VE
TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

1. İlk Yıllar ve Aliyev'e Darbe Girişim	103
1.1. İki Ülke Arasındaki Siyasi İlişkiler	107
Ekonomik ve Ticarî İlişkilerin Hukuki Esasları	123
1.2. Kültür ve Eğitim Alanlarında İşbirliğinin Güçlendirilmesi	127
2. Türkiye-Azerbaycan Askerî İlişkileri	132
3. Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası	139
3.1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dış Politika Öncelikleri	139
3.2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Belli Başlı Ülkelerle Siyasi İlişkileri	141
3.2.1. Rusya Federasyonu	141
3.2.2. İran İslam Cumhuriyeti	144
3.2.3. Amerika Birleşik Devletleri	147
3.2.4. AB Ülkeleri	150
3.2.5. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri	152
3.2.6. Pakistan	155
SONUÇ	157
KAYNAKLAR	160

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
age.	: adı geçen eser
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
agm.	: adı geçen makale
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
ANAP	: Anavatan Partisi
AT	: Avrupa Topluluğu
bk.	: bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı
C	: cilt
çev.	: çeviren
DSP	: Demokratik Sol Parti
ECO	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
GATA	: Gülhane Askeri Tıp Akademisi
gaz.	: gazetesi
haz.	: hazırlayan
İKT	: İslam Konferansı Teşkilatı
KAİT	: Kuzey Atlantik İşbirliği Teşkilatı
KEİT	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
KEK	: Karma Ekonomik Komisyon
KGB	: Devlet Güvenliği Komitesi
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
Org.	: Orgeneral
s.	: sayfa
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TEMA	: Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı
THY	: Türk Hava Yolları
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TSFSC	: Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
TÜRKSOY	: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
vb.	: ve benzeri, ve benzerleri
Yay.	: Yayınevi, Yayınları
yy.	: yüzyıl

ÖNSÖZ

20. Yüzyılın başında ayaklanma ve savaşla çalkalanan Rusya İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin de yardımlarıyla hayata tutunmaya çalıştı. Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmasıyla bu kez Bolşevik rejimin hâkim olduğu Rusya karşısında savunmasız kalarak iki yıllık mücadelenin ardından sessizliğe büründü.

SSCB'nin parçalanma sürecine girmesiyle beraber, Azerbaycan Türkleri bağımsızlıklarını tekrar kazanmak için ayaklandılar. 20. Yüzyılın sonunda Azerbaycan bir kez daha bağımsız oldu. Fakat bu süreçte yine bir Rus oyunuyla Ermenistan'ın saldırgan ve işgalci tutumuyla karşılaştı. Savaş, toprak kaybı, mülteciler, ekonomik çöküş gibi sorunlarla boğuşmak zorunda kaldı.

Azerbaycan bağımsızlığını tekrar kazanır kazanmaz, yine kan ve soy bağıyla, tarihî ve kültürel köklerle sıkı sıkıya bağlı bulunduğu Türkiye'ye yöneldi. İçinde bulunduğu güçlüklerle baş etmede öncelikli olarak Türkiye'den yardım bekledi. Başlangıçta birtakım konularda çekingen davranmakla beraber Türkiye, kardeş olarak gördüğü Azerbaycan'a yine elinden geldiğince yardım etmeye çalıştı.

“Azerbaycan'ın Bağımsızlık Süreci ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1991-2000)” adlı çalışmamızın konusu, Azerbaycan'ın 20. Yüzyıl sonunda bağımsızlığını tekrar kazanmasının ve hem bu süreçte hem de sonrasında Türkiye ile her alanda kurduğu ilişkilerin tarihidir.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın “Azerbaycan'ın Bağımsızlığına Kavuşması ve Türkiye” adlı I. Bölümü'nde önce Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin tarihsel sürecine kısaca göz atılmıştır. Bu bölümde 1918-1920 yıllarında mevcut olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve bu Cumhuriyet'in Türkiye ile ilişkileri üzerinde biraz daha etraflıca durulmuştur. Şunu unutmamalıyız ki Azerbaycan 1991 yılında

bağımsızlığını ilan ederken, kendisini Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin mirasçısı ilan etmiştir.

Yine I. Bölüm 'de 20. Yüzyılın sonunda Azerbaycan'ın bağımsızlığını tekrar kazanma süreci, bu süreçte karşılaştığı zorluklar, karşı karşıya kaldığı saldırganlık ve içine çekildiği savaş da anlatılmıştır. Bağımsızlığının ilk yıllarında Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkileri de bu bölümün konuları arasındadır.

Çalışmamızın II. Bölümü, Azerbaycan'ın modern tarihi içinde yaklaşık bir buçuk yıllık dönemi kapsamaktadır. Ermenilerin Rus ordusunun da desteğiyle gerçekleştirdikleri Hocalı katliamı sonrasında Azerbaycan'ın içinde iyice karmaşıklaşan siyasi durum, 74 yıllık aranın ardından yapılan demokratik seçim ve Elçibey'in Cumhurbaşkanı seçilmesi, Azerbaycan Halk Cephesi'nin bir isyanla son bulan bir yıllık iktidarı bu bölümde ele alınmıştır. "74 Yıl Sonra Gelen Demokratik Seçim ve Ebulfez Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı" adlı bu bölümde Elçibey dönemi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine de değinilmiştir.

Çalışmamızın III. Bölümü "Haydar Aliyev İktidarı ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri" adını almakla beraber, bu bölümde temas edilen olaylar 1993 yılı sonuyla 2000 yılı sonu arasını kapsamaktadır. Böylesi bir sınırlama, tezimizin ana konusunun 1991-2000 yılları arasını kapsamamasından kaynaklanmıştır. Türkiye ile Azerbaycan arasında Haydar Aliyev döneminde, 2000 yılı sonuna kadar mevcut siyasi, ekonomik, kültürel, askerî vb. ilişkiler bu bölümde ele alınarak değerlendirilmiştir.

Çalışmamızda, konuya ilişkin değerli araştırmalarla beraber, resmî belgelerden, arşiv kaynaklarından, anlatılan dönemle ilgili gazetelerden ve makalelerden, TBMM tutanaklarından, Resmî Gazetelerden faydalanmaya özen gösterdik. Ele aldığımız dönemi tarafsız bir tutumla çalışmamıza yansıtma çabası içinde bulunduğumuzu da söyleyebiliriz.

Sonuç kısmıyla son bulan çalışmamıza, bir adet Kaynakça da eklenmiştir.

Çalışmamız süresinde destek ve yardımlarını esirgemeyen Azeri dostlarıma, özellikle bu tezin ortaya çıkmasını mümkün kılan sevgili aileme ve yol gösterici tavsiyeleriyle daima yolumu aydınlatan danışman hocam Prof. Dr. Kemal Arı'ya teşekkürü borç bilirim.

GİRİŞ

Gorbaçov'un "perestroyka" ve "glasnost" adıyla başlattığı köklü reformlar SSCB'nin parçalanması ve bu ülkeyi oluşturan Birlik Cumhuriyetlerinin bağımsız kalmasıyla sonuçlandı. Azerbaycan ağırlı ve kanlı bir sürecin ardından 30 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etti. Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Konseyi 18 Ekim 1991 tarihinde Bağımsızlık Yasası'nı onayladı.

Henüz bağımsızlığından önce komşu Ermenistan'ın toprak iddiaları ve saldırganlığıyla karşı karşıya kalan Azerbaycan gitgide bu ülkeyle büyük bir savaşın içine çekildi. Rusya'nın açık desteğini arkasına alan Ermenistan, kendi sınırları içindeki ata yurtlarında oturan Azerbaycan Türklerini ülkeden zor kullanarak çıkarmanın ötesinde, üzerinde hak iddia ettiği tarihî Türk toprağı olan Dağlık Karabağ'la beraber, etrafındaki birtakım bölgeleri de işgal etti. Azerbaycan'ın, bağımsızlığının ilk yıllarında topraklarının %20'sinin işgali ve 1 milyon mülteci sorunuyla karşı karşıya kalmasına neden olan savaşa 1994 yılının Mayıs ayında imzalanan ateşkesle ara verildi.

Bağımsızlığının ilk yıllarında Azerbaycan'ın yüzleştiğı önemli sorunlardan bir tanesi de içteki iktidar çekişmeleri oldu. Azerbaycan tarihinde 1918 yılında kurulan Halk Cumhuriyeti'nin ardından 74 yıllık bir aradan sonra gerçekleşen ilk demokratik seçimlerde Ebulfez Elçibey 7 Haziran 1992 tarihinde Cumhurbaşkanı oldu. Fakat yaklaşık bir yıl sonra patlak veren Gence İsyanı sonrasında iktidardan düşürülerek Bakü'yü terk etmek zorunda kaldı. Elçibey'in yetkilerini devralan Azerbaycan Yüksek Konseyi Başkanı Haydar Aliyev 1993 yılının Ekim ayında yapılan seçimlerde Azerbaycan Cumhurbaşkanı oldu.

Deneyimli bir politikacı olan Haydar Aliyev'in iktidarı döneminde Azerbaycan Ermenistan'la savaşta ateşkes imzaladı. Haydar Aliyev, kendisine karşı planlanan darbe girişimlerini bertaraf etti. Bölgesinde daha dengeli bir siyaset takip

ederek Rusya ve İran gibi büyük komşularıyla ilişkilerini düzene soktu. Sağladığı istikrar ve imzaladığı petrol anlaşmaları sayesinde ülkesinin kötü durumdaki ekonomisini iyileştirmeyi başardı.

Kan, soy, dil, din, tarih, kültür bağlarıyla sıkı sıkıya bağlı olduğu Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmakla beraber, bağımsızlığını henüz yeni kazanmış olan bu devlete gereksinim duyduğu her alanda yardımını esirgemedi. SSCB'nin son yıllarındaki göreceli özgürlük ortamından yararlanarak dost ve kardeş Türkiye Cumhuriyeti'yle ilişkiler tesis etmeye çalışan Azerbaycanlı yöneticiler de bağımsızlıktan sonra bu ilişkileri geliştirmek ve pekiştirmek için ellerinden geleni yaptılar.

Elçibey döneminde her alanda hızlı bir gelişme gösteren Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı döneminde de gelişmesini sağlam temeller üzerinde ve istikrarlı bir şekilde sürdürdü. Haydar Aliyev'in ünlü sözüyle, "bir millet iki devlet" olan Türkiye ile Azerbaycan kültürel bağlarını sıkılaştırmanın yanında, ticari ve ekonomik ilişkilerini de karşılıklı çıkar ilkesi temelinde geliştirdiler. Bölgesel ve tarihî şartlar nedeniyle Türkiye ile Azerbaycan ilişkileri stratejik nitelik ve derinlik kazandı. İki ülke uluslararası arenada pek çok konuda ortak hareket etmenin ötesinde, bölgesel konulardaki politikalarını tam bir uyum içinde yürütmeye başladılar.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin önemli bir boyutu olan askerî ilişkiler, iki ülke halkının çıkarlarına uymanın ötesinde, Güney Kafkasya bölgesine barış ve istikrar getirmek açısından da önem kazandı. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askerî ilişkiler, NATO çerçevesinde de hızlı bir gelişme göstererek bir NATO ülkesi olan Türkiye'nin Azerbaycan'ı her fırsatta desteklemesiyle daha da pekişti.

Günümüzde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri derin tarihî köklere sahip olmanın ötesinde, günümüzün gerçekleri ve gereksinimleri doğrultusunda sağlam temeller üzerinde gelişme göstererek stratejik ortaklık niteliği kazanmıştır.

I. BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN BAĞIMSIZLIĞINA KAVUŞMASI VE TÜRKİYE

1. Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Tarihsel Süreci

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin tarihsel sürecini belirleyen öncelikli etken, şüphesiz Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin aynı milletin evlatları olduğu, aynı soydan ve aynı kandan geldikleri gerçeğidir. Tarihin çeşitli evrelerinde farklı devlet yapılanmaları içinde yer almış olsalar da özellikle aralarındaki siyasi bağ zaman zaman şu veya bu derecede sekteye uğramış olsa da Türkiye ve Azerbaycan Türkleri arasındaki dil, din ve kültür birliği her zaman kendini kuvvetli bir şekilde hissettirmiştir.

1.1. 19. Yüzyıl Sonlarına Kadarki Dönem ve 19. Yüzyıl Sonlarında Kültürel Yakınlaşmanın Yeni Hamlesi

Azerbaycan'da Türk varlığı Sakalarla beraber milattan önce 7. Yüzyıla kadar geri götürülse de¹ Türklerin Azerbaycan'a yoğun ve kesin olarak yerleşmeleri 11. Yüzyılda Türkmenlerin gelişiyledir².

Selçukluların ardından bölgeye Moğol İlhanlı Devleti, bunlardan sonra ise Akkoyunlular (1378-1508) ve Karakoyunlular (1380-1496) hâkim olmuştur.

Akkoyunlu dönemi Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti'yle de ilk temasının gerçekleştiği dönemdir. Tercan yakınlarında Otlukbeli mevkiinde 11 Ağustos 1473

---

¹ Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", *İslam Ansiklopedisi*, C: 1, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1979, s. 97.

² *Agm.*, s. 101.

tarihinde Fatih Sultan Mehmet ile Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan arasında gerçekleşen savaş Osmanlı'nın zaferiyle sonuçlansa da, Fatih, kaçan Akkoyunlu ordusunu takip etmemiş ve daha ileri gitmeyerek geri dönmüştür³.

Daha sonra Akkoyunluları yenerek Azerbaycan'a hâkim olan Safeviler döneminde (1501-1736) Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti ile teması da arttı. II. Bayezid'in, Tebriz'de tahta çıkışı dolayısıyla elçiler göndererek tebrik ettiği⁴ Şah İsmail, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarını tehdit etmeyi sürdürünce, Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim ile 23 Ağustos 1514 tarihinde Çaldıran ovasında karşı karşıya gelmek zorunda kaldı. Savaştan zaferle ayrılan Yavuz Sultan Selim Tebriz'e girdiyse de fazla kalmadı⁵.

Osmanlılar Kanuni Sultan Süleyman döneminde Safevilerin başkenti Tebriz'e 1534 ve 1548 yıllarında iki defa daha girdiler, fakat hiçbirinde uzun süre kalamadılar⁶.

1585 yılında Tebriz'i Özdemiroğlu Osman Paşa komutasında bir kez daha ele geçiren Osmanlı ordusu, burayı 1603 yılına kadar elinde tutmayı başardı⁷.

Safevilerin son dönemlerinde birkaç defa Osmanlılarla Safeviler arasında el değiştiren Tebriz 1736 yılında yapılan bir antlaşmayla İran'a bırakıldı⁸.

Tüm bu süreçte Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'ı tamamen ve kesin bir şekilde ilhak etme çabaları sonuçsuz kaldı.

1736 yılında Nadir Şah, Safeviler Hanedanı'na son verdi, Afşarlar Hanedanı'nın kurucusu ve ilk hükümdarı olarak tahta çıktı.

Nadir Şah Müslümanlar arasında mezhep farklılığından doğan düşmanlığa son vermek amacıyla birtakım çalışmalar başlattı. Safevi şehzadesi Safi Mirza'nın Osmanlı Devleti'ne ilticası ve İran tahtı üzerinde hak iddia etmesi üzerine 1744

---

³ Erhan Afyoncu, "Otlukbeli Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 34, İstanbul, 2007, s. 4-6.

⁴ Tufan Gündüz, "Safeviler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 35, İstanbul, 2008, s. 452.

⁵ Mustafa Çetin Varlık, "Çaldıran Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 8, İstanbul, 1993, s. 193-195.

⁶ Ali Sinan Bilgili, "Tebriz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 40, İstanbul, 2011, s. 219-220.

⁷ *Agm.*, s.220.

⁸ *Agm.*, s.220.

yılında Osmanlılara karşı sefer başlattı. 1746 yılı Eylül'ünde Osmanlılarla antlaşma yaptı, 1747 yılı Haziran'ında ise öldürüldü⁹.

Nadir Şah'ın ölümünün ardından Azerbaycan politik çekişme ve iç savaflara sahne oldu. Sonuçta, Azerbaycan topraklarında yarı bağımsız feodal devletler olan Hanlıklar kuruldu.

Rusya ile İran'ın Azerbaycan üzerinde nüfuz mücadelesinin sonucunda imzalanan Gülistan Antlaşması (1813), Türkmençay Antlaşması (1828) ve Osmanlı-Rus savafları sonucunda imzalanan Edirne Antlaşması (1829) ile Aras Nehri ve Talış dağları sınır kabul edilerek Azerbaycan toprakları ikiye ayrıldı, bu sınırın kuzeyinde kalan Hanlıklar Rusya'nın, güneyinde kalan Hanlıklar ise İran'ın egemenliğine girdi¹⁰:

Kuzey Azerbaycan Hanlıkları: Karabağ, Şeki, Gence, Bakü, Guba, Nahçıvan, Talış ve İrevan Hanlıkları;

-Güney Azerbaycan Hanlıkları: Tebriz, Urmiye, Erdebil, Hoy, Maku ve Meraga Hanlıkları¹¹.

Hanlıklar döneminde Osmanlı Devleti Azerbaycan'da fazla etkili olmamakla beraber, Azerbaycan Hanlarının zaman zaman Osmanlı'dan yardım istedikleri ya da Rus işgali sırasında Osmanlı'ya sığındıkları bilinmektedir. Örneğin İran'da ortaya çıkan Ağa Muhammed Han tehlikesine karşı Şuşa (Karabağ) Hanı İbrahim Halil Han ile Revan (İrevan) Hanı Muhammed Han hicri 1204 (miladi 1789-1790) tarihinde Çıldır valisine elçiler göndererek Osmanlı'dan yardım talebinde bulunmuşlardır¹².

Osmanlı Devleti'ne iltica eden ve Erzurum'da ikamet eden Şeki ve Şirvan Hanı Selim Han'ın ise Ankara'ya naklettirilerek kendisine maaş bağlandığı hakkında

---

⁹ Azmi Özcan, "Nadir Şah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 32, İstanbul, 2006, s. 276-277.

¹⁰ Ziya Musa Buniyatov, "Azerbaycan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 4, İstanbul, 1991, s. 320.

¹¹ *Agm.*, s.320

¹² *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri II (1575-1918)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s. 95, belge no. 37.

Erzurum valisine ve Ankara naibine 1822 yılında hüküm gönderildiği bilinmektedir¹³.

19. Yüzyıl sonu ile 20. Yüzyıl başlarında Türkiye ile Azerbaycan arasında kültürel yakınlaşmanın yeni bir hamlesine tanık oluruz.

19. Yüzyıl sonlarında Azerbaycan'ın kültürel ve sosyal hayatında ciddi bir ilerleme görülür:

“1858 yılında, dönem itibariyle Kafkasya'nın büyük şehirlerinden olan Şamahı'da... Azerbaycan'ın ilk tiyatro binası yapılmıştır. Mirza Fethali Ahundov'un 1850-1855 yılları arasında kaleme aldığı altı komedi, Azerbaycan'da realist tiyatro eserlerinin öncüleridir”¹⁴.

Azerbaycan'da milli matbuat hayatı da aynı dönemde faaliyete başlar ve hızla gelişir:

“22 Temmuz 1875 tarihinde Hasan Bey Zerdabî, Azerbaycan'ın ilk milli gazetesi olan İkinci'yi çıkarmaya başlar. Bu gazeteyi 1879 yılında çıkan Ziya ve 1882 yılında neşre başlayan Ziya-yı Kafkasiye takip eder. XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başları, Azerbaycan'ın matbuat hayatında oldukça hareketli bir dönemdir. Hayat, İrşad, Taze Hayat, Terakki, İttifak, Seda, Yeni İrşad, İkbal gazeteleri, Fuyuzat, Şelale, Dirilik, Kurtuluş dergileri dönemin sosyal hayatında büyük rol oynamışlardı.”¹⁵.

Dönemin Azerbaycanlı aydınlarından bazılarının “Osmanlı'yı bütün âlem-i İslam'ın yegâne ümmid-gâhı”¹⁶ olarak gördüğünü biliyoruz.

Örneğin dönemin Azerbaycan edebiyatının ve matbuatının önemli isimlerinden biri olan Mehmed Hadi, Trablusgarp Savaşı'ndan bahsederken, İtalya'nın yaptığı askeri harekâtın “...değil yalnız Osmanlıları, rabita-ı maneviye ile

---

¹³ *Age.*, s. 110, belge no 43.

¹⁴ Mehdi İsmayılov Genceli, *Azerbaycanlı Şair Mehmed Hadi: Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Ötüken yay., İstanbul, 2011, s. 14.

¹⁵ *Age.*, s. 13.

¹⁶ *Age.*, s. 176.

şanlı Osmanlılara merbut bulunan üç yüz milyon kalpleri dil-hûn-ı teessür ettiğini”¹⁷ vurgulamaktadır.

Ali Bey Hüseyinzade yönetiminde 1 Kasım 1906 tarihinde yayın hayatına başlayan Fuyuzat “bir tek Azerbaycan’ın değil, bütün Türk dünyasının aydınlanmasına, Türkçülük ve milliyetçilik görüşlerinin yayılmasına hizmet eden”¹⁸ bir dergi niteliği taşımaktadır.

Fuyuzat dergisinde “Osmanlı edebiyatının temsilcilerine de geniş yer ayrılmıştır”¹⁹.

Rusya İmparatorluğu merkez yönetiminin zayıfladığı, imparatorluğun siyasi olaylarla çalkalandığı bir ortamda Türkiye ve Azerbaycan Türkleri arasındaki kültürel yakınlaşma, siyasal yakınlaşmaya da zemin hazırlayan bir nitelik kazanmaktadır.

1.2. Azerbaycan’ın Bağımsızlık İlanından Rus İşgaline Kadarki Dönem (1918-1920)

Rusya’da 1917 Bolşevik İhtilâli’nin ardından Güney Kafkasya bölgesi temsilcileri Tiflis’te bir araya gelerek bir “geçici hükümet” kurulması konusunda anlaşdılar. Bolşevik iktidarını tanımayan ve kendini halen Rusya İmparatorluğu’na bağlı gören bu geçici hükümet Güney Kafkasya Komiserliği adıyla 15 Kasım 1917’de Tiflis’te kuruldu.

Bir parçası olduğu Rusya’yla Osmanlı Devleti arasında süren savaştan en çok etkilenen bölgelerin başında gelen Güney Kafkasya’nın bu geçici hükümeti, Osmanlı’yla savaşa bir an önce son verilmesini arzu etmekteydi. Bu doğrultuda yapılan temaslar sonucunda 18 Aralık 1917’de Erzincan’da Osmanlı Devleti ile Güney Kafkasya Komiserliği arasında bir mütareke imzalandı²⁰.

---

¹⁷ Şanlı Osmanlılara manevi bağlarla bağlı olan üç yüz milyon insanın da üzüntüden yüreğinin yaralandığını, *Age.*, s. 176.

¹⁸ Nizami Caferov, Aydın Halilov, “Bir Neçe Söz”, *Füyuzat Jurnalının Bibliyografyası*, Azerbaycan Atatürk Merkezi, Bakü, 2002, s. 4.

¹⁹ *Agm.*, s. 6.

²⁰ Tülay Duran, “Bolşeviklerin Osmanlı Devleti ile Yaptıkları İlk Anlaşma”, *Belgelerle Türk*

Rusya'nın Sovyetleşmesinin ardından, Osmanlı ile bu devlet arasında Brest-Litovsk Antlaşması 3 Mart 1918 tarihinde imzalandı. Brest-Litovsk Antlaşması'nın şartlarına göre Ruslar Evliye-i Selâse (Üç vilayet: Kars, Ardahan, Batum) bölgesinden çekildi²¹. Ne var ki Rus ordusunun çekilmesinin ardından oluşan boşluktan yararlanan Ermeniler Kars ve Ardahan'ı, Gürcüler ise Batum'u işgal etmişlerdi.

Osmanlı Devleti bu durum karşısında Güney Kafkasya temsilcilerini siyasi çözüm bulma amaçlı müzakerelerde bulunmak üzere görüşmeğe davet etti. Fakat Trabzon'da gerçekleşen müzakerelerden de bir sonuç alınamadı. Gürcü ve Ermeni temsilcilerin uzlaşmaz tavırları nedeniyle Güney Kafkasya Konseyi Trabzon görüşmelerinden çekildi. Azerbaycan temsilcileri ise Güney Kafkasya Konseyi'nin bu uzlaşmaz tutumunu protesto ettiler²².

Osmanlı Hükümeti Güney Kafkasya'da Gürcü ve Ermenilerin barış yanlısı olmayan tutumları yüzünden, bölgeye yönelik daha sert önlemler almak zorunda kalıyordu. Bu durumda Kafkasya'ya bir askerî harekât yapılması gündemin öncelikli sorunlarından biri oldu.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya yapacağı askerî harekâtın iki büyük amacı bulunuyordu:

1- Osmanlı Devleti açısından bu harekâtın stratejik bir önemi vardı. Bu stratejik önem iki noktada kendini gösteriyordu. Öncelikle Kafkasya; Müslüman Türklerin yerleşik bulunduğu Orta Asya coğrafyası ile Osmanlı Devleti arasında bir köprü konumunda olduğundan, bu bölgenin kontrol altına alınması, Orta Asya'ya uzanan yolun da açılması anlamına geliyordu. İkinci olarak Osmanlı Devleti'nin bazı yetkililerinin, Hazar Denizi üzerinden İran'a ve oradan da Basra Körfezi'ne ulaşmak suretiyle Cihan Harbi'nin gidişatını kökten değiştirmek gibi planları olduğu bilinmektedir²³.

Tarihi Dergisi, S: 37 (1970), s. 18-21.

²¹ Tülay Duran, "Brest-Litovsk Antlaşması ve Türkiye", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S: 38 (1970), s. 16-20.

²² Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920*, Çev.: Nuray Mert, Bağlam, İstanbul, 1988, s. 166-167.

²³ Halil Paşa (Kut), *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, (Haz.: Taylan Sorgun), Kamer, İstanbul, 1997, s. 129.

2- Güney Kafkasya’da Ermeniler ve Gürcüler, Osmanlı ile iyi niyetli bir barışa yanaşmamanın ötesinde, Rusların çekilmesi sırasında ele geçirdikleri silah ve cephanelik yardımıyla bölgenin Müslüman Türk halkına yönelik mezalime girişmişlerdi. Bakü, Nahçıvan, Karabağ gibi bölgelerde özellikle şiddetli bir şekilde cereyan eden Ermeni mezalimi, esasında Azerbaycan’ın neredeyse bütün bölgelerinde hayata geçirilmiştir. 1918 yılı olayları sırasında örneğin Şamahı’nın 58 köyünde 7 bin kişiden fazla Azerbaycan Türkü katledilmiştir²⁴. 1918 yılının yalnızca yaz ve sonbahar aylarında Zengezur bölgesinde 115 Türk köyü yakılıp yıkılmış ve bu köylerde 3200’den fazla erkek, 2200’den fazla kadın, yine 2200 kadar çocuk katledilmiştir²⁵. İrevan vilayetinde ise 211 Türk köyü büsbütün tahrip edilmekle 100 bin kadar Azerbaycan Türkü katledilmiştir²⁶.

Şaumyan başkanlığındaki Bakü Halk Komiserleri Sovyeti’ne bağlı Kızıl Ordu Bakü, Guba, Şamahı, Salyan, Kürdemir bölgelerinde şehirleri, köy ve kasabaları yakıp yıkarak Gence’ye doğru ilerlemeyi sürdürürken, Zengezur’u işgal eden Andranik’in de Gence’ye saldırmaya hazırlandığı biliniyordu²⁷. Böyle bir durumda Azerbaycan halkının yardım isteyebileceği tek yer Osmanlı Devleti idi. Nitekim daha sonra Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nde Başbakanlık yapacak olan Nesip Bey Yusufbeyli Azerbaycan Milli Komitesi’nin Gence’de yaptığı toplantıda şöyle konuşmuştu:

“Muhakkak büyük bir yardıma ihtiyaç vardır ve bu yardımı da bize ancak Osmanlı İmparatorluğu yapabilir. Burada bir karar alalım ve... Türkiye’den askerî yardım isteyelim”²⁸.

Milli Şura Başkanı Mehmet Emin Resulzade de mevcut durumu şu sözlerle ifade etmişti:

“Bu zor durumda milleti kurtaracak bir tek çare vardı: Türkiye. Bütün ümitler Türkiye’ye bağlanmıştı”²⁹.

---

²⁴ Vagif Arzumanlı, Veli Hebiboğlu, Kamil Muhtarov, *1918-ci İl Gırgınları*, Bakü, 1995, s. 19.

²⁵ *Age.*, s. 38-39.

²⁶ *Age.*, s. 59.

²⁷ Akif Aşırılı, *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi Basınında Kafkas İslam Ordusu*, Çev: Azad Ağaoğlu, Gısmet, Bakü, 2008, s. 9.

²⁸ Naki Keykurun, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar 1905-1920*, İlke, Ankara, 1998, s. 83.

Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya harekâtının öncelikli amacı bu mezalimi durdurmak, bölgenin Müslüman Türk halkını zulüm ve kırımdan kurtarmaktı. Bu durumda, öncelikle Kafkasya Türkleri için bir kurtarıcı olarak görülen Türk ordusunun Azerbaycan'a davet edilmesi, gündemin öncelikli konusu olmuştur. Azerbaycan Millî Komitesi, daha sonra Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Millî Emniyet Genel Müdürü olacak Naki Keykurun ile bir Osmanlı subayı olan Hüsametdin Bey'i, Türkiye'den askerî yardım talep etmek üzere 1918 yılı Ocak ayında görevlendirmiştir³⁰.

Bu arada Kafkasya'da devam eden siyasi gelişmeler önce 26 Mayıs 1918 tarihinde Gürcü temsilcilerin ve arkasından ikişer gün arayla Azerbaycan (28 Mayıs) ve Ermenistan'ın (30 Mayıs) da Güney Kafkasya ittifakından ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmesiyle sonuçlanmıştı.

Güney Kafkasya Komitesi'nin Azerbaycan grubu 27 Mayıs 1918'de bir Geçici Millî Konsey kurulmasına karar vermiştir. Bu Konsey 28 Mayıs tarihinde Tiflis'te "Azerbaycan'ın İstiklaliyeti Hakkında Akitname"yi ilan etti. Akitname'de Azerbaycan'ın, karşı karşıya kaldığı iç ve dış zorluklardan kurtulması amacıyla "bir devlet teşkilatı kurma gereksinimi" ortaya çıktığı vurgulanmıştı³¹.

Toplamda 6 maddeden oluşan bu Akitname'de Azerbaycan halkının "hâkimiyet hakkına malik olduğu"nun altı çizilmiş ve Güneydoğu Kafkasya'yı kaplayan Azerbaycan'ın "kamilü'l-hukuk bir devlet" olduğu ilan edilmişti³².

Akitname'de bağımsız Azerbaycan Devleti'nin yönetim şeklinin de "Halk Cumhuriyeti" olduğu söyleniyordu³³.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin millet, mezhep, sınıf, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşlarının hukukunu temin edeceği ve yine sınırları dâhilindeki tüm milletlerin "serbest-âne inkişafı için" geniş olanaklar açacağı da Akitname'de duyurulmuştu³⁴.

---

²⁹ Akif Aşırılı, *age.*, s. 9.

³⁰ Naki Keykurun, *age.*, s. 84-86.

³¹ *Azerbaycan Tarihi*, C: 5, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Bakü, 2008, s. 260.

³² *Age.*, s.260.

³³ *Age.*, s.260.

³⁴ *Age.*, s.260.

Kurucular Meclisi (Meclis-i Müessisan) toplanıncaya değin idarenin Millî Konsey’de (Millî Şura) ve Millî Şura’ya karşı sorumlu Geçici Hükümet’te (Hükümet-i Muvakkata) olacağı da İstiklaliyet Akitnamesi’nde ilan edildi³⁵.

Azerbaycan bağımsızlığını ilan eder etmez, bundan öncelikle Osmanlı Hükümeti’ni haberdar etmek istemiş ve sesini tüm dünyaya duyurmak için yine Osmanlı Devleti’ni bir nevi diplomatik üs olarak kullanmayı arzu etmiştir. Bağımsız Azerbaycan’ın ilk Başbakanı Fethali Han Hoyski 30 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan’ın istiklali haberini Batum üzerinden İstanbul’a çektiği bir telgrafla Osmanlı Hükümeti’ne duyurmuştur. Ayrıca Osmanlı’dan, uluslararası alanda Azerbaycan’ın sesini duyurması ve diplomatik ilişkiler içinde bulunduğu ülkelerde Azerbaycan’ı da temsil etmesi istendi.

Azerbaycan’ın bu müracaatının ardından Osmanlı Hükümeti yetkilileri, Batum’da Azerbaycan temsilcileriyle bir araya gelerek müzakerelerde bulundular. Azerbaycan’ın bağımsız bir taraf olarak muhatap kabul edildiği bu müzakereler sonucunda 4 Haziran 1918 tarihinde bir “Dostluk Anlaşması” yapıldı. Anlaşmayı Osmanlı Hükümeti adına Adalet Bakanı Halil (Menteşe) Bey ile Kafkasya Cephesi Komutanı Mehmet Vehip Paşa, Azerbaycan Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Mehmet Hasan Hacınski ile Millî Şura Başkanı Mehmet Emin Resulzade imzaladı³⁶.

“Dostluk Anlaşması” “bir taraftan Hükümet-i Osmaniye diğer taraftan âhiren ilan-ı istiklal eden Azerbaycan Hükümet-i Cumhuriyesi” arasında imzalandı. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti, bu anlaşmayla bağımsız bir Azerbaycan Cumhuriyeti’ni muhatap kabul etmiş oluyordu.

Anlaşma’nın 1. Maddesi Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında sürekli barış ve dostluk oluşturulduğunu duyuruyor, 2. Maddede ise Osmanlı Devleti ile Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasındaki sınır çiziliyor. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sınır tespiti protokolünün Osmanlı

---

³⁵ *Age.*, s.260.

³⁶ *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri II (1575-1918)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s. 225-235, belge no 79.

Hükümeti'ne tebliği ve söz konusu protokolün bu anlaşmanın ayrılmaz bir parçası kabul edileceği hususu 3. Maddede karara bağlandı³⁷.

Anlaşmanın; Kafkasya'daki gelişmeleri de etkileyecek olan, Azerbaycan açısından asıl önemli maddesi 4. Maddedir:

“Azerbaycan Hükümet-i Cumhuriyesi tarafından talep vukuunda Hükümet-i Osmaniye intizam ve asayiş-i dâhilinin temin ve iadesi için lede'l-icab silah kuvvetiyle muavenette bulunacaktır.” (Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti tarafından talep edilmesi halinde, Osmanlı Hükümeti düzenin ve iç asayişin temin ve iadesi için gerektiğinde silah gücüyle yardımda bulunacaktır)³⁸.

Anlaşmanın 5. Maddesinde Azerbaycan, kendi sınırları içinde hiçbir çeteyi barındırmamayı taahhüt etmişti. 6. Maddede ise demiryollarının kullanımı konusunda tarafların birbirine kolaylık sağlamaları öngörülmüştü³⁹.

Taraflar arasında ilk resmî anlaşma niteliği taşıyan bu belgenin 7. Maddesinde, gelecekte bir şehbenderlik (konsolosluk) anlaşması, ticaret anlaşması yapılması ve diğer resmî belgelerin düzenlenmesi öngörülmüştü⁴⁰.

8. Maddede özellikle sınır bölgelerinin halkına tanınacak kolaylıklara, 9. Maddede ise Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında posta ve telgraf bağlantısının uluslararası anlaşma ve düzenlemelere uygun yürütüleceğine değinilmişti⁴¹.

Daha önce Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Brest-Litovsk Anlaşması'nın, Osmanlı-Azerbaycan “Dostluk Anlaşması”na ters düşmeyen maddelerinin iki taraf için de geçerli olması 10. Maddede hükme bağlanmıştır⁴².

Son, 11. Maddede ise Anlaşma'nın bir ay veya daha kısa bir süre içinde onaylanması ve onay belgelerinin İstanbul'da teatisi öngörülmüştü⁴³.

---

³⁷ *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri II (1575-1918)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s. 225-235, belge no 79.

³⁸ *Age.*, s.227.

³⁹ *Age.*, s.228.

⁴⁰ *Age.*, s. 229.

⁴¹ *Age.*, s. 229.

⁴² *Age.*, s. 230.

⁴³ *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv*

Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında “Dostluk Anlaşması”na iki adet melfuf (ilişik) evrak imzalandığını da hatırlatmak gerekir. Bu evraklar da “Dostluk Anlaşması”yla aynı tarihte ve aynı şahısların imzasıyla resmiyet kazanmıştır.

Toplamda dokuz maddeden oluşan birinci melfuf evrak, genel bir barış akdine kadar iki taraf arasında ticareti ve gemi seferlerini düzenliyordu. Bu anlaşmayla taraflar, birbirinin tebaasına ticaret ve gemi seferleri hususunda azami kolaylık sağlamayı taahhüt ediyorlardı⁴⁴.

Transit yüklerin transit vergisinden muaf olması (Madde 4), zirai ve sınai ürün fazlasının yine bu anlaşmanın şartları dâhilinde mübadelesi (Madde 6), mübadele edilecek malların fiyatlarının iki taraftan da eşit sayıda üyenin katıldığı bir komisyon aracılığıyla belirlenmesi (Madde 8) ve bu mübadelenin devlet kurumları eliyle gerçekleştirilmesi gibi önemli hususlar da anlaşmada yerini bulmuş oluyordu⁴⁵.

Üç maddeden oluşan ikinci melfuf evrak ise sınır boylarındaki ticareti düzenlemek üzere imzalanmıştır. Anlaşma, iki ülke arasındaki sınırın her iki tarafında on beş kilometrelik alan dâhilinde günlük ticarete kolaylık sağlanmasını öngörmüştür. Bir ülkeden diğerine (trenle nakledilenler hariç olmak kaydıyla) geçişi sırasında ihracat ve ithalat vergileri dâhil her türlü vergiden muaf tutulacak olan mal ve hayvanların listesi anlaşmanın 1. Maddesinde gösterilmiştir. Sınır bölgesi ahalisinden olduğunu yerel makamlardan aldıkları uygun bir evrakla belgeleyenlerin, diğer taraf arazisinde serbest bir şekilde seyahat edebilecekleri de anlaşmanın 3. Maddesinde hükme bağlanmıştır⁴⁶.

Aynı tarihte, yani 4 Haziran 1918’de Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında “Dostluk Anlaşması”na ilaveten bir “Askerî Anlaşma” da imzalanmıştır. Bu anlaşma Azerbaycan’ın kara, deniz ve demiryolu ulaşımı olanaklarıyla tamamen Osmanlı Devleti’nin yanında bulunmasını, kendi sınırları

Belgeleri II (1575-1918), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 1993, s.

225-235, belge no 79.

⁴⁴ *Age.*, s. 231.

⁴⁵ *Age.*, s. 231.

⁴⁶ *Age.*, s. 232.

içinde Osmanlı ordu birliklerine her türlü imkân ve kolaylığı sağlamasını hükme bağlamıştır⁴⁷.

Anlaşmanın ilk maddesinde Azerbaycan Hükümeti, Osmanlı Devleti ve müttefikleriyle harp halinde bulunan ülkelerin subaylarını ve sivil memurlarını sınırları içinde barındırmamayı, bunları ordu ve hükümet hizmetinde kullanmamayı taahhüt etmiştir⁴⁸.

İkinci maddede Azerbaycan, sınırları içinde Osmanlı Devleti'nin her türlü askerî nakil, ikmal ve diğer işlerine yardımcı olma sorumluluğunu üstlenmiştir. Bunun için Azerbaycan Şimendifer (Demiryolu) İdaresi'nin alacağı vazife ve sorumluluklar da ikinci maddenin fıkralarında detaylı olarak belirtilmiştir⁴⁹.

“Askerî Anlaşma” Osmanlı Devleti'nin talebi üzerine Bakü Limanı'nın ve Hazar Denizi'ndeki gemilerle diğer nakil araçlarının Osmanlı Hükümeti'nin emrine tahsis edilmesini de öngörmektedir (Madde 3). Diğer yandan Osmanlı Hükümeti, demiryolları ile Bakü Limanı ve Hazar Denizi'nde kendine tanınan imkânlardan müttefiklerini de yararlandırma hakkını elde etmiştir (Madde 4). Osmanlı Hükümeti'nin askerî sevkiyat amacıyla Azerbaycan karayollarından da istifade edebileceği, anlaşmanın 5. Maddesinde belirtilmiştir⁵⁰.

Son, yani 6. Maddede ise anlaşmanın bir ay veya daha kısa bir süre içinde onaylanması ve onay belgelerinin İstanbul'da teatisi öngörülmüştür⁵¹.

Batum'da “Dostluk Anlaşması”nın imzalandığı gün, Anlaşma'ya Azerbaycan Hükümeti adına imzasını atan Resulzade ve Hacinski, yine aynı anlaşmanın 4. Maddesine dayanarak, Osmanlı Devleti'nden resmen askerî yardım talebinde bulundular⁵².

Fakat resmî olmayan müracaatın bundan daha evvel yapıldığı ve Osmanlı Devleti'nin de Azerbaycan'a askerî harekât yapma hazırlıklarına önceden başladığı

---

⁴⁷ *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri II (1575-1918)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s. 225-235, belge no 79.

⁴⁸ *Age.*, s.233.

⁴⁹ *Age.*, s.233.

⁵⁰ *Age.*, s..234.

⁵¹ *Age.*, s..235.

⁵² Mehmet Emin Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, (Haz.: Yavuz Akpınar), Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara, 1990, s. 47-48.

anlaşılmaktadır. Bu harekâtla Azerbaycan Türklerini kurtarmanın yanı sıra Hazar Denizi üzerinden İran'a ve oradan Basra Körfezi'ne inilmesi, bu suretle Cihan Harbi'nin kaderinin büsbütün değiştirilmesi de düşünülmüştü. Şöyle ki Enver Paşa'nın henüz 1918 Şubat'ında Halil Paşa'ya çektiği bir telgrafta Batum-Tiflis-Bakü demiryolu üzerinden Hazar'a ulaşmaktan ve oradan da Bakü-Enzeli denizyoluyla İran'a inmekten bahsediliyordu⁵³.

Azerbaycan Türklerinin askerî yardım konusunda resmî olmayan talebini, yukarıda da belirttiğimiz üzere, Azerbaycan Millî Komitesi'nin bir üyesi olan Naki Keykurun İstanbul'a ulaştırdı. Millî Komite tarafından bu amaçla 1918 yılının Ocak ayında görevlendirilen Keykurun Gence'den yola çıkarak Tiflis üzerinden Batum'a, oradan vapurla Trabzon'a, Trabzon'dan kayıkla Tirebolu'ya, oradan motorla Giresun'a ulaşmış, Giresun'dan at sırtında çıktığı birkaç günlük yolculuğun ardından Suşehri'ne varmış ve Kafkas Cephesi Karargâhı'nın da bulunduğu Suşehri'nde Kafkas Ordusu Komutanı Vehip Paşa'yla görüşmüştür. Vehip Paşa, Enver Paşa'dan daha önce almış olduğu emir doğrultusunda Keykurun'un derhal İstanbul'a ulaştırılması için harekete geçti⁵⁴. Yani Keykurun'un ziyaretinin ve amacının İstanbul için bir sürpriz olmadığı anlaşıldı.

Suşehri'nden arabayla Sivas'a ve oradan trenle İstanbul'a hareket eden Keykurun Gence'den çıkışından itibaren toplam bir buçuk ay süren bir yolculuk sonunda, yani 1918 yılının Şubat ayı sonlarıyla Mart ayı başlarında İstanbul'a ulaştı.

İstanbul'da Sadrazam Talat Paşa, Enver Paşa ve Halil Bey (Menteşe) ile görüşen Keykurun, Azerbaycan'ın talebini şu sözlerle ifade etti:

"...Azerbaycan halkı sizden yardım bekliyor. Milletimiz müstakil olmağa azmetmiştir. Siz kardeş elinizi bize uzatınız, bize yardım ediniz. Müstakil olalım... Bize büyük askerî kuvvet göndermeyiniz. Bize askerî öğretmenler ve çavuş kadrosu gönderiniz. Bizde az bir zamanda büyük askerî kuvvet kurmanın imkânı vardır. Türk olduğumuz için istenen kuvvet kanımızda mevcuttur"⁵⁵.

---

⁵³ Halil Paşa (Kut), *age.*, s. 129.

⁵⁴ Naki Keykurun, *age.*, s. 86-96.

⁵⁵ *Age.*, s. 97-98.

Keykurun'un bu talebi Osmanlı devlet ricali tarafından olumlu karşılandı. Sadrazam Talat Paşa, kendisine "Bu vaziyete çok memnun olduk, inşallah yapacağız"⁵⁶ cevabını verdi.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya harekâtı öncesinde orduda bir düzenlemeye gittiği, I. Kafkas Kolordusu ve IV. Kolordu'nun birleştirilmesiyle IX. Ordu'nun oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu arada Mürsel Bey komutasında V. Kafkas Fırkası da Azerbaycan'ın Gazah bölgesine yönlendirildi. Nuri Paşa ise talimatçılar ve subaylar eşliğinde 25 Mayıs 1918 tarihinde Gence'ye ulaşarak Kafkas İslam Ordusu'nun kurulması çalışmalarına başladı. V. Kafkas Fırkası da 10 Haziran'da Gence'ye vararak Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'na katıldı.

Azerbaycanlı kardeşlerini kırımdan ve işgalden kurtarmak üzere gelen Türk askerinin halk tarafından ne büyük memnuniyet ve coşkuyla karşılandığı dönemin basınına da yansımıştır. Bakinski Raboçi (Bakü İşçisi) gazetesi, Nuri Paşa ve beraberindekilerin Gence'de halk tarafından nasıl karşılandığını şu sözlerle anlatır:

"Nuri Paşa... ahali tarafından tezahüratlarla karşılanmıştır. İstasyondan şehir merkezine kadar uzanan yol halılarla kaplanmış olup her yerde büyük kalabalıklar vardı. Musiki sesleri işitilmekteydi"⁵⁷.

Türk ordusunun geçtiği her yerde sivil halka ve bu arada Ermenilere, Azerbaycan'ın birtakım bölgelerinde yerleşik bulunan Alman kolonilerine ve Yahudilere de iyi davrandığının, hiçbir baskı uygulamadığının ve silahlarını teslim ederek mevcut iktidarı tanıyan herkesin hakkını kolladığının bilinmesi gerekir. Nuri Paşa, kısa bir süre önce Bolşeviklerle işbirliği içinde kendilerine saldıran ve zulüm yapan Ermeni çetelerine karşı öfkeyle dolu Müslüman halka seslenerek onları sabırlı ve sağduyulu olmaya davet etti:

"Sakin olunuz; her şey iyi olacak. Ermeniler sizden güçlü oldukları için size kötü davranıyorlardı. Oysa şimdi güç sizin tarafınızda. Ermeniler yakın zamanda bunu anlayacak ve sizinle iyi geçinmeye çalışacaktır"⁵⁸.

---

⁵⁶ *Age.*, s. 98.

⁵⁷ Akif Aşırılı, *age.*, s. 18.

⁵⁸ Akif Aşırılı, *age.*, s. 22.

Gence'deki dördüncü gününde Ermeni kilisesini ziyaret ederek Ermeni cemaatinin temsilcileriyle görüşen Nuri Paşa, herkesin ve bu arada Ermenilerin de canlarının ve mallarının güvende olduğunu ifade etmiş, şehrin Ermeni mahallesini Müslüman mahallelerinden ayıran köprü üzerinde Türk askerleri nöbet tutmak suretiyle bu güvenin gereğini yerine getirdi⁵⁹.

Kafkas İslam Ordusu 1918 yılının Haziran ve Temmuz aylarında yaptığı savaşlarla Azerbaycan'ın önemli bir bölümünü işgalden kurtarabildi. 27-30 Haziran tarihlerinde Karameryem mevkiinde yapılan muharebelerde Kızıl Ordu ağır yenilgiye uğratıldı⁶⁰. 7-11 Temmuz tarihlerinde devam eden muharebeler sonucunda ise Kürdemir işgalden kurtarıldı⁶¹. Temmuz ayı ortalarında artık Göyçay, Aksu, Salyan da Bolşeviklerden arındırılmış bulunuyordu⁶². Bolşevikler 20 Temmuz'da daha fazla direnemeyeceklerini anlayarak Şamahı'dan geri çekilmek zorunda kaldılar⁶³. 15 Eylül 1918 tarihinde ise Bakü Türk ordusu tarafından kurtarıldı.

Bakü'nün kurtarılması şüphesiz ki hem Azerbaycan Cumhuriyeti hem de Osmanlı Devleti açısından büyük önem taşıyordu. Kafkas İslam Ordusu'nun da en büyük zaferiydi. Nuri Paşa, Bakü'nün kurtarılması haberini Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti'ne şu telgrafla duyurdu:

“Bismillahirrahmanirrahim. Bakü 15 Eylül tarihinde saat sekizi biraz geçerken kahraman ordularımız tarafından zaptedildi. Kafkas İslam Ordusu Komutanı Ferik Nuri”⁶⁴.

Azerbaycan Millî Hükümeti'nin Başbakanı Fethali Han Hoyski ise Şark Orduları Grubu Komutanı Halil Paşa'ya çektiği kutlama telgrafında şöyle diyordu:

“Bakü'nün; Azerbaycan'ın istikbalinin saadetini temin edecek ve Türk âleminin ikinci İstanbul'u olmaya layık bir merkezin Türk'ün cengâver ve namuslu

---

⁵⁹ *Age.*, s. 26.

⁶⁰ *Age.*, s. 32.

⁶¹ *Age.*, s. 35.

⁶² *Age.*, s. 38.

⁶³ *Age.*, s. 39.

⁶⁴ *Age.*, s. 66.

evlatlarının kahraman-âne hücumları sayesinde düşmandan kurtarılışı münasebetiyle zatı-i hamiyet-perveranelerini en samimi surette tebrik ederim”⁶⁵.

Bakü'nün kurtarılmasının ardından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin başkenti 17 Eylül'de Gence'den Bakü'ye taşındı⁶⁶.

Kafkasya devletlerinin kendi aralarındaki ve Osmanlı Devleti ile olan sınırlarının karşılıklı fikir alış verişi aracılığıyla çözümlenmesi için İstanbul'da bir konferans düzenlenmesi hususunda anlaşma sağlandı. Konferansa öncü olan, Gürcistan ve Kafkasya'daki gelişmeleri dikkatle takip eden Almanya idi. Azerbaycan Hükümeti İstanbul Konferansı'na katılacak delegeleri şu şekilde belirledi:

- Heyet Başkanı: Mehmet Emin Resulzade;
- Azalar: Halil Bey Hasmammedov, Aslan Bey Sefikürdski, Ekber Ağa Şeyhülislamov, Ahmet Bey Pepinov.

Azerbaycan'ı her konuda temsil etmek, siyasi ve ekonomik anlaşmalar imzalamak yetkisine sahip olan heyet 24 Haziran 1918 tarihinde İstanbul'a vardı⁶⁷.

Ne var ki İstanbul Konferansı uzun bekleyişe rağmen bir türlü başlayamadı. Azerbaycan delegeleri bu bekleyiş sırasında Osmanlı Devleti yetkilileriyle çeşitli temaslarını sürdürmeye devam etti.

Görevlendirdiği delegelerin gerçekleştirdiği görüşmelerin somut sonuçlar doğurmamasından memnuniyetsizlik duyan Azerbaycan Hükümeti Ali Merdan Bey Topçubaşı'yı Tam Yetkili ve Olağanüstü Elçi sıfatıyla 20 Ağustos 1918 tarihinde İstanbul'a gönderdi⁶⁸.

28 Eylül 1918 tarihinde İstanbul'a ulaşan Topçubaşı, burada hem Osmanlı Devleti yetkilileri, hem de yabancı ülke elçileriyle görüşmelerde bulundu⁶⁹. Bu arada İstanbul Konferansı'na katılmak üzere gönderilen heyet, İttifak Devletleri'nin

---

⁶⁵ Age., s. 67.

⁶⁶ *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ensiklopediyası*, C: 1, Lider, Bakü, 2004, s. 11.

⁶⁷ Cemil Hasanlı, *Azerbaycan Cumhuriyeti: Türkiye Yardımından Rusya İşgaline Kadar (1918-1920)*, Çev.: Aslan Erturun, Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara, 1998, s. 112.

⁶⁸ Vügar İmanov, *Ali Merdan Bey Topçubaşı (1865-1934): Lider Bir Aydın ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Temsili*, Boğaziçi, İstanbul, 2003, s. 111.

⁶⁹ Age., s. 117.

harpten mağlup çıkması ve Konferans'ın gerçekleşmeyeceğinin anlaşması üzerine ülkesine dönmek zorunda kaldı.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkarak 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı. Bu mütarekenin bazı maddeleri Azerbaycan'ı doğrudan alakadar ediyordu.

Mondros Mütarekesi'nin 11. Maddesi Osmanlı Devleti'nin İran'ın kuzeybatısında ve Kafkasya'da savaştan önceki mevkillerine geri çekilmesini şart koşuyordu:

“İran'ın şimal-i garbî kısmındaki kuva-yı Osmaniye'nin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Maveraya-yı Kafkas'ın evvelce kuva-yı Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden, kısm-ı mütebakisi müttefikler tarafından vaziyet-i mahallîye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir”⁷⁰.

Mondros Mütarekesi'nin 15. Maddesi ise Kafkasya demiryollarının bütünüyle İtilaf Devletleri'nin emrine terk edilmesini öngörüyordu. Aynı madde, Osmanlı Hükümeti'nin, Bakü'nün İtilaf kuvvetlerince işgaline karşı çıkmayacağını da hükme bağlıyordu:

“Bilcümle hutut-ı hadidiye'ye⁷¹ İtilaf murakabe zabitleri memur edilecektir. Bunlar meyanında elyevm Hükümet-i Osmaniye'nin taht-ı murakabesinde bulunan Maveraya-yı Kafkas hutut-ı hadidiyesi aksamı da dâhildir. İşbu Kafkas hutut-ı hadidiyesi serbest ve tam olarak İtilaf memurlarının taht-ı idaresine vazedilecektir. Ahalinin ihtiyacının tatmini nazar-ı dikkate alınacaktır. İşbu maddeye Batum'un işgali dâhildir. Hükümet-i Osmaniye Bakü'nün işgaline muteriz bulunmayacaktır”⁷².

Azerbaycan Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'ı, Azerbaycan'ın demiryollarını ve Bakü'nün geleceğini ilgilendiren konularda üçüncü bir tarafla anlaşmasını yanlış bularak, protestolarını hem sözlü, hem de yazılı biçimde ilettili.

---

⁷⁰ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C: 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara, 1953, s. 521.

⁷¹ Hutut-ı hadidiye: Demiryolları.

⁷² Nihat Erim, *age.*, s. 522.

Osmanlı Hükümeti ise durumu, mağlupların galipler önünde yapacak fazla bir şeyleri olmadığı şeklinde izah etmeye çalıştı⁷³.

Azerbaycan Hükümeti ve halkı herşeye rağmen Azerbaycan'ı terk etmek zorunda kalan Türk ordusunu büyük bir saygı ve sevgiyle uğurladı. Azerbaycan Hükümeti, artık yakın günlerde Azerbaycan'ı terk edeceği anlaşılan Türk ordusu ve Nuri Paşa onuruna 10 Kasım 1918 tarihinde büyük bir ziyafet düzenledi. Ziyafette konuşan Fethali Han Hoyski Azerbaycan halkının, Türk ordusunun yardımını unutmayacağını şu sözlerle ifade etti:

“Azerbaycan çöllerinde Türk kardeşlerimizin kanı, bizim Türklerin kanıyla birbirine karıştı... Azerbaycan'ın bağımsızlığı uğruna akıtılan kanlar Osmanlı ve Azerbaycan Türkleri arasındaki yakınlığın ve sıkı bağların en iyi güvencesidir”⁷⁴.

Nuri Paşa da törende yaptığı konuşmada sözlerini şu şekilde sonlandırdı:

“Kardeş Azerbaycan Türkü'nün çıkarı her Türk için kutsaldır. Azerbaycan'ın özgürlüğü için yeni kurbanlar gerekecek olursa, ona da hazırız”⁷⁵.

Bu arada, Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkileri de olumsuz yönde etkiledi. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Osmanlı Elçisi Topçubaşı, ülkesinin resmen tanınması için Osmanlı Devleti yetkilileriyle görüşmelerini sürdürürken, iplerin artık İtilaf Devletleri'nin elinde olduğunu ve Osmanlı Hükümeti'nin Azerbaycan konusunda fazlaca dikkatli hareket etmek zorunda bulunduğunu üzümlere gördü. Bu durum karşısında Topçubaşı, bir yandan İstanbul'daki görüşmelerini burada bulunan yabancı ülke temsilcileri huzurunda yoğunlaştırırken diğer yandan ülkesini tanıtmak ve uluslararası alanda da resmen tanınmasına yardımcı olmak umuduyla bir tanıtım metni hazırladı. Topçubaşı'nın Osmanlıca, Fransızca ve Rusça olarak üç dilde hazırladığı bu metnin Fransızcası posta yoluyla Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya gönderildi. Osmanlıcası ise 1918 yılında

---

⁷³ Akif Aşırılı, *age.*, s. 107.

⁷⁴ *Age.*, s. 108.

⁷⁵ *Age.*, s. 109.

İstanbul'da Azerbaycan'ın Teşekkülü adıyla 46 sayfadan oluşan bir kitapçık olarak basıldı⁷⁶.

Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'ı siyasi zeminde destekleyecek durumda olmadığına anlaşılması üzerine Azerbaycan, Paris Barış Konferansı'na bir heyet gönderme kararını almış, ihtiyaç duyduğu siyasi desteği ve uluslararası alanda resmen tanınma olanağını burada bulmayı umut etti.

7 Mayıs 1919 tarihinde Paris'e ulaşan Azerbaycan heyeti şu kişilerden oluştu:

- Başkan: Ali Merdan Bey Topçubaşı;
- Başkan Yardımcısı: Mehmet Hasan Hacinski;
- Azalar: Ekber Ağa Şeyhülislamov ve Ahmet Bey Ağaoğlu;
- Danışmanlar: Ceyhun Bey Hacıbeyli ve Muhammet Muharremov.

Paris heyetine bunlar dışında 2 kurye, 3 sekreter ve 3 tercüman da dâhil edildi⁷⁷.

Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyi 11 Ocak 1920 tarihinde Azerbaycan'ı defakto (fiiliyatta) tanımıştır⁷⁸. Yüksek Konsey'in 19 Ocak tarihli toplantısında ise Kafkasya'da Bolşevik tehlikesi gündeme alındı. Yapılan müzakerede iki ayrı görüş öne çıktı:

1-İngilizler, özellikle de İngiliz askerî yetkilileri Kafkasya'ya bir ordu gönderilmesi ve Hazar Denizi'nin kontrolünün İngiliz güçlerinin elinde bulunması gerektiğini savunuyorlardı. İngilizler, Bolşeviklerin Kafkasya'yı işgalini önlemek için bu adımın mutlaka atılması gerektiğine inanıyordu.

2-Sivil yetkililer ve özellikle de Fransızlar Kafkasya'ya ordu gönderilmesine sıcak bakmıyor ve Kafkasya Cumhuriyetlerinin Bolşevik tehlikesine karşı maddi yardımlar, silah ve cephanelikle desteklenmesini öneriyor, Kafkasya'daki üç Cumhuriyetin Bolşeviklere karşı işbirliği yapması zorunluluğundan bahsediyordu⁷⁹.

---

⁷⁶ Vügar İmanov, *age.*, s. 140-143.

⁷⁷ Ali Merdan Bey Topçubaşov, *Paris Mektupları*, Haz.: V. Guliyev, Azərneşir, Bakü, 1998, s. 5-6.

⁷⁸ *Azerbaycan Halg Cumhuriyeti Ensiklopediyası*, C: 1, Lider, Bakü, 2004, s. 11.

⁷⁹ *Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920)*, Elm, Bakü, 1998, s. 253-255.

Böyle bir durumda; bir yandan İtilaf Devletleri'nin işgali altında bulunan, diğer yandan Kafkasya'nın sonuna büsbütün kayıtsız kalması mümkün olmayan ve bu arada Doğu sınırında bir Rus tehlikesinden de tamamen emin bulunmayan Türkiye'nin, olayların dışında kalması mümkün değildi. Türkiye'nin de iki şık arasında seçim yapmak zorunda kaldığı görüldü:

1-İtilaf Devletleri'nin işgalinden kurtulmak amacıyla Bolşeviklere yakınlaşmak ve Bolşeviklerin yardımından faydalanmak;

2-Bolşeviklerin Kafkasya'ya doğru, Türkiye'nin Doğu sınırlarını da tehlikeye sokacak şekilde yayılmalarını durdurmak amacıyla İtilaf Devletleri'yle ve özellikle İngilizlerle işbirliği yapmak.

Nitekim yalnızca Kafkasya Cumhuriyetlerinin değil, Bolşevik Rusya tarafından işgal edilme tehlikesi altında bulunan Finlandiya, Polonya, Romanya, Estonya ve Litvanya'nın kendi aralarında bir savunma bloku oluşturması önerisi ortaya atılmıştı⁸⁰. Türkiye'nin de bu bloka katılması ihtimali gündemdeydi.

Bu arada Azerbaycan Halk Cumhuriyeti içinde parti çekişmeleri ülkedeki siyasi istikrarı bozmaktaydı. Müsavat ve İttihat partileri arasında siyasi mücadele özellikle şiddetli bir hal almıştı. İttihat Partisi'nin Bolşevik yanlısı tutumu, partinin yayın organı olan İttihat gazetesinde yayınlanan birtakım yazılarda da açıkça ortaya çıkıyordu. Bu yazılarda İslamiyet'le sosyalizmin uygunluğu ve birliği savunuluyordu⁸¹.

Diğer yandan Mustafa Kemal, Batı emperyalizmine karşı mücadelede Sovyet Rusya'yla işbirliği yapmanın yararına inanıyordu⁸².

Böyle bir ortamda Azerbaycan'da faaliyette bulunan komünist örgütler 11-12 Şubat 1920 tarihlerinde Bakü'de yaptıkları kurultayda Azerbaycan Komünist Partisi'ni kurdu⁸³.

---

⁸⁰ Cemil Hasanlı, *age.*, s. 382-383.

⁸¹ *Azerbaycan Tarihi*, C: 5, s. 414.

⁸² *Age.*, s. 414.

⁸³ *Azerbaycan Tarihi*, C: 5, s. 415.

Azerbaycan'da bir silahlı ayaklanma hazırlığı içinde bulunan komünistler, Moskova'dan para ve silah yardımı aldılar. Özellikle Bakü Limanı Astrahan ve Orta Asya üzerinden Azerbaycan'a silah transferinde etkin olarak kullanıldı⁸⁴.

27 Nisan 1920 tarihinde silahlı komünist gruplar Bakü'de en önemli noktaları ele geçirdiler. Bakü'yle Gence ve Azerbaycan'ın diğer bölgeleri arasındaki telefon ve telgraf haberleşmesini kestiler. Bakü garnizonu Devrim Komitesi'ne katıldı. Harbiye Bakanı General Samet Mihmandarov ise yeni hükümete itaat edilmesi hakkında emir imzaladı⁸⁵.

Diğer yandan Hazar Denizi'ndeki askerî donanma, yönetimin akşam saatlerine kadar Devrim Komitesi'ne teslim edilmesi talebiyle savaş gemilerini sahile dizdi ve gemi topları devlet kurumlarını hedef aldı. XI. Kızıl Ordu ise aynı gün yani 27 Nisan 1920 tarihinde öğle saatlerinde Azerbaycan sınırlarından içeri girmeye başladı⁸⁶.

Azerbaycan Parlamentosu acil toplanarak komünistlerin yönetimin Devrim Komitesi'ne bırakılmasına ilişkin ultiमतomunu görüşürken, Hacinski de Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'dan geçmekle Türkiye'ye yardıma gideceği hususunda Parlamento'yu ikna etmeye çalıştı⁸⁷.

1920 yılının 27 Nisan'ını 28'ine bağlayan gece Azerbaycan Parlamentosu yönetimi silahların tehdidi altında Devrim Komitesi'ne bırakmak hakkında karar almak zorunda kaldı⁸⁸.

Yönetim; "Azerbaycan'ın tam bağımsızlığının korunması" ve yeni Hükümet'in "Azerbaycan'ın bağımsızlığına son vermek amacı taşıyan tüm harici kuvvetlere kati tedbirler ve bütün vasıtalar ile karşı koyması" şartlarıyla teslim edildi⁸⁹.

Buna rağmen Kızıl Ordu birlikleri önlerine çıkan birtakım küçük engelleri aşarak 27 Nisan akşamı Bakü'ye ulaştı. Mayıs ayı ortalarında ise Azerbaycan Halk

---

⁸⁴ *Age.*, s. 421.

⁸⁵ *Age.*, s. 423.

⁸⁶ *Age.*, s. 424.

⁸⁷ *Age.*, s. 424.

⁸⁸ *Age.*, s. 425; ayrıca bkz. Tahir Sünbül, Kök Sosyal Ve Stratejik Araştırmalar Serisi:5, Azerbaycan Dosyası I, Kök Yay., Ankara, 1990, s.108.

⁸⁹ *Azerbaycan Tarihi*, C: 5, s.426.

Cumhuriyeti'nin hemen hemen her yerinde kontrol tamamen Kızıl Ordu'nun eline geçti⁹⁰.

1.3. Azerbaycan'ın Sovyetleşmesinin İlk Yıllarında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1920'ler)

Rus işgalinin ve Sovyetleşmenin ardından Azerbaycan, dış dünyayla ilişkileri Moskova tarafından tamamen kısıtlanıncaya kadar, bir süre Türkiye ile çeşitli düzeylerde ilişkiler kurmuştu. Türkiye ve Azerbaycan halkı arasındaki ilişkiler yine yoğun olarak sürdü.

1919 yılında Moskova'da kurularak başına Mustafa Suphi'nin getirildiği Türkiye Komünist Partisi (TKP), Azerbaycan'ın Sovyetleşmesinin ardından Bakü'ye yerleşti. Parti'nin Türkiye'ye yönelik çalışmalarını Bakü'den yürütmesinin daha uygun olacağına karar verdi. Zaten Mustafa Suphi de Bakü'ye gelişinin amacını "Türkiye'de tezlikle Şûrâlar Hükümeti vücuda getirmek" olarak ifade etti ⁹¹.

TKP saflarını genişletmek amacıyla yoğun bir propaganda faaliyeti yürüttü. Bu faaliyetin iki ana yönde yürütüldüğü görülmektedir:

1-Türkiye dışında: TKP Azerbaycan ve Dağıstan'daki Osmanlı tebaalarını tespit etme ve bunlar arasında kendi propagandasını yapma, bu vatandaşları partiye üye etme ve gelecekteki çalışmalarında kullanmak üzere hazırlama amacıyla yoğun bir faaliyette bulunmuştur:

2-Türkiye içinde: Türkiye'nin çeşitli yerlerine gönderilen kişiler buralarda TKP'nin hem propagandasını yapmak, hem de parti teşkilatını şekillendirmek üzere görevlendirildi. 1920 yılı içinde İstanbul, Ankara, Trabzon, Rize, Erzurum, Konya, Sivas ve diğer şehirlere bu amaçla çok sayıda insan gönderildi⁹².

TKP'nin Azerbaycan'daki faaliyetlerinden bir tanesi de Anadolu'ya asker gönderme girişimiydi. Şöyle ki Parti, Azerbaycan'daki Osmanlı vatandaşlarından ve

---

⁹⁰ Age., s. 427. 31

⁹¹ Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, TTK yay.,Ankara, 1997, s. 85.

⁹² Age., s. 94.

özellikle Türk esirlerden bir askerî birlik kurmak için çalışmalara başladı. Azerbaycan'ın Bolşevik Hükümetinin de desteğiyle kurulan bu birliğe Türk Kızıl Alayı adı verildi⁹³.

Bakü-Zengezur-Nahçıvan güzergâhıyla hareket ederek Kâzım Karabekir emrindeki orduyla birleşmesi düşünülen ve 14 Ekim 1920 tarihinde Bakü'den yola çıkan Türk Kızıl Alayı Zengezur'da Ermeni Taşnak birlikleriyle karşılaştı. Ermenilerle girişilen çatışmalarda büyük kayıplar veren Türk Kızıl Alayı amacına ulaşmadan geri döndü⁹⁴.

1920 yılı ortalarında Türkiye, nihayet Bakü'de resmî temsilcilik açmaya karar verdi. Memduh Şevket Bey 12 Ağustos 1920 tarihinde "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin mümessil-i Murahhası" olarak atandı⁹⁵.

Dışişleri Bakanlığı'nın Memduh Şevket Bey'e Azerbaycan'da yapacağı çalışmalarla ilgili olarak verdiği talimatnamede dikkati çeken iki husus bulunmaktadır:

Öncelikle; Memduh Şevket'e verilen görev daha çok siyasi bir görevdi. Şöyle ki, TBMM Hükümeti'nin Azerbaycan Temsilcisi'nin vatandaşlık işleri, askerî ve kültürel meselelerle değil, siyasi konularla daha çok ilgilenmesi gerektiği, bu talimatnameden açıkça anlaşılmaktadır.

İkinci önemli konu ise yalnızca Azerbaycan'ın değil, diğer Kafkasya Cumhuriyetlerinin ve hatta Kuzey İran'ın da Memduh Şevket Bey'in görev alanı olarak düşünüldüğü konusudur.

Dışişleri Bakanlığı'nın talimatnamesinde Memduh Şevket Bey'e verilen görevler şöyle özetlenebilir:

1-Azerbaycan'ın mevcut durumunun tespit edilmesine yönelik çalışmaları yapılması:

- Azerbaycan içinde iktidar-muhalefet ilişkileri;
- Azerbaycan'ın Gürcistan ve Ermenistan'la ilişkileri;
- Azerbaycan'ın Rusya'yla ilişkilerinin mahiyeti.

---

⁹³ *Age.*, s. 119.

⁹⁴ *Age.*, s. 123.

⁹⁵ Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C: 1, TTK yay., Ankara, 1993, s. 397.

2-Azerbaycan'da Türkiye ve Türkler hakkında mevcut düşüncelerin tespitine yönelik çalışmalar yapılması:

- Azerbaycan'ın Türkiye ve Türklere bakışı;
- Türkiye'nin Azerbaycan ve diğer Kafkas Cumhuriyetleriyle ilişkilerinde sorunlu noktalar ve bunların ortadan kaldırılması yolları;
- Azerbaycan'daki Osmanlı tebaaları ve bunların faaliyetleri.

3-Türk Dünyası ile ilişkiler konulu çalışmalar yapılması:

- Sovyet Azerbaycan'ın Kuzey İran (Güney Azerbaycan) Türkleriyle ilişkileri ve bu ilişkilerin geliştirilmesi;
- Türkistan'la ilişki tesisi için yapılabilecekler⁹⁶.

Memduh Şevket Bey Azerbaycan Temsilcisi olarak atandıktan yaklaşık 1 ay sonra, yani 1920 yılının Eylül ayında Bakü'ye giderek görevine başladı. Türkiye'nin Bakü Temsilciliği'nin kapandığı 31 Mart 1924 tarihine kadar bu görevde kaldı⁹⁷.

Bakü Temsilciliği kapansa bile Türkiye ile Azerbaycan arasındaki diplomatik ilişkiler hemen son bulmadı. Stalin rejiminin iyice sertleştiği 1938 yılına kadar sürmüştür. Şöyle ki Diplomatik Temsilciliğin kapanmasının ardından 1924-1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti Bakü'de bir Konsolosluk bulundu. Bu arada beş Türk Konsolos Bakü'de görev yaptı. 1924-1938 yılları arasında Bakü'de görev yapan Türk Konsoloslar ve görev tarihleri şu şekildedir:

- Ferit Bey (1924-1928);
- Abdülahat Akşin (1928-1929);
- Nurullah Korkud (1929-1933);
- Fuad Nebil Ertok (1933-1938);
- Cemal Bolayır (4 Ocak – 4 Nisan 1938)⁹⁸.

Dönemin Türkiye ile Azerbaycan ilişkileri açısından önemli olaylarından bir tanesi de Kars Konferansı ve bu Konferans sonucunda yapılan antlaşmadır. Kars Konferansı 26 Eylül 1921 tarihinde başlamıştır. Konferans Kafkasya'nın üç

---

⁹⁶ Age., s. 397-398.

⁹⁷ Bilal N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi yay., Ankara, 1996, s. 84.

⁹⁸ Bilal N. Şimşir, *Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Bilgi yay., Ankara, 2011, s. 207.

Cumhuriyeti ile Türkiye arasında, Rusya'nın da katılımıyla gerçekleşti. Türkiye tarafından Kars Konferansı'na TBMM Hükümeti adına Edirne Milletvekili ve Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ile Burdur Milletvekili ve Türkiye'nin Azerbaycan Temsilcisi Memduh Şevket (Esendal) Bey katıldı. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni ise Konferans'ta Devlet Denetimi Halk Komiseri Behbut Şahtatinski temsil etti.

Kars Konferansı'nda başından itibaren kendini gösteren en önemli sorun, Kafkasya Cumhuriyetlerinin, yani Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan temsilcilerinin tek bir taraf, yani tek bir devletin temsilcileri olarak hareket etmelerine karşın, Türkiye'nin bunlarla ayrı ayrı anlaşmalar imzalamak istemesiydi. Türkiye, konferansa hazırlık sürecinde, Kafkasya Cumhuriyetlerinin tek bir taraf olarak katılacakları ve ortak tutum benimseyecekleri konusunda bilgilendirilmediğini, bilakis, bu Cumhuriyetlerin ayrı ayrı hareket ettikleri algısı yaratıldığını söyleyerek duruma itiraz etti⁹⁹.

Kars Konferansı 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan "Dostluk Antlaşması"yla sona erdi. Kars Antlaşması bir tarafta Türkiye, diğer tarafta ise Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan olmakla ve Rusya Hükümeti'nin de gözetiminde iki taraf arasında imzalandı.

Kars Antlaşması'nın 1. Maddesi taraflar arasında daha önce yapılmış olan tüm anlaşmaları geçersiz saymış ve 16 Mart 1921 tarihinde yapılan Moskova Antlaşması'nı bu durumun tek istisnası olarak kabul etmiştir. Türkiye'nin Doğu sınırı Kars Antlaşması'nın 4. Maddesinde çizilmiş ve ayrıntıların belirlenmesi için eşit sayıda üyeden oluşacak Karma Sınır Komisyonu'nun kurulması da yine aynı maddede karara bağlandı.

Nahçıvan'ın "Azerbaycan'ın koruyuculuğunda özerk bir ülke" olacağı da Kars Antlaşması'nın 5. Maddesinde ifade edilmiştir.

Türkiye, Kars Antlaşması'nın 6. Maddesiyle Batum'u Gürcistan'a bıraktı¹⁰⁰.

---

⁹⁹ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Merk, İstanbul, 1988, s. 273.

¹⁰⁰ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C: 1 (1920-1945), TTK yay., Ankara, 1983, s. 41-47.

Bu arada, Rus işgalinin ve Sovyetleşmenin ardından Azerbaycan'ın Türkiye'deki resmî temsilcilik ve konsolosluklarından kısaca bahsetmek de yerinde olacaktır.

Sovyetleşmenin ardından Azerbaycan Türkiye'de ilk resmî temsilcilik açma girişiminde 1921 yılında bulundu. Aynı yılın Haziran ayında İbrahim Ebilov Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Türkiye'de Tam Yetkili Temsilcisi olarak atandı. 11 Ekim 1921 tarihinde Ankara'ya ulaşan Ebilov, 14 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilerek, Hükümetinden aldığı güven mektubunu sundu¹⁰¹.

18 Kasım tarihinde Azerbaycan'ın Ankara'daki Temsilciliğinde bayrak çekme töreni yapıldı. Mustafa Kemal Paşa törende duygulu ve anlamlı bir konuşma yaparak, konuşmasını şu sözlerle bitirdi:

“Sefir Hazretleri, Azerbaycan sancağının Türkiye sancağının yanında Türkiye semasında dalgalandığını görmek bütün milletimiz için büyük bayramdır. Bize böyle bir bayram günü yaşattığınızdan dolayı samimi teşekküratımı tekrar ederim”¹⁰².

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti'nin İbrahim Ebilov'a verdiği görevler arasında en mühimi elbette ki Türkiye'yi Sovyet Rusya'yla yakınlaştıracak çalışmalar yapmasıydı. Diğer yandan Ebilov'dan; Türkiye'yi, Batı'nın kışkırtmalarına uymamaya, Rusya'yı karşısına almamaya ikna etmek amacıyla da faaliyetini sürdürmesi istendi. Ebilov'un Ankara'daki görevi süresince Türk yetkililer dışında, buradaki yabancı ülke temsilcileriyle de ilişkiler kurduğu bilinmektedir¹⁰³.

1921 yılı ortalarında Lenin, Kafkas Cumhuriyetlerinin hem siyasi ve ekonomik çıkarları gereği olarak, hem de bağımsızlıklarını ortaklaşa daha iyi koruyabilecekleri gerekçesiyle bir Federasyon dâhilinde birleşmeleri önerisini ortaya

---

¹⁰¹ Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C: 1, TTK yay., Ankara, 1993, s. 403.

¹⁰² *Age.*, s. 410-411.

¹⁰³ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri*, Kaynak yay., İstanbul, 2002, s. 199-

202; ayrıca bkz. Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 247, 270, 272, 278, 318.

attı. 12 Mart 1922 tarihinde Tiflis'te Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan temsilcilerinin imzaladıkları bir anlaşmayla, bu üç Cumhuriyet, Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (TSFSC) olarak birleşti.

TSFSC'nin resmen kurulmasının ardından, Azerbaycan Ankara Büyükelçiliği'ni yeniden yapılandırmak zorunluluğuyla karşı karşıya kaldı. Ebilov'un Türkiye'deki çalışmalarından memnuniyet duyan Moskova Hükümeti, kendisinin TSFSC Büyükelçisi olarak göreve devam etmesini uygun buluyordu. Bunun üzerine Gürcistan ve Ermenistan Dışişleri Komiserlikleri, Türkiye'de kendilerini de temsil ettiğine ilişkin güven mektuplarını 10 Kasım 1922 tarihinde Ebilov'a gönderdi¹⁰⁴.

Diğer yandan, Ankara'da Sovyet Cumhuriyetleri ile ilgili asıl yetkili makamın Rusya Büyükelçiliği olduğunun, dış dünyayla ilişkileri gitgide daha fazla kısıtlanan Sovyet Cumhuriyetlerinin kendi temsilciliklerinin gerçekte bir formalite niteliği taşımaya başladığını belirtmek gerekir.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ankara'da bir Temsilcilik dışında Kars'ta da bir Konsolosluk açtı. İslam Hacıbeyli'yi Konsolos olarak burada göreve atandı. Hacıbeyli 4 Eylül 1921 tarihinde Kars'taki görevine başladı.

Kars'taki Sovyet temsilciliklerine hep kuşkuyla yaklaşan, buraları birer ajan yuvası olarak gören Kâzım Karabekir Paşa, diğerleri yanında Azerbaycan Konsolosluğu'nu da sıkı bir takip altında tuttu. Böyle bir ortamda kendinden istenenleri yapamayan Hacıbeyli, Hükümetini de memnun edememiş ve 29 Aralık 1921 tarihinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Komiseri (Bakanı) Yardımcısı Andreyev'den bir mektup aldı. Andreyev, mektubunda Hacıbeyli'yi sert bir dille uyarmaktaydı:

“Kars'taki göreviniz sırasında yaptığınız çalışmaların verimli olmaması sebebiyle memnuniyetsizlik duyuyoruz... Atıl kalmanız yüzünden Doğu Anadolu'daki gelişmelerden vakitli haberdar olamıyoruz... Böyle devam ederse görevden geri çağrılmanız meselesini gündeme getirmek zorunda kalacağım...”¹⁰⁵.

---

¹⁰⁴ Azerbaycan Siyasi Partiler ve Toplumsal Hareketler Devlet Arşivi, Bölüm: 276, Klasör: 5, Dosya: 1, Yaprak: 92-93.

¹⁰⁵ Azerbaycan Siyasi Partiler ve Toplumsal Hareketler Devlet Arşivi, Bölüm: 609, Klasör: 1,

Bu mektubun ardından görevden alınacağı, dahası sert bir şekilde cezalandırılacağı endişesiyle Hacıbeyli Türkiye'ye sığınmak etmek istedi. Kâzım Karabekir aracılığıyla Türk Dışişleri'ne ve Dışişleri Bakanlığı'nın raporuyla Bakanlar Kurulu'na iletilen iltica talebine olumlu yanıt alındı. Bakanlar Kurulu'nun 17 Ocak 1922 tarihli kararıyla Hacıbeyli'nin Türkiye'ye sığınmasına izin verildi¹⁰⁶.

Hacıbeyli'nin ilticasının ardından Kars Konsolosluğu bir süre daha açık kaldıysa da verimli çalışmayarak Azerbaycan'ın dış ilişkilerini iyice kısıtlayan Moskova'nın baskısıyla kapandı.

Ankara Büyükelçisi Ebilov'un önerisi üzerine Azerbaycan Hükümeti Trabzon ve Samsun'da da birer Konsolosluk açtı¹⁰⁷. Ebilov bu önerisini Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Komiseri'ne 16 Kasım 1921 tarihinde gönderdiği mektubunda dile getirdi:

“Hükümetimizin Samsun ve Trabzon'da Konsolosluk tesis etmesi hem siyasi, hem de ekonomik çıkarlarımız açısından çok önemlidir”¹⁰⁸.

Ebilov'un görüşleri doğrultusunda Azerbaycan Hükümeti 1922 yılında Trabzon ve Samsun'da birer Konsolosluk açılması hakkında karar aldı¹⁰⁹. Fakat bu Konsolosluklar, henüz diplomatik heyetleri bile tespit edilemeden Moskova tarafından kapatıldı.

Dosya: 81, Yaprak: 24-26.

¹⁰⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Katalogu: 30.18.1.1/4.44.10.

¹⁰⁷ *Azerbaycan Halq Cumhuriyeti Ensiklopediyası*, C: I, Lider, Bakü, 2004, s. 321.

¹⁰⁸ Azerbaycan Siyasi Partiler ve Toplumsal Hareketler Devlet Arşivi, Bölüm: 609, Klasör: 1, Dosya: 94, Yaprak: 133.

¹⁰⁹ Yusuf Bağirov, *İz İstorii Sovetsko-Tureckih Otnosheniy (1920-1922)* [*Sovyet-Türk İlişkileri Tarihinden (1920-1922)*], Azerbaycan İlimler Akademisi, Bakü, 1965, s. 88.

2. Bağımsızlığının İlk Yıllarında Azerbaycan

2.1. Siyasi Durum

1985 yılında SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri olan Mihail Gorbaçov “perestroyka” (yeniden yapılanma) ve “glasnost” (açıklık) adını verdiği siyaset çizgisini ilan etti. Ülkesinde köklü reformlara girişti. Fakat sonuç itibariyle ülke ekonomisi olumsuz yönde daha fazla etkilendi, siyasi alanda ise Komünist Parti'nin nüfuzu önemli ölçüde sarsıldı. Bu durumda SSCB Merkezi Yönetiminin iradesi dışında gelişmeler gözlemlenmekle beraber, Birlik Cumhuriyetleri üzerinde kontrolünü kaybetmek istemeyen Moskova da etnik gruplar arasında mevcut sorunları körüklemek yolunu seçti.

Azerbaycan; eskiden beri toprakları ve özellikle Karabağ bölgesi üzerinde birtakım iddialar besleyen Ermenistan'la bir sorunun ve gitgide geniş çaplı savaşa dönüşecek olan çatışmanın içine çekildi.

1987-1988 yıllarında Moskova'da, Ermenistan'da ve Karabağ'da aktif hale gelen birtakım örgütler Azerbaycan'a bağlı özerk vilayet olan Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ilhak edilmesi talebini açıkça ifade etmeye başladılar.

1988 yılında 230 bin Azerbaycan Türkü esasında tarihî Azerbaycan toprakları üzerinde kurulan Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde kalan anayurtlarından zorla çıkartıldı. Bu olaylar sırasında 214 kişi öldü, 1154 kişi yaralandı¹¹⁰.

Yine 1988 yılı başlarından itibaren Dağlık Karabağ'da Ermeni nüfusun mitingleri sürekli hal aldı. Karışıklıklar Azerbaycan'ın diğer bölgelerine de sirayet etti. Aynı dönemde Azerbaycan'la kara sınırı bulunmayan Nahçıvan Ermenistan tarafından abluka altında tutuluyordu. Azerbaycan'ın Ermenistan sınırındaki yerleşim bölgelerine Ermeni çetelerinin saldırıları gitgide artıyordu. Bu saldırılar

---

¹¹⁰ *Azerbaycan Tarihi*, C: 7, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Bakü, 2008, s. 194.

sonucunda 1989 yılı içinde 57'si kadın, 5'i bebek, 18'i çocuk olmakla 216 sivil Azerbaycan Türkü katledildi¹¹¹.

Azerbaycan'da bir milli uyanış gözlemleniyor, Azerbaycan halkı Ermenistan'ın asılsız iddialarına karşı çıkıyordu. Bakü'de ilk büyük miting 19 Şubat 1988 tarihinde yapıldı. Bunu takip eden aylarda da Ermenistan'da Azerbaycan Türklerine yapılan soykırımı son verilmesi, Ermenilerin asılsız toprak iddialarından vazgeçmesi talepleriyle mitingler düzenlendi¹¹².

Azerbaycan'daki millî hareket ilk başlarda pek çok küçük grubun katılımıyla, düzensiz bir şekilde devam ediyordu. 16 Temmuz 1989 tarihinde Bakü'de Azerbaycan Halk Cephesi'nin (AHC) kuruluş konferansı gerçekleşti. AHC'nin Program ve Tüzüğü onaylandı, Yönetim Kurulu belirlendi. Ebulfez Elçibey AHC Başkanı seçildi¹¹³.

AHC uzun bir süreden beri totaliter rejimle yönetilen, demokrasi kültürünün bulunmadığı bir toplum için fazlaca demokratik bir örgüttü. Öncelikle, konfederatif bir yapıya sahip bulunan AHC'de üst yapının kararları alt yapı için zorunlu değildi. Yalnızca tavsiye mahiyeti taşıyordu. Diğer yandan AHC içinde üyelere tam bir özgürlük tanınıyordu. Her türlü fraksiyon oluşturma izninin verilmesi öngörülüyordu. AHC üyelerinin, örgütün eylem ve organizasyonlarına katılma zorunluluğu da bulunmuyordu. AHC Başkanı ise örgütün çalışmalarıyla ilgili oylamalarda oy kullanma hakkına bile sahip değildi ve yalnızca "temsil" görevini üstlendi¹¹⁴.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Konseyi 23 Eylül 1989 tarihinde "Azerbaycan SSCB'nin Egemenliği Yasası'nı onayladı. 1990 Mart'ında yapılması beklenen seçimlerde bağımsızlık yanlısı güçlerin iktidara geleceğinden ve sürecin, Azerbaycan'ın SSCB'den ayrılmasıyla sonuçlanacağından endişe eden Moskova yönetimi, halk hareketini provoke etmeye çalıştı.

---

¹¹¹ Ganire Paşayeva, Akif Aşırılı, *Ermenilerin Yaptığı Soykırımın Kurbanı: Bağanus Ayrım*, Çev: Azad Ağaoğlu, Bakü, 2011, s. 9.

¹¹² *Azerbaycan Tarihi*, C: 7, s. 246-252.

¹¹³ *Gurtuluş*, S: 3-4 (1992), s. 4.

¹¹⁴ *Azadlık*, 24 Aralık 1989.

Halk hareketinin İran'la (Güney Azerbaycan) sınır bölgelerde de etkin bir hal aldığı gözlemlenmekteydi. 1989 yılı Aralık ayı sonlarında Nahçıvan-İran sınırında toplanan halk, vatandaşların sınırdan belirli kurallar dâhilinde geçişine izin verilmesi talebini öne sürmüştü. Bu talebin yerine getirilmesi için 31 Aralık tarihine kadar süre tanınmıştı. Talebine karşılık alamayan halk, 31 Aralık gecesi SSCB-İran sınırının bir bölümünü oluşturan Nahçıvan-İran sınırını yıktı. Sınırın iki tarafındaki insanlar buluştular.

Moskova yönetiminin, sınırdan belirli kurallar dâhilinde geçişe izin vermemekle beraber, sınır muhafızlarına, halk hareketine engel olmamayı tembihlediği anlaşılmaktaydı. Bu durumda, SSCB-İran sınırındaki olayların “provokasyon” olarak değerlendirilebileceği ve Moskova'nın Azerbaycan'a kanlı müdahalesi için bir bahane teşkil edebileceği önceden düşünülmüştü¹¹⁵.

1990 yılının Ocak ayı ortalarına doğru Azerbaycan'da durum iyice kontrolden çıkmaya yüz tuttu. Azerbaycan KGB'si Başkanı Moskova'ya çektiği şifreli telgraflarda Azerbaycan'da bir ayaklanmanın eşiğine gelindiği ve radikal önlemler alınmazsa, Azerbaycan'ın kaybedileceği haberini veriyordu¹¹⁶.

Azerbaycan'da, Ermenistan'ın toprak iddialarına son verilmesi talebiyle yapılan geniş çaplı mitingler 1990 yılının Ocak ayında Moskova'nın kanlı bir müdahale yapmasıyla sonuçlandı. Ocak ayının 19'unu 20'ne bağlayan gece Kızıl Ordu Bakü'ye girdi. Bu kanlı müdahalenin bilançosu 131 ölü, 744 yaralı, 400 gözaltı ve 4 kayıp oldu¹¹⁷.

Bu arada, 20 Ocak olayları karşısında Türkiye'nin tepkisine de kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Azerbaycan'da 15 Ocak 1990 tarihinde olağanüstü hal ilan edilmesi üzerine, henüz 16 Ocak'ta Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı bir basın açıklamasıyla resmî tutumunu ortaya koymuştu. Bu açıklamanın dikkat çekici başlıkları şöyle sıralanabilir:

---

¹¹⁵ Fatma Abdullazade vd., *Azerbaycan Respublikası (1991-2001)*, Bakü, 2001, s. 60.

¹¹⁶ *Halg*, 28 Mart 1999.

¹¹⁷ *Azerbaycan Tarihi*, C: 7, s. 252-262.

1-Türkiye, Azerbaycan'daki durumu SSCB'nin "iç meselesi" olarak gördüğünü açıkladı:

"Türkiye, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları Sovyetler Birliği'nin bir iç meselesi olarak görmektedir. Olayların silahlı bir boyut kazanmış olmasını endişeyle karşılamaktadır"¹¹⁸.

2-Türkiye, Azerbaycan'daki durumun SSCB ile "iyi komşuluk ve dostluk" ilişkilerine zarar vermeyeceğinin de altını özellikle çizme ihtiyacı hissetti:

"Türkiye, Sovyet ordu ve iç güvenlik kuvvetlerinin olayları yatıştırmak ve iç barışı tesis etmek üzere bölgeye sevk edilişlerinden zamanlıca haberdar kılınmıştır. Bu boyutuyla Türkiye, Sovyet makamlarının iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin gereğine riayet ettiği inancındadır"¹¹⁹.

3-Türkiye, Azerbaycan'daki durumu dost ve kardeş Azerbaycan halkının menfaatlerini de göz önünde bulundurarak değil, yalnızca kendi güvenliğini tehdit etme potansiyeli olan gelişmeler olarak değerlendirmiştir:

"Bölgedeki Türk silahlı kuvvetleri ve İçişleri Bakanlığımız görevlileri Türkiye Cumhuriyeti hudutlarının güvenliğini sağlayacak tedbirleri almıştır"¹²⁰.

4-Her şeye rağmen Türkiye, olayları tahrik eden "dış mihrakları" da işaret etmekten ve üstü kapalı da olsa bazı Batı ülkelerinin Ermenilere verdikleri desteğe değinmekten de geri durmadı:

"Türkiye... Vermiş oldukları siyasi ve maddi destekle olayları tahrik eden ve silahlı bir boyut kazanmasına yol açan, bölgeye yabancı unsurları kınar"¹²¹...

Dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın SSCB Ankara Büyükelçisi Çernişev'le yaptığı görüşmenin ardından 18 Ocak 1990 tarihinde yapmış olduğu basın açıklamasında da aynı hususlar, yani olayların SSCB'nin iç meselesi olduğu ve

---

¹¹⁸ Bilal N. Şimşir, *Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Bilgi yay., Ankara, 2011, s. 97.

¹¹⁹ *Age.*, s.97.

¹²⁰ *Age.*, s.97.

¹²¹ *Age.*, s.97.

Türkiye ile SSCB arasındaki “mükemmel” ilişkilerin aynen devam ettiği özenle vurgulandı:

“16 Ocak günü konuyla ilgili olarak yaptığımız açıklamada vurguladığımız gibi, biz bunları Sovyetler Birliği’nin bir iç sorunu olarak görmekteyiz. Aramızdaki mükemmel ilişkilerin sağladığı anlayış ve karşılıklı güven ortamında, görüşmemiz sırasında Büyükelçi’ye...”¹²²

20 Ocak 1990 tarihinde Bakü’de cereyan eden kanlı olaylar Türkiye’de kamuoyunun ve siyasilerin büyük tepkisine yol açtı. Buna rağmen birtakım talihsiz açıklamalar da yapıldı.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal, yurtdışında 20 Ocak 1990 Bakü olaylarına ilişkin bir soruyu yanıtlarken şöyle demiştir:

“Aslında Azerbaycanlılar Anadolu’daki Türk halkından çok, İran Azerilerine yakındırlar. Benzer dilleri konuşuruz, ama lehçelerimiz farklıdır. Bir fark daha vardır, mezheplerimiz farklıdır. Onlar Şii’dir, bir Sünni’yiz”¹²³.

Bakü olayları bazı milletvekillerince TBMM çatısı altında da gündeme getirildi.

23 Ocak 1990 tarihli TBMM oturumunda Kars Milletvekilleri Sabri Aras ve Mahmut Alınak ile Antalya Milletvekili İbrahim Demir Azerbaycan’da cereyan eden olaylarla ilişkin gündem dışı konuşmalar yaptılar.

TBMM kürsüsünden “Kızıl Ordu’nun Azerbaycan’ı kana boyadığını” ifade eden Sabri Aras, bir gün önce Bakü’yle yaptığı telefon görüşmesinde, Azerbaycan Türklerinin, “Biz sizden hiçbir şey istemiyoruz, ama bizim sesimizi dünya kamuoyuna duyurunuz” talebiyle karşılaştığını ifade etti¹²⁴.

İbrahim Demir ise konuşmasında, asıl endişe verici olan durumun, son zamanlarda Kafkasya’da cereyan eden olaylar karşısında Batı’nın tavrı olduğunun altını çizdi:

---

¹²² *Age.*, s. 98-99.

¹²³ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt:40, Dönem:18, Yasama Yılı 3, 24/01/1990, s. 14-19.

¹²⁴ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt:39, Dönem:18, Yasama Yılı 3, 23/0/1990, s.258-268.

“Gerçekten Batı, öteden beri uyguladığı çift standartlı tavrını Ermenistan-Azerbaycan olaylarında da ortaya koymuştur. Olayı bir hilal-salip çatışmasının devamı gibi görmektedir... Bu, endişe vericidir, fevkalade yanlış ve olayı tırmandırabilecek bir yaklaşımdır”¹²⁵.

Demir, Türkiye’nin olaylara “duygusallığa ve karamsarlığa kapılmadan, temkinli, bilgili ve mantıklı bir şekilde” yaklaşması gerektiğini, fakat bu arada soydaşlarının haklarından da “katıyen taviz vermemeli” olduğunu ifade etti.

Kars Milletvekili Mahmut Alınak ise konuşmasında “Azerbaycan halkının karşı karşıya kaldığı saldırının protesto edilmesi için parlamentoca bir karar alınması” önerisinde bulunmuştur¹²⁶.

Milletvekillerinin konuşmalarının ardından, dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Hükümet adına söz istedi. Yılmaz, “gelişmelerin kaynağında Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne yönelik gayrimeşru toprak talepleri ve bunları sağlamaya yönelik baskı ve tahrikleri” olduğunu altını çizdi¹²⁷.

Yılmaz, Türkiye Hükümetinin, gelişmeleri SSCB’nin içişleri çerçevesinde mütalaa ettiğini, fakat bunun, sınırlarının hemen ötesindeki bir bölgede ve Türkiye’nin yakın kültürel ilişkiler içinde bulunduğu Azeri halkını etkileyen üzücü gelişmelere ilgisiz kalacağı anlamına da gelmediğini vurguladı¹²⁸.

TBMM’nin 24 Ocak 1990 tarihli oturumunda da Bakü’deki kanlı olaylar gündeme taşındı. Tokat Milletvekili Kâzım Özev, Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Azerbaycan’daki olaylar karşısındaki tutumuna ilişkin konuşmak üzere gündem dışı söz istedi. Özev, Azerilerin “özbeöz Türk” olduklarının, “Türk soyundan geldiklerinin” altını çizdikten sonra, Özal’ın her açıdan talihsiz açıklamasını sert bir dille eleştirdi¹²⁹.

---

¹²⁵ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt:39, Dönem:18, Yasama Yılı 3, 23/01/1990, s.258-268.

¹²⁶ Aynı yer, s. 258-268.

¹²⁷ Aynı yer, s. 258-268.

¹²⁸ Aynı yer, s. 258-268.

¹²⁹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt:40, Dönem:18, Yasama Yılı 3, 24/01/1990, s. 14-19.

Bu arada Demirel de, Özal'ın ilgili açıklamasını “Türk birliğini arkadan hançerlemek” olarak değerlendirdi¹³⁰.

20 Ocak 1990 olayları üzerine siyasilerin yaptığı bu sert açıklamaların SSCB ile ilişkilere zarar verebileceğinden endişe duyan Türkiye Hükümeti, en azından Hükümet üyelerinin bu konuda konuşmaması ve tüm açıklamaların yalnızca Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz tarafından yapılması konusunda bir karar alındı:

“Önceki akşam toplanan Bakanlar Kurulu, Azerbaycan konusunda yalnızca Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın konuşmasını ve politikanın tek elden yürütülmesini kararlaştırdı”¹³¹...

Bu arada 30 Ocak 1990 tarihinde Doğru Yol Partisi Grup Başkanvekilleri Zonguldak Milletvekili Köksal Toptan ve Konya Milletvekili Vefa Tanır TBMM’de dış politika konusunda genel görüşme açılmasına ilişkin bir önerge sundular. Önergede Bulgaristan ve Yunanistan’daki soydaşların durumuyla beraber, Türkiye’nin AT macerasına da kısaca değinildikten sonra, Azerbaycan konusuna gelindi. Bakü olayları karşısında Türkiye’nin tutumu eleştirilirken, Özal’ın ABD gezisi sırasında bu olaylara ilişkin yapmış olduğu açıklama da “akıl almaz bir gaf” olarak değerlendirildi¹³².

31 Ocak’ta Azerbaycan olaylarıyla ilgili TBMM’de gündem dışı bir konuşma daha yapan Kars Milletvekili Sabri Aras, Batı’nın ve Amerika’nın Ermenileri kışkırttığı ve desteklediğinin altını çizdi¹³³.

20 Ocak 1990 Bakü olaylarıyla ilgili yaptığı tüm değerlendirmelerde SSCB ile ilişkilerine zarar gelebileceği endişesinin gölgesi açıkça hissedilen Türkiye Hükümeti, NATO bünyesinde bir girişimde bulunmaya çalışmışsa da, bunun pek etkili olduğu söylenemez:

“Dün Brüksel’de gerçekleşen ve Batı ittifakının en yüksek organı durumundaki NATO Konseyi oturumunda, Türkiye temsilcisi, üye devletlerin

---

¹³⁰ “Demirel: Tanklar İnsanları Ezerken, Üzgünüz Deyip Geçemeyiz”, *Tercüman*, 26 Ocak 1990.

¹³¹ “Bakanlara Bakü Sansürü”, *Güneş*, 26 Ocak 1990.

¹³² T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt:40, Dönem:18, Yasama Yılı 3, 24/01/1990, s. 14-19.

¹³³ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt:40, Dönem:18, Yasama Yılı 3, 24/01/1990, s. 14-19.

Azerbaycan konusunda kayıtsız davranmaması, çifte standart kullanmaması gerektiğini ima etti”¹³⁴.

Türk halkının ise Azerbaycan halkına desteğini ve Bakü olaylarına tepkisini yurt çapında mitingler ve diğer eylemlerle ortaya koyduğu görüldü¹³⁵. O kadar ki, Bakanlar Kurulu, bu tepkinin farklı boyutlara ulaşmasını önlemek amacıyla harekete geçmek zorunda kaldı:

“Bakanlar Kurulu... yurt içinde Azerbaycan halkını desteklemek amacıyla yapılan miting ve gösterilerin değişik boyutlar kazanmaması ve Turancılık politikasına dönüşmemesi için İçişleri Bakanlığı’nın ve Devletin diğer güvenlik birimlerinin daha dikkatli davranmalarını kararlaştırdı”¹³⁶.

Kanlı 20 Ocak olaylarının ardından Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Partisi Birinci Sekreteri Abdurrahman Vezirov gizlice Azerbaycan’ı terk etti. 24 Ocak 1990 tarihinde Ayaz Muttalibov Birinci Sekreter göreviyle Azerbaycan’ın başına getirildi. Bakü’de olağanüstü hal ilan edildi.

Azerbaycan SSC Yüksek Konseyi’nin 18 Mayıs 1990 tarihli oturumunda Cumhurbaşkanlığı görevi tesis edildi. Muttalibov Azerbaycan SSC Cumhurbaşkanı seçildi¹³⁷.

Yaklaşan milletvekili seçimleri öncesinde 28 Temmuz 1990 tarihinde Demokratik Blok oluşturuldu. Demokratik Blok, muhalif sivil örgütlerden 20 küsurunun bir araya gelmesi sonucunda oluşturuldu¹³⁸.

30 Eylül 1990 tarihinde Azerbaycan’da milletvekili seçimleri yapıldı. İktidarın yoğun baskısı altında yapılan seçimlerde 360 kişilik Meclis’te Demokratik Blok 30 yere sahip olmayı başardı.

Bu arada Moskova’da, Azerbaycan’ı da etkilememesi mümkün olmayan birtakım çok önemli gelişmeler yaşandı. 19 Ağustos 1991 gecesi SSCB

---

¹³⁴ “NATO’da Girişim”, *Güneş*, 27 Ocak 1990.

¹³⁵ “Tüm Yurtta Mitingler”, “Sovyet Konsoloslugu’na Siyah Çelenk”, “Şehitler İçin Gıyabi Namaz”, *Milliyet*, 27 Ocak 1990.

¹³⁶ “Bakanlara Bakü Sansürü”, *Güneş*, 26 Ocak 1990.

¹³⁷ Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Arşivi, Bölüm: 2941, Klasör: 1, Dosya: 49, Yaprak: 78.

¹³⁸ *Azadlıg*, 13 Ağustos 1990.

Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Savunma Bakanı, KGB Başkanı, İçişleri Bakanı, Yüksek Konsey Başkanı, Başbakan ve diğer üst düzey yetkililerin katılımıyla, SSCB'nin dağılmasını önleme amaçlı bir darbe girişimi oldu. Darbeciler, Kırım'da tatil yapan SSCB Cumhurbaşkanı Gorbaçov'un sağlık sorunları nedeniyle görevini ifa edemediğini ve yönetime el koyduklarını ilan ettiler. Başta Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin olmakla darbe karşıtlarının organize ettikleri sivil direniş 21 Ağustos tarihinde başarıya ulaştı. Gorbaçov 22 Ağustos'ta görevinin başına döndü, darbeciler ise tutuklandı.

22 Ağustos 1991 tarihinde Bakü'de yeni bir miting dalgası başladı. 25-27 Ağustos tarihlerinde Azatlık Meydanı'nda gerçekleşen mitinglere yaklaşık 1 milyon kişi katıldı¹³⁹. Azerbaycan Yüksek Konseyi halkın yoğun baskısı altında toplanarak 30 Ağustos 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Beyannamesi'ni ilan etti¹⁴⁰.

Bağımsızlık Beyannamesi'nde; Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1918-1920 yılları arasında "uluslararası camia tarafından tanınan müstakil devlet olarak mevcudiyetinin" altı çiziliyor ve bu bağımsızlığın tekraren ilanı vurgulanıyordu¹⁴¹.

8 Eylül 1991 tarihinde gerçekleşen Cumhurbaşkanı seçimlerinde Muttalibov yine Cumhurbaşkanı oldu¹⁴². Muhalefetin boykot ettiği bu seçimlere Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti katılmadı.

18 Ekim 1991 tarihinde ise Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Konseyi Azerbaycan'ın Bağımsızlık Yasası'nı oybirliğiyle kabul etti¹⁴³. Bağımsızlık Yasası'nda Azerbaycan üniter ve laik bir devlet ilan edildi¹⁴⁴. 29 Aralık tarihinde yapılan referandumda Bağımsızlık Yasası Azerbaycan halkı tarafından da onaylanmış oldu¹⁴⁵.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ilk olarak dost ve kardeş olduğu Türkiye Cumhuriyeti tarafından 9 Kasım 1991 tarihinde tanındı. Daha sonra sırasıyla

---

¹³⁹ *Azerbaycan Tarihi*, C: 7, s. 277-292.

¹⁴⁰ *Heyat*, 3 Eylül 1991.

¹⁴¹ *Heyat*, 3 Eylül 1991.

¹⁴² *Azadlıg*, 13 Eylül 1991.

¹⁴³ *Heyat*, 19 Aralık 1991.

¹⁴⁴ *Heyat*, 19 Aralık 1991.

¹⁴⁵ *Halg*, 8 Ocak 1992.

Romanya (11 Aralık), Pakistan (13 Aralık), İsviçre (23 Aralık), İran (25 Aralık) da Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıdıklarını ilan ettiler. 10 Nisan 1992 tarihinde Rusya, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyan 109. ülke oldu. 23 Aralık 1992 tarihinde ise ABD Azerbaycan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıdığını ilan etti. 1993 yılına gelindiğinde Azerbaycan'ın bağımsızlığı 116 ülke tarafından tanınmıştı. Azerbaycan bunlardan 70'yle diplomatik ilişkiler tesis etti¹⁴⁶.

Türkiye 14 Ocak 1992 tarihinde Azerbaycan'da, Azerbaycan ise aynı senenin Ağustos ayında Türkiye'de Büyükelçilik açtı. Şöyle ki Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu 30 Aralık 1991 tarihinde Bakü'de daha önceden kurulu bulunan Başkonsoloslukun Büyükelçiliğe dönüştürülmesi ve bu Büyükelçiliğe bağlı, görev alanı Azerbaycan Cumhuriyeti olmakla bir Konsolosluk Şubesi kurulması hakkında karar aldı¹⁴⁷.

16 Haziran 1992 tarihinde ise Bakanlar Kurulu, Bakü Büyükelçiliği Konsolosluk Şubesi'nin görev alanının "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti hariç bütün Azerbaycan" olarak değiştirilmesine ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti Nahçıvan'da bir Başkonsolosluk kurulmasına ilişkin karar aldı¹⁴⁸.

Diğer yandan Azerbaycan'ın uluslararası örgütlere katılması süreci de hızla devam etti. Azerbaycan Cumhuriyeti 8 Aralık 1991 tarihinde İslam Konferansı Örgütü'ne, 20 Ocak 1992 tarihinde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na,¹⁴⁹ 2 Mart 1992 tarihinde ise Birleşmiş Milletler Örgütü'ne katıldı¹⁵⁰.

2.2. Ekonomik Durum

1980'lerin sonlarına doğru yaşanan politik gelişmeler Azerbaycan ekonomisini olumsuz yönde büyük ölçüde etkiledi. Ağırlıklı olarak SSCB içinde, Birlik Cumhuriyetleri ile mevcut ekonomik ilişkilerin bozulması, ekonomik krizi

---

¹⁴⁶ *Azerbaycan Tarihi*, C: 7, s. 292-320.

¹⁴⁷ *Resmî Gazete*, 9 Ocak 1992, nu. 21106.

¹⁴⁸ *Resmî Gazete*, 24 Temmuz 1992, nu. 21294.

¹⁴⁹ *Azerbaycan Tarihi*, C: 7, s. 292-320.

¹⁵⁰ <http://mfa.gov.az/content/751> Güncelleme Tarihi:15/11/2014

daha fazla ağırlaştırılan etkenlerin başında geliyordu. Fabrikalar hemen hemen çalışmaz bir durumdayken, petrol hâsılatında da büyük düşüş yaşanıyordu.

Bağımsızlığının ilk yıllarında Azerbaycan ekonomisini fevkalade olumsuz etkileyen faktörlerin başında elbette ki Ermenistan'ın işgal politikası geliyordu. Zaten ekonomik kriz ortamında bulunan Azerbaycan, tüm gelirlerinin %30'dan fazlasını savaşa harcamak zorunda kalıyordu.

Diğer yandan 1 milyon hektar ziraat alanı, 34 bin hektar Üzüm Bağı, 200'den fazla Maden Ocağı, 250 bin hektar Ormanlık Alan Ermenilerce işgal edilen bölgede kalarak kaybedilmiş bulunuyordu¹⁵¹.

İstikrarsızlık ortamında Azerbaycan'a yabancı yatırım da oldukça düşük seviyelerde kalmaktaydı. Bu durum Azerbaycan'ın döviz ihtiyacını arttırıyordu. Hatta Azerbaycan şirketleri bile ihraç ettikleri malların karşılığında aldıkları dövizleri ülkelerine götürmeyerek yabancı bankalarda tutmayı tercih ediyordu.¹⁵²

Diğer yandan, denetimsizlik ortamında ülkenin servetleri yağmalanarak yurtdışına değerinin altında satılıyordu. Atıl durumdaki fabrikaların makineleriyle beraber, Bakü Metro'su'ndaki yedek kablolar bile çalınarak satılmıştı¹⁵³.

Azerbaycan'ın pek çok bölgesinde ormanlık alan mahvediliyor, ağaçlar, özellikle ceviz ağaçları kesilerek yurtdışına satılıyordu.¹⁵⁴ Yine aynı denetimsizlik nedeniyle tarlalarda hazır ürünlerin bile toplanmadığı görülüyordu. Mesela 1992 yılı içinde 100 bin ton pamuk toplanmayarak tarlada mahvolmaya terk edilmişti¹⁵⁵.

İşyerlerinin kapanması işsizliğin tırmanmasına neden olurken, işgücü göçünü de tetikliyordu.

Azerbaycan, özellikle bağımsızlığının ilk yıllarında siyasi ve askerî konularda olduğu kadar, ekonomik konularda da Türkiye'nin desteğini ummuş, Türkiye'yle ekonomik ve ticarî işbirliğinin geliştirilmesine büyük önem vermiştir.

---

¹⁵¹ *Halg*, 13 Mart 1992.

¹⁵² *Azadlıq*, 13 Mayıs 1993.

¹⁵³ *Azerbaycan Tarihi*, C: 7, s. 370.

¹⁵⁴ *Azerbaycan*, 30 Temmuz 1995.

¹⁵⁵ *Azerbaycan Tarihi*, C: 7, s. 370.

Cumhurbaşkanı Özal'ın 15-16 Mart 1991 tarihlerinde Bakü'ye yaptığı ziyaret çerçevesinde “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Mutabakat Tutanağı” imzalandı. Ticarî ve ekonomik işbirliği konulu Mutabakat Tutanağı'na Azerbaycan tarafının somut önerileri de eklenmiştir. Söz konusu öneriler, Türk firmalarının Azerbaycan ekonomisine yatırım yapması, yerli şirket ve kurumlarla beraber, Azerbaycan'da fabrikalar, üretim tesisleri kurması üzerinde yoğunlaştı:

-Türkiye'nin “Raks” şirketinin ortaklığıyla Azerbaycan'da audio ve videokasetler üreten tesis ve vantilatör tesisi kurulması;

-Türkiye'nin “Farkem” şirketinin ortaklığıyla Azerbaycan'da banyo takımı üreten tesis kurulması;

-Türkiye'nin “Eczacıbaşı” şirketinin ortaklığıyla Azerbaycan'da banyo takımı, seramik mamul, banyo ekipmanları üreten tesis kurulması;

-Türkiye'nin “Netaş” ve “Teletaş” şirketlerinin ortaklığıyla Azerbaycan'da telefon cihazları, rakamlı köy istasyonları, merkez istasyonlar üreten tesisler kurulması;

-Türkiye'nin “Simtel” şirketinin ortaklığıyla Azerbaycan'da elektrik süpürgeleri ve parçaları üreten tesis kurulması;

-Türkiye'nin “Dava” şirketinin ortaklığıyla Azerbaycan'da şampuan ve deterjan üreten tesis kurulması;

-Türkiye'nin “Taciyat” şirketinin ortaklığıyla Azerbaycan'da alkil-benzol üretimi yapılması;

-Türkiye'nin “Tekel” şirketinin ortaklığıyla Bakü'de tütün mamulleri ve Nahçıvan'da alkollü içki üreten tesis kurulması;

-Türkiye'nin “Çukurova” şirketinin ortaklığıyla Azerbaycan'da çimento tesisi kurulması¹⁵⁶.

---

¹⁵⁶ *Resmî Gazete*, 17 Temmuz 1991, nu. 20932.

2.3. İşgal ve Dış Politika

Bağımsızlığa uzanan yolunun henüz başlangıcından itibaren Ermenistan'ın toprak iddialarına dayalı saldırısıyla karşı karşıya kalan ve bir savaşa sürüklenen Azerbaycan, bağımsızlığını oldukça zor şartlarda sürdürme mücadelesi verdi. Dağlık Karabağ'ı silah zoruyla büyük ölçüde kontrol altına almayı başaran Ermeniler, 1991 yılının Eylül ayında burada sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ni ilan etti¹⁵⁷. Buna karşılık Azerbaycan Yüksek Konseyi Dağlık Karabağ'ın "Otonom Vilayet" statüsünü 1991 yılının Kasım ayında kaldırdı¹⁵⁸.

Ermeni silahlı birlikleri 1991 yılı sonuna kadar Dağlık Karabağ'da ilerlemeye ve Azerbaycan mevkiilerini ele geçirmeye devam etti. Diğer yandan 1991 yılının Aralık ayında Ermenistan'la Rusya arasında "Dostluk, İşbirliği ve Güvenlik Anlaşması" imzalandı¹⁵⁹.

Fiili bir işgal ve savaşla karşı karşıya kalan Azerbaycan'da milli ordunun oluşturulmasına yönelik çabalar zayıf ve önemsiz kalmaktaydı. 5 Eylül 1991 tarihinde Azerbaycan Savunma Bakanlığı kuruldu. 29 Eylül 1991 tarihinde Milli Savunma Konseyi oluşturuldu. Sekiz kişiden oluşan Milli Savunma Konseyi'nde hem iktidarı, hem de muhalefeti temsil eden kişiler bulunuyordu¹⁶⁰. 19 Kasım 1991 tarihinde ise nizami ordunun kurulması süreci tamamlanıncaya değin yerel savunma birliklerinin oluşturulmasına karar verildi. Yerel savunma birlikleri çoğunlukla düzensiz ve birbiriyle irtibatsız bir durumdaydı.

Gitgide muhalif güçlerin etkisinde daha fazla kalan Milli Savunma Konseyi, silahlı kuvvetler üzerindeki kontrolünü kaybetmekten korkan Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından 3 Ocak 1992 tarihinde kaldırıldı. Yerine Devlet Savunma Konseyi kuruldu¹⁶¹.

Ermeni silahlı birliklerinin Azerbaycan topraklarında ilerlemesi 1992 yılının Ocak ayında da devam etti. 1992 yılının Ocak ayı içinde Kerkicahan ve Geybalı,

---

¹⁵⁷ *Heyat*, 4 Eylül 1991.

¹⁵⁸ *Heyat*, 27 Kasım 1991.

¹⁵⁹ *Azerbaycan Tarihi*, C: 7, s. 292-320.

¹⁶⁰ *Azadlıg*, 20 Ekim 1991.

¹⁶¹ *Azerbaycan Tarihi*, C: 7, s. 292-320.

Şubat ayı içinde ise Malıbeyli, Aşağı Kuşçular, Yukarı Kuşçular ve Karabağlı gibi önemli yerleşim birimleri Rus ordusu desteğindeki Ermeni kuvvetlerince işgal edildi¹⁶². Bu gelişmeler karşısında Hocalı ve Şuşa gibi stratejik noktaların savunması Azerbaycan açısından çok daha güç hale geldi.

2.3.1. Bağımsızlığının İlk Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri

Azerbaycan, Muttalibov döneminde açıkça Rusya yanlısı bir politika izlemiştir. Buna rağmen Muttalibov'un, ülkesinin Türkiye ile ilişkilerini de geliştirmeye çalıştığı söylenebilir.

Muttalibov, henüz Azerbaycan'ın bağımsızlığından önce, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Bakanlar Konseyi Başkanı sıfatıyla 5-10 Ocak 1990 tarihlerinde Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirdi. 5 Ocak'ta İstanbul'a giden ve ziyaretinin ilk günlerini burada geçiren Muttalibov, 8 Ocak tarihinde Ankara'ya geçmiş, burada aynı gün (8 Ocak 1990) hem Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal, hem de Başbakan Yıldırım Akbulut tarafından kabul edildi¹⁶³.

Bunlar dışında Muttalibov Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Maliye ve Gümrük Bakanı Ekrem Pakdemirli, Sağlık Bakanı Halil Şıvgın, Sanayi ve Ticaret Bakanı Şükrü Yürür, Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek ile de görüşmelerde bulundu¹⁶⁴.

Muttalibov'un ziyaretinin son günü olan 10 Ocak 1990 tarihinde ise Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan SSC arasında birtakım anlaşma ve protokoller imzalandı. Bu anlaşma ve protokollere kısaca göz atmak yerinde olacaktır:

1- "Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Geliştirilmesine İlişkin Protokol"

Toplamda 6 maddeden oluşan bu kısa Protokol'ü Türkiye tarafından Maliye ve Gümrük Bakanı Ekrem Pakdemirli, Azerbaycan tarafından Bakanlar Konseyi Başkanı Muttalibov imzalamışlardır. Protokol, "Türkiye ile SSCB arasında 6 Temmuz 1989 tarihinde imzalanan Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması çerçevesinde

---

¹⁶² Age.,s. .292-320.

¹⁶³ *Resmî Gazete*, 10 Mayıs 1990, nu. 20514.

¹⁶⁴ *Resmî Gazete*, 10 Mayıs 1990, nu. 20514.

Türk ve Azerbaycan firma ve kuruluşları arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi”¹⁶⁵ amacını güdüyordu.

Protokol’de ortak işbirliği konuları da belirlenmiştir ki bunlardan bazılarında dikkat çekmekte fayda vardır:

- Ortak sanayi yatırımları;
- Ortak pazarlama şirketleri;
- Ulaştırma ve haberleşme imkânlarının geliştirilmesi;
- İnşaat sektöründe işbirliği;
- Petrol, petrokimya ve madencilik alanlarında işbirliği;
- Telekomünikasyon alanında işbirliği vb.¹⁶⁶

Protokol’ün 4. Maddesinde, turizm sektörünün geliştirilmesi ve organize turların teşvik edilmesi konusu özellikle vurgulanmıştır¹⁶⁷.

2) “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan SSC Arasında Sınır Ticaretine İlişkin Protokol”

11 maddeden oluşan Protokol’ü Türkiye tarafından yine Pakdemirli, Azerbaycan tarafından ise Muttalibov imzalamışlardır. İki ülke arasında sınır ticaretinin geliştirilmesini öngören bu Protokol de Türkiye ile SSCB arasındaki 6 Temmuz 1989 tarihli Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması’na dayandırılmıştır¹⁶⁸.

3) “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan SSC Arasında 1990-1992 Dönemi Kültürel ve Bilimsel Değişim Protokolü”

50 maddelik bu Protokol “Eğitim ve Bilim”, “Kültür ve Sanat”, “Spor ve Gençlik”, “Radyo, Televizyon, Enformasyon, Sinemacılık”, “Genel Hükümler”, “Malî Hükümler” olmak üzere 6 bölümden oluşmuştur¹⁶⁹.

Kültürel ve Bilimsel Değişim Protokolü’nde temas edilen başlıca konular şunlardı:

---

¹⁶⁵ *Resmî Gazete*, 10 Mayıs 1990, nu. 20514.

¹⁶⁶ *Resmî Gazete*, 10 Mayıs 1990, nu. 20514.

¹⁶⁷ *Resmî Gazete*, 10 Mayıs 1990, nu. 20514.

¹⁶⁸ Bilal N. Şimşir, *Azerbaycan’ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Bilgi yay., Ankara, 2011, s. 80.

¹⁶⁹ *Age.*, s. 82.

- Bilimsel işbirliğinin özendirilmesi;
- Bilim adamı ve bilimsel yayın değişimi;
- Türkoloji konusunda ortak kolokyumlar düzenlenmesi;
- Dil kursları için bursların verilmesi;
- Yüksek lisans ve doktora programları için bursların verilmesi;
- Azerbaycan'a eğitim malzemesi gönderilmesi;
- Her türlü kültür ve sanat eserlerinin ve malzemelerinin değişiminin yapılması vb.

1990-1992 dönemini kapsayan bu Protokol'de, 1993-1995 dönemi için yeni bir Protokol yapılması da öngörülmüştür.

4) "Kültürel ve Bilimsel Değişim Anlaşmasının Tatbikatına Dair Mukavele"

Bu mukavele, Kültürel ve Bilimsel Değişim Protokolü'nü birtakım somut programlarla destekleyen, hatta Protokol'de yer almayan bazı hükümleri de kapsayan bir anlaşma idi. Örnek vermek gerekirse, mukavelede, Adnan Saygun'un Yunus Emre senfonik eserinin Azerbaycan'da seslendirilmesi; Azerbaycan Opera ve Bale Tiyatrosu Bale Grubu'nun Türkiye'ye turne düzenlemesi gibi programlar öngörüldü¹⁷⁰.

Türkiye gezisi kapsamında Muttalibov Milliyet gazetesinden Nilüfer Yalçın'ın sorularını da yanıtladı. Verdiği yanıtlar, Muttalibov'un Azerbaycan'ı halen SSCB'nin ayrılmaz bir parçası olarak gördüğünü, dahası SSCB merkez yönetiminin adaletine fazlaca güvendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Gazetecinin, Karabağ'da Ermenilerin silahlı milisler kurdukları haberlerini anımsatması ve Ermenistan'la Azerbaycan arasında bir savaş çıkması ihtimalinin bulunup bulunmamasını sorması üzerine Muttalibov şu yanıtı verdi:

"Yok. Sanmıyorum. İki Cumhuriyet arasında gerilimler olsa da, gerçek bir savaş olmayacaktır, olması da mümkün değil. Çünkü buna Hükümet ve Devlet hiç izin vermez..."¹⁷¹

---

¹⁷⁰ *Age.*, s. 84.

¹⁷¹ "Azeri Başbakan Ermenilere Sert Çıktı", *Milliyet*, 11 Ocak 1990.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmadan önceki dönemde Türkiye ile geliştirdiği ilişkiler çerçevesinde, Başbakan Hasan Hasanov'un Türkiye ziyareti de önem taşımaktadır. 14-19 Eylül 1990 tarihleri arasında gerçekleşen bu ziyaretin son gününde, yani 19 Eylül 1990 tarihinde iki ülke arasında birtakım anlaşmalar imzalandı.

Hasanov'un ziyareti sırasında imzalanan anlaşmalar arasında, Azerbaycan'ın henüz bir parçası olduğu SSCB Hükümeti'yle imzalanan, fakat doğrudan Türkiye-Azerbaycan sınırını konu edinen anlaşma oldukça önemlidir. "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile SSCB Hükümeti Arasında Aras Nehri Üzerinde Köprü Yapılması ve Türk-Sovyet Sınır Kapısının Açılması ile İlgili Anlaşma"¹⁷² iki ülke arasındaki sınırın açılmasına öncü olacak niteliktedir.

Hasanov'un ziyareti sırasında, iki ülke arasında ulaşım ve haberleşme hatlarının tesisine ve geliştirilmesine yönelik üç adet anlaşma daha imzalandı:

-“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan SSC Hükümeti Arasında Bakü ve İstanbul Arasında Tarifeli ve Tarifersiz Hava Ulaşımının Açılmasına İlişkin Anlaşma”;

-“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan SSC Hükümeti Arasında Haberleşme Konularına İlişkin Anlaşma”;

-“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan SSC Hükümeti Arasında Deniz ve Nehir Taşımacılığına İlişkin Anlaşma”¹⁷³.

Adları anılan anlaşmalar dışında, 19 Eylül 1990 tarihinde Türkiye ile Azerbaycan arasında iki adet protokol de imzalandı:

-“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan SSC Arasında Sınır Ticaretinin Geliştirilmesine İlişkin Protokol”;

-“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan SSC Arasında Yapılan Görüşmelere İlişkin Protokol”¹⁷⁴.

---

¹⁷² Bilal N. Şimşir, *age.*, s. 213-214.

¹⁷³ *Age.*, s.214.

¹⁷⁴ *Age.*, s. 214.

Azerbaycan henüz bağımsızlığını ilan etmeden önce, Türkiye’den de bu ülkeye üst düzey bir ziyaret yapılmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Bakü ziyareti, SSCB’ye resmî ziyareti çerçevesinde gerçekleşti. Bu ziyaret 15-16 Mart 1991 tarihlerini kapsamıştır. Ziyaret sırasında Türkiye ile Azerbaycan arasında birtakım önemli belgeler imzalandı.

15 Mart 1991 tarihinde “Türkiye ile Azerbaycan Arasında Aras Nehri Üzerinde Köprü Yapılması ve Türk-Sovyet Sınır Kapısının Açılması ile İlgili Protokol” imzalandı. Azerbaycan henüz SSCB’nin bir parçası olduğundan, Protokol’ü bir taraftan Türkiye Cumhuriyeti adına Ulaştırma Bakanı Cengiz Tuncer, diğer taraftan ise SSCB Ulaştırma Bakanı Vladimir Brejnev ve Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov imzaladı.¹⁷⁵

Yine Cumhurbaşkanı Özal’ın ziyareti çerçevesinde 16 Mart 1991 tarihinde “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Mutabakat Tutanağı” ve “Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Turizm İşbirliği Protokolü” de imzalandı.¹⁷⁶

Ticarî ve ekonomik işbirliği konulu Mutabakat Tutanağında Bakü-İstanbul-Bakü hattında Azerbaycan’ın “Azal” ve Türkiye’nin “THY” şirketlerinin uçak seferleri gerçekleştirmesi, Aras Nehri üzerinde kara ve demiryolu köprüsü yapılması, haberleşme ve telekomünikasyon alanında işbirliği, bilim, sağlık, kültür alanlarında ortak sempozyumlar düzenlenmesi gibi hususlara temas edilmiştir. Ticarî ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine yönelik olarak Azerbaycan tarafının somut önerileri de Mutabakat Tutanağına eklenmiştir. Söz konusu öneriler, Türk firmalarının Azerbaycan’da üretim tesisleri kurması üzerinde yoğunlaşmıştır.¹⁷⁷

10 maddeden oluşan Turizm İşbirliği Protokolü ise iki ülkenin turistik olanaklarının karşılıklı olarak daha iyi tanıtılması (Madde 1 ve 2), turistik vize verilmesinin ve diğer hudut formalitelerinin kolaylaştırılması (Madde 3 ve 4), turistik reklam faaliyetlerinin teşviki (Madde 5), turizm altyapısının geliştirilmesi (Madde 6), turizm konulu karşılıklı toplantılar yapılması (Madde 7) gibi konuları kapsamaktadır.

---

¹⁷⁵ *Age.*, s. 213-217.

¹⁷⁶ *Age.*, s. 217-218.

¹⁷⁷ *Resmî Gazete*, 17 Temmuz 1991, nu. 20932.

Beş yıllık bir süre için imzalanan Protokol'ün, feshi istenmediği takdirde beşer yıllık sürelerle yenilenmiş sayılacağı da öngörülmüştür¹⁷⁸.

Muttalibov'un ardından iktidara gelen Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı döneminde Azerbaycan'ın dış politikasının bütünüyle Türkiye'yi merkeze aldığı görülmektedir. Elçibey döneminin dış politikasının, bölgedeki etkin devletler ve özellikle Rusya ile İran gibi komşularla dengenin gözetilmemesi, dahası Rusya ve İran karşıtı bir tavır almış olması dolayısıyla eleştirildiğine de tanık oluruz. Bu iki ülkenin Ermenistan'a açık desteklerinin arkasında yatan nedenlerin başında, Elçibey hükümetinin söz konusu dış politikasının geldiği de iddia edilmektedir.

Dağlık Karabağ sorunu karşısında Türkiye'nin tutumu, başlangıçta, gelişmeleri SSCB'nin iç meselesi olarak görmek ve başka bir ülkenin içişlerine karışmayı asla düşünmemek çerçevesinde şekillenmiştir. Bu tutum, Dağlık Karabağ meselesinin patlak verdiği 1988 yılı Şubat'ından SSCB'nin dağıldığı 1991 yılı Aralık'ına kadar sürdürülmüştür. Bu evrede Türkiye tarafından tüm yetkili ağızların beyan ve demeçleri oldukça nettir. Azerbaycan'la kan bağına ve sıkı kültürel ilişkilere sahip bulunmak dolayısıyla gelişmelere duyarsız kalamayacağını birkaç defa ilan etmiş olmasına ve özellikle muhalefetteki partilerin Dağlık Karabağ meselesinde Türkiye'nin daha aktif ve kararlı hareket etmesi gerektiği yönündeki baskılara rağmen, Türkiye bu çekingen ve ihtiyatlı tavrından vazgeçmemiştir.

SSCB'nin dağılmasından sonraki dönemde de Türkiye, bu kez Ermenistan'ın Rusya tarafından desteklendiği ve Rusya'nın nüfuz alanında bulunduğu gerçeğini göz önünde tutarak ve Rusya'yla karşı karşıya gelmek istemeyerek, bölgeye yönelik doğrudan bir etkinlik sergilemekten kaçınmış, fakat uluslararası arenada birtakım girişimlerde bulunmaya da çalışmıştır. Mesela Demirel, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı sıfatıyla 11 Şubat 1992 tarihinde gerçekleştirdiği ABD ziyareti sırasında, bu ülkenin Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan'ı desteklemekten vazgeçmesi gerektiğini belirtmiştir¹⁷⁹.

Hocalı Katliamı sonrasında Dağlık Karabağ'da barış tesisi için Minsk Grubu'nun oluşturulması da Türkiye'nin girişimleriyle gerçekleşmiştir.

---

¹⁷⁸ *Resmî Gazete*, 29 Eylül 1991, nu. 21006.

¹⁷⁹ Cemaleddin Taşkiran, *Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ Meselesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 85.

Her şeye rağmen Türkiye'nin, Dağlık Karabağ meselesinde özel bir etkinlik göstermekten çekindiği, Azerbaycan'ın ümit ve beklentilerini asla karşılayamadığı görülmektedir. 2 Nisan 1993 tarihinde Kelbecer'in işgali sırasında sivillerin bölgeden çıkarılması için Elçibey'in Demirel'den helikopter istemesi ve Türkiye'nin, yine Rusya'yla karşı karşıya gelmekten çekinerek bu isteğe bile olumlu yanıt verememesi, savaş ve işgal çerçevesinde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin oldukça dikkat çekici bir boyutudur¹⁸⁰.

Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle Azerbaycan dış politikada daha dengeli adımlar atmaya başlamış, bir yandan Türkiye ve Batı dünyasıyla ilişkilerini hızla geliştirmeye devam ederken, diğer yandan iki büyük komşu ülke, Rusya ve İran'la da iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır.

2.3.2. Bağımsızlığının İlk Yıllarında Azerbaycan'ın Diğer Ülkelerle İlişkileri

Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin saldırıları ve toprak kaybıyla karşı karşıya kaldığı dönemde, Azerbaycan'ın dış politikadaki etkinliğine de göz atmak yerinde olacaktır.

Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'ın diğer ülkelerle, komşuları Rusya ve İran'la, uluslararası siyaset arenasının önemli aktörleri konumundaki ABD, İngiltere ve Fransa'yla ilişkilerine de ana hatlarıyla kısaca göz atmak faydalı olacaktır.

Muttalibov döneminde bütünüyle Rusya yanlısı bir politika izleyen Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması sürecinde de Rusya'nın yardımını ummuştur. Azerbaycan, 21 Aralık 1991 tarihinde kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılım anlaşmasını imzalamış, fakat bu anlaşma Azerbaycan Parlamentosu tarafından Muttalibov döneminde onaylanmamıştır.

---

¹⁸⁰ Nazim Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992 – Haziran 1993): Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2001, s. 130.

Muttalibov'un Rusya'dan Dağlık Karabağ konusunda beklediği yardım gelmezken, bu ülke Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve egemenliğini tanıma konusunda da ağır hareket etmiştir.

Azerbaycan-Rusya ilişkileri Elçibey'in iktidara gelişiyle iyice gerilecek, daha sonra Haydar Aliyev döneminde tekrar normale dönecektir.

Daha önce de vurguladığımız üzere, henüz 19. Yüzyıl başlarında, Azerbaycan tarihinde "Hanlıklar dönemi" olarak anılan dönemde, Azerbaycan toprakları Rusya ile İran arasında 1813 yılında imzalanan Gülistan ve 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşmalarıyla, Aras Nehri'nin kuzeyi Rusya'da, güneyi İran'da kalacak şekilde paylaşılmıştır. Hem kuzeyde, hem de güneyde zaman zaman farklı millî yapılanmalar veya üçüncü ülkelerin etkinliği söz konusu olmuşsa da, adları anılan iki antlaşmadan itibaren 20. Yüzyıl sonuna değin, Azerbaycan'ın kuzeyi büyük ölçüde Rusya'nın, güneyi ise İran'ın nüfuz alanında kalmaya devam etmiştir. Bununla beraber Rusya, özellikle SSCB döneminde Azerbaycan'ın kuzeyiyle güneyini birleştirmek adı altında Güney Azerbaycan'ı da ilhak etme emelini pratiğe dökmek için zaman zaman çalışmalarını hızlandırırken, İran da aslında Azerbaycan'ı kuzeyiyle ve güneyiyle beraber kendi nüfuz ve kültür alanının bir parçası olarak görmekten vazgeçmemiştir.

Bağımsızlığını henüz kazanmadığı ve SSCB'nin bir parçası olduğu dönemlerde de Azerbaycan'ın İran'la çeşitli düzlemlerde ilişkileri bulunduğunu anımsatmakta fayda vardır. SSCB döneminde Bakü'de İran Konsoloslugu bulunuyordu. Fakat İran'ın girişimleri sayesinde SSCB'ye bağlı bir idari birimle kurulan bu ilişkiler eşit şartlarda devletlerarası ilişki statüsü taşımamaktaydı. Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasının ardından kurulan ilişkiler ise BM üyesi iki ülke arasında eşit şartlarda kurulan devletlerarası ilişkilerdir. Yani İran-Azerbaycan ilişkilerinin hem statüsü, hem de karakteri değişmiştir. İki ülke arasındaki karşılıklı ilişkilerde birtakım çelişkiler de Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından ortaya çıkmıştır ki uzmanlara göre bu durum, İran'ın bölgedeki yeni jeopolitik duruma verdiği tepkinin bir sonucudur¹⁸¹.

---

¹⁸¹ Ali Hasanov, *Azerbaycan'ın Geosiyaseti*, Zerdabi yay., Bakü 2015, s. 366.

Azerbaycan'ın (Kuzey Azerbaycan'ın) bağımsızlığını ilan etmesi İran açısından huzursuz edici bir gelişmeydi. Bununla beraber, SSCB'nin parçalanması gibi bir olguyla karşı karşıya kalan ve bu parçalanmanın geri döndürülemez bir noktaya ulaştığını anlayan İran, 1991 yılının Aralık ayında Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıdığını ilan etmiş, 1992 yılının Ocak ayında ise Bakü'de Büyükelçilik açmıştır. Aslında, SSCB döneminde İran'ın Bakü'de Konsoloslugu bulunuyordu. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından bu Konsolosluk Büyükelçiliğe dönüştürülmüştür..

Bağımsızlığının ilk yıllarında Azerbaycan'ın İran'dan asıl beklentisi, kara sınırının bulunmadığı ve Ermenistan tarafından hem abluka, hem de yoğun bir tehdit altında tutulan Nahçıvan'a ulaşım, doğalgaz, elektrik gibi birtakım konularda yardımcı olmasıydı. İran ise Azerbaycan'da milliyetçilik duygularının yükselmesini arzu etmeyerek, burayı kendi etki alanına çekmeye yardımcı olması amacıyla yoğun bir dinî propaganda başlatmıştı¹⁸². Diğer yandan Azerbaycan'ın Kiril alfabesinden Latin'e dönme tartışmaları sürecinde Arap alfabesi seçeneğini de gündeme taşımıştır¹⁸³.

İran, Azerbaycan'ın baş sorunu olan Dağlık Karabağ ve Ermeni işgali konusunda da devreye girmek ve Ermenistan'la Azerbaycan arasında arabuluculuk yapmak istemiş, fakat bu girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

Her şeye rağmen Muttalibov döneminde Azerbaycan-İran ilişkilerinde ciddi bir gerilim yaşanmadığı, iki ülke arasında dostluk ve iyi komşuluk ilişkisi tesis edilmesi için çaba harcandığı söylenebilir. Örneğin Muttalibov, güney komşusuyla iyi ilişkiler içinde bulunduğunu sergilemek amacıyla, İslam Devrimi kutlamalarına katılmak üzere 1992 yılının Şubat ayında bu ülkeye bir ziyaret gerçekleştirmiş bulunuyordu¹⁸⁴.

Elçibey'in iktidarı döneminde Azerbaycan-İran ilişkilerinde büyük ölçüde gerilim yaşanacaktır. İki ülke arasındaki ilişkiler Haydar Aliyev döneminde

---

¹⁸² Sadettin Gömeç, "Tarihte ve Günümüzde Azerbaycan", *Yeni Forum*, (1993), nu. 291, s. 38.

¹⁸³ Nesib Nesibli, *Azerbaycan-İran Elageleri: Keçmişde ve İndi*, Hazar Üniversitesi, Bakü, 2000, s. 146.

¹⁸⁴ Nesib Nesibli, *age.*, s. 145.

yumuşama ve normalleşme sürecine girse de, aslında arada belli bir soğukluğun hemen daima mevcut olduğu söylenebilir.

Amerika Birleşik Devletleri, Azerbaycan'ın bağımsızlığını, bağımsızlık ilanından yaklaşık iki ay sonra, 25 Aralık 1991 tarihinde tanımış, 1992 yılının Mart ayından itibaren de Azerbaycan'la resmî diplomatik ilişkiler kurmuştur.

Azerbaycan'ın ABD ile ilişkilerinin de baştan beri Ermenistan'ın saldırganlığı ve Dağlık Karabağ'ın işgali gibi temel sorundan büyük ölçüde etkilendiği görülmektedir. Şöyle ki, Ermenistan'ın Rusya tarafından açıkça desteklenmesine karşılık Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununda ABD'nin desteğini ummuş ve Rusya etkenine karşı bir denge oluşturma çabası içine girmiştir.¹⁸⁵ Nitekim ABD henüz 1992 yılında, sınırların zor kullanılarak değiştirilmesinin kabul edilemez olduğunu bildirmiş, Kelbecer'in işgalinin ardından Başkan Clinton da Azerbaycan topraklarının Ermenilerce silah zoruyla ele geçirilmesinin kabul edilemeyeceğini bir kez daha yinelemiştir.

Azerbaycan'ın ABD ile ilişkileri 24 Ekim 1992 tarihinde ABD Kongresi'nin Azerbaycan Hükümeti'ne yardımı yasaklayan 907 numaralı kararıyla sekteye uğrayacaktır. (ABD, yardımından Azerbaycan'ın yararlanamayacağını gerekçesinde; Azerbaycan'ı Ermenistan ve Dağlık Karabağ'a ambargo uygulayan ve güç kullanan taraf olarak nitelendirilmiştir.) Söz konusu yasa Başkan Bush tarafından 25 Ocak 2002 tarihinde iptal edilinceye değin geçerliliğini koruyacak ve ABD-Azerbaycan ilişkileri üzerindeki gölgesini hissettirecektir¹⁸⁶.

İngiltere Azerbaycan'ın bağımsızlığını 1991 yılının Aralık ayında tanımış, yaklaşık 6 ay kadar sonra da bu ülkede Büyükelçilik açmıştır. Azerbaycan'a ilgisi temelde bu ülkenin petrol ve doğalgaz zenginlikleri çerçevesinde şekillenen İngiltere'nin Azerbaycan'la ilişkilerinde iki üst düzey ziyaretin özellikle önem taşıdığına altını çizmek gerekir. Elçibey ve Haydar Aliyev döneminde gerçekleşen karşılıklı ziyaretler iki ülke arasındaki ilişkileri daha iyi konuma taşıyacaktır.

---

¹⁸⁵ Musa Gasimov, *Azerbaycan Beynelhalg Münasibetler Sisteminde*, Bakü, 1998, s. 61.

¹⁸⁶ *Age.*, s. 63.; ayrıca bkz. Nazım Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2001, S.144.

Ticarî ve ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle beraber, Azerbaycan temel sorunu olan Dağlık Karabağ ve Ermenistan'ın işgal politikası konusunda da İngiltere'nin desteğini almak istemiştir. İngiltere Hükümeti'nin resmî yetkililerinin uluslararası platformda, Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yönden çözümlenmesi gerektiğini, güç kullanımının kabul edilemez olduğunu, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne ve sınırlarının dokunulmazlığına saygı duyduklarını birkaç defa ifade etmiş oldukları bir yana, bu konuda Azerbaycan'a somut bir destek verdikleri de söylenemez.

Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında uluslararası ilişkilerinde önemli bir yere sahip bulunan bir diğer ülke Fransa'dır. Azerbaycan'ın, bağımsızlığını 1992 yılının Ocak ayında tanıyan Fransa'yla ilişkileri uzunca bir süre soğuk olmuştur. Ermeni lobisinin çok etkili olduğu Fransa, henüz Sovyetler Birliği zamanından beri Azerbaycan kamuoyu tarafından Ermeni yanlısı bir devlet olarak tanınmıştır. Nitekim Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan'dan koparılarak Ermenistan'a verilmesi gerektiği iddiası ilk kez 1987 yılında Ermeni asıllı SSCB'li bilim adamı Aganbekyan tarafından Paris'te ortaya atılmıştır¹⁸⁷.

Azerbaycan'ın Fransa'yla ilişkileri uzun süren soğukluğun ardından Haydar Aliyev'in çabalarıyla normalleşme yoluna girecektir.

---

¹⁸⁷ Haydar Aliyev, *age.*, s. 427-428.

II. BÖLÜM

74 YIL SONRA GELEN DEMOKRATİK SEÇİM VE EBULFEZ ELÇİBEY'İN CUMHURBAŞKANLIĞI (1992-1993)

1. Halk Cephesi İktidarı Döneminde Yaşanan Gelişmeler

1.1. Hocalı Katliamı

Karabağ Sıradağları üzerinde, Ağdam-Şuşa ve Askeran-Hankendi gibi bölgesel açıdan önemli ulaşım yollarının kesişmesinde bulunan Hocalı kenti stratejik bir noktaydı. Ermeniler açısından Hocalı'nın işgali şu iki noktada daha fazla önem arz ediyordu:

- Askeran ile Hankendi arasındaki yolun açılması;
- Şuşa dışında, Dağlık Karabağ'ın tamamının Ermeni kontrolüne geçmesi.

Hocalı, 1991 yaz ve sonbaharındaki Ermeni saldırıları sonucunda kuşatma altına alınmıştı. Ulaşım sadece helikopterle sağlanıyordu. Azerbaycan Milli Güvenlik Bakanlığı'nın Savunma Bakanlığı'na sunmuş olduğu 14 ve 16 Şubat 1992 tarihli raporlarda, kentin fevkalade güç durumunda bulunduğu yinelenmekle beraber, olası bir Ermeni saldırısında, Hankendi' de konuşlandırılan Rus ordusuna ait 366. Alay'ın askerî teçhizatının da kullanılabilceği uyarısının bulunması dikkati çekmektedir¹⁸⁸.

25 Şubat 1992 gecesi Ermenistan askerî kuvvetleri Hankendi' de konuşlandırılmış bulunan Rusya'ya ait 366 numaralı motorize alayın ve Ermeni diasporasının temin ettiği yabancı paralı askerlerin desteğiyle Hocalı'ya saldırı başlattı. Çok sayıda tank, top ve zırhlı araç desteğinde gerçekleşen saldırının baş

---

¹⁸⁸ Ogtay Sultanov, *80-ci İllerin Sonu, 90-cı İllerin Evvellerinde Azerbaycan'da Siyasi Mübarize*, Maarif yay., Bakü, 1995, s. 157.

aktörlerinden olan 366 numaralı alaya ait üç taburdan bir tanesini Ermeni kökenli Binbaşı Ohanyan komuta ediyordu¹⁸⁹.

Hocalı'nın savunması ise saldıran kuvvetler karşısında kıyas kabul etmeyecek kadar zayıf kalmıştır:

-80 kişilik yerel tabur: Tevfik Hüseyinov komutasındaki bu tabur bir tane olsun zırhlı araca sahip değildi ve yalnızca hafif silahlarla silahlanmıştı;

-22 kişilik polis ekibi: Binbaşı Elif Hacıyev komutasındaki bu ekip Hocalı havaalanını savunmaya çalışıyordu;

-250 otomatik silah, 1 adet zırhlı savaş aracı, 1 adet 102 kalibreli top, 5 adet makineli silah¹⁹⁰.

Hocalı kentini ve havaalanını savunan kuvvetler son güçleriyle savaşsalar da düşmanın üstün gücü karşısında daha fazla dayanmaları mümkün değildi. Sivil halk, işgal edilen ve yakılan kenti terk ederek ormanın içinden geçmekle Ağdam istikametinde kaçmaya çalıştı. Ağır kış şartlarında çoğu kişi zorlu orman yolculuğunda hayatını kaybetti. Hayatta kalanlar Hocalı kentine yaklaşık 6-7 kilometrelik mesafede, Karakaya ormanından çıkarken pusuda bekleyen Ermeni askerlerinin ateşiyle karşılaştılar¹⁹¹.

Hocalı Katliamı'nda 613 sivil katledildi. Bunlardan 106'sı kadınlar, 83'ü çocuklar, 70'i ihtiyarlardı. Katledilenler arasında canlı canlı yakılanlar, kafa derisi yüzülenler, kafası kesilenler, gözleri oyulanlar ve karnı süngüyle yırtılan hamile kadınlar da bulunuyordu. Yine Hocalı Katliamı sırasında 1275 kişi de tutsak edilmiştir ki bunların büyük bir bölümünün akıbeti meçhul kalmıştır¹⁹².

Hocalı Katliamı Türkiye'de büyük yankı uyandırarak hem kamuoyunun hem de siyaset dünyasının tepkisini çekmiştir.

---

¹⁸⁹ *Azerbaycan Tarihi*, C: 7, s. 292-320.

¹⁹⁰ *Azerbaycan Tarihi*, C: 7, s. 292-320; Yine bkz. Ogtay Sultanov, *age.*, s. 158; Nazim Cafersoy, *age.*, s. 41.

¹⁹¹ *Azerbaycan Tarihi*, C: 7, s. 292-320.

¹⁹² *Age.*, s.292-320.

Ermenilerin sivil halka vahşice saldırısı Türkiye’de tarihî hafızanın yenilenmesine neden olmuştur. Karabağ olayları ve Hocalı Katliamı, tarihe göndermeler eşliğinde değerlendirilmiştir:

“Aynı rezillik Osmanlı döneminde de sergilendi. 1915 faciasında Ermenilerce şehit edilen Türkler ölmeden önce de, öldükten sonra da insanlık dışı tecavüzlere uğramıştır. Kinleri sönmemiş, görüyorsunuz! Canavarlık sürüyor...”¹⁹³

Dönemin Türk basınında, esasında Türkiye toplumunun nabzını tutan her kesimden yayın organlarında benzer değerlendirmelere rastlanabilmektedir:

“Karabağ’da hâlâ kan akıyor. Hâlâ yangın devam ediyor. Akan kan tabii ki Türk kanı. Ermeniler yine destekli, yine öldüren, kan döken taraf.”¹⁹⁴

Fakat Karabağ’da olup bitenler, elbette ki yalnızca Türklüğe karşı değil, insanlığa karşı işlenmiş olan bir suçtur:

“Silahsız ve savunmasız insanları öldürmeyi veya öldüreni seyretmeyi hangi insanlık ölçüleriyle bağdaştırmak mümkün olabilmektedir?”¹⁹⁵

Karabağ olayları ve bilhassa Hocalı Katliamı karşısında Türk halkının verdiği tepkide Batılı ülkeleri Ermenistan’ın destekçisi olarak görme eğiliminin ağır bastığı da gözden kaçırılmaz. Karabağ’da Ermenilerin Azerbaycan Türklerine doğrulttukları silahların bir süre önce gıda yardımı adı altında gönderilen Batı silahları olduğu öne sürülerek, cinayet işleyenlerle beraber “cinayet aracı silahları Ermenilere gönderenleri de yargılamak ve mahkûm etmek gerektiği” öne sürülmüştür¹⁹⁶.

Batı’nın peşinen Ermenistan’ın yanında yer aldığı düşüncesi, Türkiye’nin olaylar karşısında ne yapacağını ölçüp biçerken Batı’nın tepkisini pek de dikkate almaması gerektiği inancını da doğurmuştur:

---

¹⁹³ Gürbüz Azak, “Ermeniler Vahşete Doymuyor”, *Türkiye*, 7 Mart 1992.

¹⁹⁴ Ferhat Koç, “Azerbaycan’a Ağıt”, *Milli*, 15 Nisan 1992.

¹⁹⁵ H. Mustafa Genç, “Karabağ Bizim Canımız”, *Milli*, 7 Mart 1992.

¹⁹⁶ Abdülkadir Özkan, “Batı Destekli Ermeni Vahşeti”, *Milli*, 5 Mart 1992.

“Batı öyle dermiş, Batı böyle dermiş! Hayır, Batı ne öyle der, ne böyle der. Batı, “Türkler suçludur!” der, başka laf bilmez... Kimsenin Türkiye’yi savaşa girmeğe zorladığı filan yok, ama Türkiye bu savaşa tavır koymak zorundadır”¹⁹⁷.

Yine Batılı ülkelerin en başından beri her şeyin farkında ve bilincinde oldukları, buna rağmen Ermenileri desteklemeye devam ettikleri inancı, bu ülkelerden destek beklemenin boşa olduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Bu durumda Demirel’in ABD Başkanı Bush, dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’in ise Fransa, İngiltere ve Almanya Dışişleri Bakanları nezdinde girişimde bulunarak Karabağ’daki vahşeti anlatmaya çalışmaları ve çatışmaların durdurulmasına yardımcı olmalarını istemeleri hiçbir sonuca ulaşmayacaktır¹⁹⁸.

Her durumda, Türk kamuoyunda ve basınında, “Azerbaycan’ın Karabağ meselesinde tam bir yalnızlık içinde” bırakıldığı¹⁹⁹ ve Türkiye’nin bir an önce harekete geçmesi gerektiği görüşü ağır basmaktadır:

“Hemen müdahale etmeliyiz. Geç kalıyoruz, Karabağ’la Ermenistan’ı birleştiriyorlar”²⁰⁰.

Öte yandan, Türkiye’nin diplomatik girişimlerde de yetersiz kaldığı ve esasında yanlış bir yol izlediği görüşü dile getirilmiştir. Yaptırım gücü bulunmayan AGİK nezdinde girişimde bulunmak ve bu kurumdan hareket beklemekle vakit kaybedeceğine, Türkiye’nin BM Güvenlik Konseyi ve NATO Konseyi’ni harekete geçirmek için çalışması gerektiği öne sürülmüştür²⁰¹.

Dönemin DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, 4 Mart 1992 tarihinde TBMM’de yaptığı gündem dışı konuşmasında Dağlık Karabağ’da Ermenilerin Azerbaycan Türklerine yaptıkları saldırıların “soykırım” ölçülerine vardığını ifade etmiştir. Türkiye’nin olaylar karşısında hareketsiz kalmasını da eleştiren Ecevit, hükümeti “Karabağ’ın mazlum Türklerine silah şöyle dursun, ilaç ve yiyecek yardımı bile yapmadığını, doktor, hemşire bile göndermediğini” söyleyerek eleştirmiştir.

---

¹⁹⁷ Hasan Pulur, “Haçlı Ordusu Gibi”, *Milliyet*, 2 Mart 1992.

¹⁹⁸ Abdülkadir Özkan, “Gizli İttifak”, *Milli*, 15 Mart 1992.

¹⁹⁹ Fahir Armaoğlu, “Karabağ Yangını”, *Tercüman*, 29 Şubat 1992.

²⁰⁰ Altan Öymen, “Dün ve Bugün”, *Milliyet*, 27 Mayıs 1992.

²⁰¹ Cengiz Çandar, “Hükümetin Karabağ ve Bosna Aczi”, *Sabah*, 14 Mayıs 1992.

Ecevit ayrıca, Batılı ülkelerin saldırgan Ermenistan'a yardım malzemesi gönderirken Türkiye'yi üs olarak kullandıklarını da ifade etmiştir²⁰².

TBMM'deki konuşmasında Ecevit şunları söylemiştir:

“Türkiye, kendi güvenliğini de tehlikeye sokan Ermenistan saldırısı karşısında, akıl almaz bir çekingenliğe ve edilgenliğe saplanıp kalmış durumda. Bu başışlanmaz çekingenliğini ve edilgenliğini sürdürürse Türkiye, yalnız Azerbaycan Türklerinin değil bağımsızlığa yeni kavuşan ve en büyük güvence olarak Türkiye'yi gören tüm Orta Asya Türklerinin de gözünde güvenilirliğini yitirir. Bunun da ötesinde onların gönlündeki yerini yitirir”²⁰³.

Türkiye'nin mevcut durum karşısında yapması gerekenlere de değinen Ecevit, birtakım öneriler de sıralamıştır:

-Ermenistan Cumhuriyeti, işgal ettiği Karabağ topraklarından çekilinceye ve Prag kararlarına uyuncaya kadar Türkiye kendi hava sahasından ve topraklarından Ermenistan'a her türlü sevkiyat ve ulaşımı durdurmalı ve sınır kapılarını kapalı tutmalıdır;

-Azerbaycan'a insanî yardımın yanı sıra her türlü askerî araç ve gereç yardımı da yapılmalıdır;

-Savaşa katılmaksızın, Azerbaycan yönetiminin gereksinim duyabileceği askerî eğitim de sağlamalıdır;

-Türkiye; Nahçıvan üzerinde uluslararası hukuka dayalı garantörlük yükümlülüğü dolayısıyla, Nahçıvan'a yapılacak bir saldırıyı kendine yapılmış sayacağını derhal duyurmalıdır²⁰⁴.

Ecevit'in konuşmasında en dikkat çekici iki hususun; Hocalı olaylarını “soykırım” diye nitelenmesi ve Azerbaycan topraklarının işgaline son verinceye değin Türkiye'nin Ermenistan sınırını kapalı tutması önerisi olduğu görülmektedir.

Ecevit'in 4 Mart 1992 tarihinde TBMM'de Hocalı Katliamı konusunda yaptığı gündem dışı konuşmaya Hükümet kanadından dönemin Bayındırlık ve İskân

---

²⁰² T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt:4, Dönem:19, Yasama Yılı 1, 04/03/1992, s. 588-594.

²⁰³ Aynı yer, s.588-594.

²⁰⁴ Aynı yer, s.588-594.

Bakanı ve Dışişleri Bakan Vekili Onur Kumbaracıbaşı bir konuşmayla cevap vermiştir. Kumbaracıbaşı, Türk hava sahası üzerinden bölgeye giden uçakların kesinlikle denetlenmesi kararını aldıklarını duyurmuştu. Türkiye'nin Azerbaycan'la Ermenistan arasındaki toprak ihtilafına doğrudan müdahalede bulunamayacağını söyleyerek Ecevit'in askerî konulardaki önerilerinin “günümüzün biraz gerisinde kaldığını” ifade etmiştir. Kumbaracıbaşı, ihtilafın tek çözümünün barışçı yoldan olabileceğini ve Türkiye'nin bu çözüme katkıda bulunması gerektiğini de sözlerine eklemiştir²⁰⁵.

Dönemin Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'la yaptığı aylık olağan görüşmenin ardından düzenlediği basın toplantısında, Hükümeti Ermeni saldırıları karşısında pasif kalmakla suçlamış ve caydırıcı olmak açısından “gerekirse birlik kaydırılsın” şeklinde öneride bulunmuştur²⁰⁶.

Muhalefetin suçlamaları ve Hükümetin bu suçlamalara verdiği cevaplar sürerken, uluslararası ilişkiler alanında uzmanlaşmış akademisyenler, Türkiye'nin Karabağ'a müdahale şansını değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirmelerde öne çıkan husus, Türkiye'ye doğrudan askerî müdahalede bulunma hakkı veren şartların oluşmadığıdır.

Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Yüksel İnan, Türkiye'nin Karabağ'a müdahale için hukuksal bir dayanağı olmadığını, böyle bir müdahalenin yalnızca ABD'nin Nikaragua ve Panama'da kullandığı “kendi vatandaşlarını korumak” tezine benzer bir şekilde gerekçelendirilebileceğini, fakat bunun da her halükarda yeterli bir savunma malzemesi teşkil etmeyeceğini söylemiştir. Karabağ'a askerî müdahalede bulunması halinde Türkiye'nin uluslararası toplumda yalnızlığa itileceğini de ifade eden İnan, Kıbrıs olayını hatırlatarak şöyle konuşmuştur:

---

²⁰⁵ Aynı yer, 588-594.

²⁰⁶ “ANAP Lideri Yılmaz: Gerekirse Asker Kaydırılsın”, *Cumhuriyet*, 5 Mart 1992.

“Burada Kıbrıs sorununu örnek almakta yarar var. O zaman biz garantörlük hakkımızı anlaşmalara dayanarak kullandık da bunu uluslararası planda anlatamadık”²⁰⁷.

Diplomat ve tarihçi, Ermeni meselesi ve Türk-Ermeni ilişkileri konusunda çalışmaları bulunan Kamuran Gürün de Karabağ’ın uluslararası hukukun bir öznesi olmaması dolayısıyla, buradaki olaylara dünyanın müdahale edemeyeceğini, yalnızca insan haklarına saygısızlık yapılması halinde bunun ilgili platformlarda dile getirilebileceğini ifade etmiştir. Gürün, Karabağ olaylarını bastıramadığı gerekçesiyle Azerbaycan’ın dost ülkelerden açıkça fiili yardım istemesinin sakıncalarına da değinmiştir. Böyle bir girişimin, “merkezî otoriteye karşı ayaklananlara muharip sıfatını ve olaylara bir harp niteliğini kazandırmış” olacağını ifade eden Gürün, bu durumda taraflardan yalnızca birine değil, diğerine de yardım edenlerin çıkabileceğine dikkat çekmiştir. Gürün, dış destek talebindeki asıl mühim sakıncanın ise “Karabağ Ermenilerine istedikleri statünün hediye edilmesi” olacağını da altını çizmiştir²⁰⁸.

1921 Kars Antlaşması’nın Türkiye’ye Karabağ’daki olaylara müdahale hakkı verip vermediği konusuna da açıklık getiren Gürün, anlaşmanın bir yanda Türkiye, diğer yanda ise 4 devlet (Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan) olmakla sadece iki taraf arasında imzalandığından, Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerine uygulanamayacağını belirtmiştir²⁰⁹.

1.2. Azerbaycan’da Hocalı Katliamı Sonrasında Yaşanan Siyasi Gelişmeler ve Ebulfez Elçibey’in Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Hocalı Katliamı’nın ardından Azerbaycan Yüksek Konseyi 5 Mart 1992 tarihinde olağanüstü toplandı. Bu toplantıda Konsey Başkanı Elmira Gafarova

---

²⁰⁷ “Karabağ’a Müdahale Türkiye’yi Yalnızlığa İter”, *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1992.

²⁰⁸ Kamuran Gürün, “Azerbaycan-2”, *Hürriyet*, 29 Mayıs 1992.

²⁰⁹ Kamuran Gürün, “Azerbaycan-2”, *Hürriyet*, 29 Mayıs 1992.

görevinden istifa etti. Yakup Memmedov Azerbaycan Yüksek Konseyi Başkanı seçildi²¹⁰.

Ertesi gün, yani 6 Mart 1992 tarihinde ise Parlamento'yu kuşatan halkın baskısı altında Cumhurbaşkanı Muttalibov görevinden istifa etti. Yeni bir Cumhurbaşkanı seçimine kadar Cumhurbaşkanı'nın yetkileri Yüksek Konsey Başkanı Yakup Memmedov'a devredildi²¹¹.

Böylelikle, Azerbaycan'da yeni bir Cumhurbaşkanı seçimine uzanacak olan süreç başladı. Bu süreç 7 Haziran 1992 tarihinde Azerbaycan'da 74 yıllık aranın ardından gerçekleşen demokratik bir seçimle Ebulfez Elçibey'in Cumhurbaşkanı seçilmesiyle sona erecektir.

Ebulfez Elçibey 24 Haziran 1938 tarihinde Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Otonom Cumhuriyeti'nin Ordubad Vilayeti'nin Keleki Köyü'nde doğmuştur. Babası Kadir Kulu çobanlık yaparmış. Diğer yandan, çok sayıda destanı ezbere bilir ve anlatırmış. Elçibey II. Dünya Savaşı cephesinde kaybettiği babasını hayal meyal hatırladığını ifade etmiştir.²¹² Annesi Mihri Nisa da eğitimsiz olmakla beraber, çok sayıda masal, atasözü ve diğer folklor örneği bilirmiş²¹³.

Doğduğu köyde okul olmadığından Elçibey ilkokula komşu Unus Köyü'nde gitmiş ve yedi yıllık okulu bu köyde bitirmişti.²¹⁴ Daha sonra eğitimini Ordubad kentindeki 1 numaralı okulda sürdürmüştü. 1957 yılında on yıllık eğitimini tamamlamıştı.²¹⁵ 1957 yılında Bakü Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Arap Filolojisi Bölümü'ne giren Elçibey, buradan 1962 yılında mezun olmuştur²¹⁶.

Mezuniyetinin ardından, baraj inşaatlarının projelendirilmesiyle görevli SSCB Su Layiha Enstitüsü Bakü Şubesi'nde tercüman olarak çalışmaya başlamıştı.

---

²¹⁰ Nazim Cafersoy, *age.*, s. 41-42.

²¹¹ *Age.*, s.42.

²¹² "Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacag" (Azerbaycan Halk Cephesi Başkanı Ebulfez Elçibey'le Adalet Tahirzade'nin Mülakatı), s. 3

<https://elcibey.files.wordpress.com/2012/01/devyirdimki-bu-kurtulus-dagilacak.pdf>

Güncelleme Tarihi: 19/04/2015

²¹³ *Aynı yer*, s. 4.

²¹⁴ *Aynı yer*, s. 1.

²¹⁵ *Aynı yer*, s. 2.

²¹⁶ *Elçibey: Bir İl (1992-1993)*, Bakü, 2010, s. 2.

Bu görevi çerçevesinde Ocak 1963-Ekim 1964 tarihleri arasında Mısır'da Asvan Barajı'nın inşaatında görevlendirilmiştir²¹⁷.

Mısır'dan dönüşünün ardından Elçibey 1965-1968 yılları arasında Bakü Devlet Üniversitesi'nde lisansüstü eğitimini sürdürmüş ve Tolunoğulları Devleti (868-905) konulu teziyle 1969 yılında bilim doktoru unvanını almıştır. Elçibey 1968-1975 yılları arasında Bakü Devlet Üniversitesi Tarih Bölümü Asya ve Afrika Ülkelerinin Tarihi kürsüsünde öğretim üyesi olarak görev yapmıştır²¹⁸.

Öğretim üyeliği döneminde Elçibey, Sovyet rejimi ve Rus sömürgeciliği karşıtı propaganda yaptığı gerekçesiyle KGB tarafından birkaç kez uyarılmış, fakat bu uyarıları dikkate almayarak çalışmalarını sürdürmüştür. Elçibey ders aralarında ve üniversitede kurduğu Azerbaycan Tarihi Kulübü'nde öğrenciler arasında Sovyet rejimi ve Rus sömürgeciliği karşıtı propaganda yaptığını, öğrencilerine Azerbaycan'ın aslında bir sömürge ülkesi olduğundan bahsettiğini kendisi de itiraf etmiştir.²¹⁹ 1975 yılında tutuklanan Elçibey 1,5 yıl hapis cezasına çarptırılmış, bu cezanın 6 ayını KGB hapisanesinde, 1 yılını ise taş ocağında zorunlu işçi olarak geçirmiştir²²⁰.

Elçibey hapisten çıktıktan sonra beş altı ay kadar işsiz kalmış, ardından Yazmalar Enstitüsü'nde araştırmacı olarak çalışmaya başlamış ve buradaki görevini 1992 yılı ortalarına kadar sürdürmüştür²²¹. Diğer yandan eski öğrencileri ve arkadaşlarıyla buluşmaya, görüş ve düşüncelerini aktarmaya da devam etmiştir. Azerbaycan'da halk hareketinin başlamasıyla beraber, Elçibey bu hareketin lideri olarak öne çıkmış ve 1989 yılında Halk Cephesi'ni kurarak başına geçmiştir.

Dönemin olayları iyi analiz edildiği zaman, Elçibey'in Cumhurbaşkanı olmayı aslında istemediği ve buna karşı direndiği, dahası Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanlığı sistemiyle yönetilmesine bile karşı olduğu açıkça görülmektedir.

---

²¹⁷ Aynı yer, s. 2.

²¹⁸ Aynı yer, s. 2-3.

²¹⁹ “Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacak” (Azerbaycan Halk Cephesi Başkanı Ebulfez Elçibey'le Adalet Tahirzade'nin Mülakatı), s. 9-10

<https://elcibey.files.wordpress.com/2012/01/deyirdimki-bu-kurtulus-dagilacak.pdf>

Güncelleme Tarihi: 19/04/2015

²²⁰ Aynı yer, s. 15.

²²¹ *Elçibey: Bir İl (1992-1993)*, Bakü, 2010, s. 3-4.

Ülkesinde Cumhurbaşkanı seçimi tartışmaları sürerken, Elçibey kendi tutumunu şu sözlerle gayet net bir şekilde ortaya koymuştur:

“Cumhurbaşkanı seçmek için acele ediyorsunuz. Seçiniz. Fakat üç ay sonra seçeceğiniz Cumhurbaşkanı’ni, bir yıl sonra düşüreceksiniz... Cumhurbaşkanı öyle bir ülkede seçilir ki, orada iktidarı elinde tutabilsin. Halk Cephesi veya başka bir siyasi güç kendisini düşüremesin. Cumhurbaşkanı’ni savunabilecek ve Cumhurbaşkanı’nın diktatöre dönüşmesini engelleyebilecek kurumlar oluşturulmalıdır”²²².

Hocalı Katliamı’ni müteakip gelişen olaylarda Azerbaycan Halk Cephesi, Cumhurbaşkanlığı sisteminin kaldırılmasını talep etmeye ve parlamenter demokrasiyi savunmaya başlamıştı. Bu talep karşısında Azerbaycan Hükümeti, ülkede etkin bir güç haline gelen AHC’ye koalisyon kurma önerisinde bulunmuş ve hatta koalisyona ilişkin Niyet Protokolü Başbakan Hasan Hasanov’la AHC Başkanı Elçibey arasında imzalandı²²³.

Fakat o sırada Meclis Başkanı olarak Cumhurbaşkanlığına vekâlet eden Yakup Memmedov, AHC’nin taleplerini yerine getirmek için süre istedi. İktidarın bu süreyi aslında AHC’nin taleplerini yerine getirmek değil Cumhurbaşkanı seçimine hızla hazırlanmak üzere kullandığı anlaşıldı. Nitekim Azerbaycan Yüksek Konseyi’nin 25 Mart 1992 tarihli oturumunda AHC’nin Cumhurbaşkanlığının kaldırılmasına yönelik talebi reddedildi. Cumhurbaşkanı seçiminin 7 Haziran 1992 tarihinde yapılması hakkında karar alındı.

Bu gelişme karşısında Azerbaycan Halk Cephesi Yüksek Meclisi de 27 Mart’ta toplanarak seçime katılma kararı aldı. Yüksek Meclis, 9 Nisan 1992 tarihli toplantısında ise Ebulfez Elçibey’i Cumhurbaşkanı aday olarak gösterdi²²⁴.

Azerbaycan Yüksek Konseyi’nin, Cumhurbaşkanı seçiminin 7 Haziran 1992 tarihinde yapılmasına ilişkin kararının ardından, adaylık başvuruları için tanınan yasal sürede Seçim Kurulu, şu kişileri Cumhurbaşkanı aday olarak resmen onayladı:

---

²²² Edalet Tahirzade, *Elçi Bey*, Bakü, 1999, s. 74.

²²³ *Age.*, s. 72.

²²⁴ Nazim Cafersoy, *age.*, s. 42-43.

- Ebulfez Elçibey;
- Yakup Memmedov;
- Nizami Süleymanov;
- Etibar Memmedov;
- İlyas İsmayılov;
- Rafiq Abdullayev²²⁵

Haydar Aliyev, yaş sınırı nedeniyle Cumhurbaşkanlığına aday olamadı.

Zaten Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı için şansı oldukça yüksek değerlendirilmekteyken, kendisine bir destek de Türkiye'den geldi. 2 Mayıs 1992 tarihinde Başbakan Süleyman Demirel ve Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş Bakü'ye gelerek Elçibey'e destek mitingine katıldılar. Bu gelişme Elçibey'in seçilme şansını iyice arttırdı²²⁶.

Fakat Elçibey'in Cumhurbaşkanlığına uzanan yolda bir “darbe” girişimi ve Muttalibov'u tekrar başa getirme çabası yaşandığını da anımsatmadan geçemeyiz. Şöyle ki Muttalibov öteden beri, istifa dilekçesini kendisine içirilen bir ilacın etkisiyle imzaladığını savunuyor, yani Cumhurbaşkanlığına iddiasını sürdürüyordu²²⁷.

14 Mayıs 1992 tarihinde Azerbaycan Yüksek Konseyi birkaç günden beri miting yapan Muttalibov yandaşlarının baskısı altında olağanüstü toplandı. Yüksek Konsey'in bu toplantısında, Muttalibov'u tekrar Azerbaycan'ın başına geçirmek için gerekli bazı adımlar atıldı.

Muttalibov'un, önce Hocalı olayları dolayısıyla aklanması gerekiyordu. Hocalı olaylarını araştıran Meclis Komisyonu'nun raporu Yüksek Konsey'in 14 Mayıs tarihli olağanüstü oturumunda okundu. Bu rapora göre Muttalibov “hatalı”, fakat “suçsuz” bulundu²²⁸.

Ardından Yüksek Konsey, Muttalibov'un istifasının kabulüne ilişkin 6 Mart 1992 tarihli kararını ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 7 Haziran'da yapılmasına

---

²²⁵ Ogtay Sultanov, *age.*, s. 188.

²²⁶ Edalet Tahirzade, *age.*, s. 76.

²²⁷ Ogtay Sultanov, *age.*, s. 191.

²²⁸ Nazim Cafersoy, *age.*, s. 44-45.

ilişkin 25 Mart 1992 tarihli kararını iptal eden yeni kararlar aldı²²⁹. Böylece, Muttalibov'un Cumhurbaşkanı olarak görevine devam etmesinin önü açıldı.

Azerbaycan Halk Cephesi bir gün sonra, Yüksek Konsey'in 14 Mayıs kararlarını darbe olarak nitelendirdi. Halkı, anayasal düzeni koruma mücadelesine çağırdı²³⁰.

Halkın Yüksek Konsey'e yürümesi, AHC yanlısı silahlı güçlerin, Cumhurbaşkanlığı İkametgâhı'nın boşaltılması talebi ve bu talebin yerine getirilmemesi halinde ikametgâhın uçaktan bombalanacağı tehdidi üzerine Muttalibov, bir Rus askerî uçağıyla Azerbaycan'ı gizlice terk etti²³¹. Bu gelişmeler üzerine Azerbaycan'da iktidar, henüz Cumhurbaşkanı seçimi yapılmadan önce, fiilen AHC'nin eline geçmiş oldu. Yakup Memmedov'un, bazı kararların onaylanması sürecinde sorun çıkarması üzerine, Azerbaycan Yüksek Konseyi'nin 18 Mayıs 1992 tarihinde gerçekleşen oturumunda AHC üyesi İsa Gamberov, Yakup Memmedov'un yerine Konsey Başkanı seçildi²³².

Muttalibov'un iktidara dönme girişimi bertaraf edilince, Cumhurbaşkanı seçimi kararlaştırılmış olduğu üzere, 7 Haziran 1992 tarihinde gerçekleşti. Seçim sonuçları 13 Haziran'da resmen açıklandı:

- Ebulfez Elçibey % 59,4;
- Nizami Süleymanov % 33;
- Yakup Memmedov % 1,7;
- İlyas İsmayılov % 0,7;
- Rafiq Abdullayev % 0,5²³³

Etibar Memmedov ise daha önce adaylıktan çekilmişti.

---

²²⁹ Ogtay Sultanov, *age.*, s. 192-193.

²³⁰ *Age.*, s. 197.

²³¹ Nazim Cafersoy, *age.*, s. 45.

²³² Edalet Tahirzade, *age.*, s. 80.

²³³ Nazim Cafersoy, *age.*, s. 46.

1.3. Gence İsyanı ve Yaşanan Gelişmelerde Türkiye'nin Tutumu

Azerbaycan tarihine “Gence İsyanı” veya “Haziran Darbesi” olarak giren olay, 1993 yılı Haziran ayı başlarında patlak verdi. Gence’de eskiden beri etkili bulunan Suret Hüseyinov, kendisine sadık subaylarla beraber politik ve askerî bir örgüt olan “Harbi Birlik” örgütünü kurdu. Suret Hüseyinov hükümet güçlerine başkaldırarak Genelkurmay’ın ve Savunma Bakanlığı’nın emirlerine itaatsizlik etmekteydi²³⁴.

Devlet Savunma Konseyi ve Savunma Bakanlığı Suret Hüseyinov’un direktifleriyle hareket eden Gence’deki 709 numaralı askerî birliğin kaldırılmasına ilişkin olarak 25 ve 31 Mayıs 1993 tarihlerinde iki adet karar almışsa da, bunları uygulamaya koyamamıştı. Bu durumda, isyanın güç kullanılarak bastırılması yoluna gidildi. Hükümet’e bağlı güçler 4 Haziran 1993 tarihinde asilere karşı harekete geçti. Nizami ordu birliklerinden 3000 kişiyle beraber, 1100 kişilik gönüllü grubun da katıldığı operasyona, 5 Haziran’da hava kuvvetleri de destek vermeye başladı. 68 kişinin hayatını kaybettiği operasyon sonucunda asiler üstünlük sağladılar, Hükümet’in ve Cumhurbaşkanı’nın istifası talebiyle başkent Bakü üzerine yürümeye başladılar²³⁵.

Suret Hüseyinov’a bağlı güçlerin 14 Haziran 1993 tarihinde Bakü yakınında Lökbatan kasabasına varması üzerine, Azerbaycan Hükümeti asilerle müzakere sürecini başlatmak zorunda kaldı. Parlamento Başkanı, Başbakan, bazı Bakanlar görevlerinden istifa ettiler.

Gence’de askerî birliklerin Hükümet güçlerine karşı ayaklanması, yani Gence İsyanı, Türk basınında 7 Haziran 1993 tarihinden itibaren geniş bir yer bulmaya başlamıştır.

---

²³⁴ *Azerbaycan*, 20 Temmuz 1993.

²³⁵ *Azadlıg*, 3 Haziran 1995.

Cumhuriyet gazetesi 7 Haziran 1993 tarihinde Gence'nin düştüğü ve bu durumun Cumhurbaşkanı Elçibey için “ağır bir darbe oluşturduğu” haberine yer vermiştir²³⁶.

8 Haziran'da ise isyanın yayıldığı ve Azerbaycan'ın “iç savaşın eşiğine” geldiği haberleri Türk gazetelerinde yer buldu²³⁷.

Azerbaycan'da yaşanan bu gelişme üzerine Ankara'dan ilk resmî açıklama 9 Haziran 1993 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi tarafından yapıldı. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, olayları “hukuk ve demokrasi dışı” olarak tanımladı:

“...Seçimle halkın çoğunluğunun oyunu alarak iktidara gelmiş olan yönetime, gerekçesi ne olursa olsun, hukuk ve demokrasi dışı bir yöntemle karşı çıkılmasını tasvip etmek mümkün değildir”²³⁸.

Dışişleri Bakanlığı'nın açıklamasında, Elçibey'in Azerbaycan karşısındaki hizmetlerinin vurgulanmış olması da dikkat çekici bir husustur:

“...Cumhurbaşkanı Sayın Ebulfez Elçibey'in yönetiminde Azerbaycan'ın uluslararası alanda saygınlık kazandığı, demokrasi yolunda kararlı adımların atıldığı, ülkenin ekonomik potansiyelinin verimli kullanımı için ileriye dönük ümit verici bir ortamın hazırlandığı bir gerçektir”²³⁹.

Her şeye rağmen Türkiye, bu açıklamada gelişmeleri Azerbaycan'ın iç meselesi olarak nitelendirmeyi de ihmal etmemiştir:

“Azerbaycan'ın bir iç sorunu olan bu gelişmelerin çoğulcu demokrasi kuralları çerçevesinde, Azerbaycan halkının ve devletinin öz bütünlüğünü güçlendirecek bir uzlaşma ile çözümlenmesini içtenlikle istemekteyiz”²⁴⁰.

---

²³⁶ “Gence Asilerin Eline Geçti”, *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1993.

²³⁷ “Azerbaycan'da İsyana Yayılıyor”, *Hürriyet*, 8 Haziran 1993; “Azerbaycan İç Savaşın Eşiğinde”, *Cumhuriyet gaz.*, 8 Haziran 1993.

²³⁸ Bilal N. Şimşir, *Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Bilgi yay., Ankara, 2011, s. 558.

²³⁹ *Age.*, s. 559.

²⁴⁰ *Age.*, s. 559.

İlk resmi açıklamadan dokuz gün sonra Türkiye Dışişleri Bakanlığı, üslubunu biraz daha netleştirerek, demokratik seçimlerle göreve gelen Elçibey'i bir kez daha resmen desteklemiştir:

“Türkiye, geçen yıl yapılan demokratik seçimlerle Cumhurbaşkanı seçilen Sayın Ebulfez Elçibey'in hukuk dışı yöntemlerle görevden uzaklaştırılmasına yönelik çabaları kabul edemez”²⁴¹.

Gence olaylarını Azerbaycan'ın “iç meselesi” olarak değerlendirmekle beraber, Türkiye'nin bu olaylar nedeniyle uluslararası arenada bir girişimde bulunduğu, AGİK'i harekete geçirme çabası içinde olduğunun da anımsanması gerekir. Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi'nden 24 Haziran 1993 tarihinde yapılan resmî açıklamada da Türkiye'nin söz konusu çabalarına değinildi:

“Türkiye, Azerbaycan'daki iç gelişmeler üzerine AGİK mekanizmalarını harekete geçirmiş ve AGİK Kıdemli Memurlar Komitesi bugün bir karar almıştır. Bu karar, çağdaş dünya düzeninin hukukun üstünlüğü ve demokratik meşruiyet zeminine oturduğunu ve üye ülkelerde meşru yöneticilerin güç kullanılarak ya da güç kullanma tehdidiyle etkilenemeyeceğini vurgulamaktadır”²⁴².

1.4. Ebulfez Elçibey'in İktidardan Düşürülmesi

Durumun iyice içinden çıkılmaz bir hal alması üzerine Cumhurbaşkanı Elçibey, deneyimli bir politikacı ve Azerbaycan halkı üzerinde büyük nüfuz sahibi olan Haydar Aliyev'i, ısrarla Bakü'ye davet etti. Kısa bir süre önce, 21 Kasım 1992 tarihinde Nahçıvan'da Yeni Azerbaycan Partisi adıyla bir parti tesis ederek başına geçen Haydar Aliyev, 9 Haziran 1993 tarihinde, kendisini almak üzere Hükümet'in Bakü'den gönderdiği uçakla başkente gitti²⁴³.

Azerbaycan Milli Meclis'i 15 Haziran 1993 tarihinde olağanüstü toplanarak Haydar Aliyev'i Başkan seçti²⁴⁴. Cumhurbaşkanı Elçibey Haziran'ın 17'sini 18'ine

---

²⁴¹ *Age.*, s. 566.

²⁴² *Age.*, s. 589.

²⁴³ *Azerbaycan*, 10 Haziran 1999.

²⁴⁴ Bu tarih Azerbaycan Cumhuriyeti'nde “kurtuluş Günü” adıyla ulusal bayram olarak kutlanmaktadır.

bağlayan gece Bakü'yü gizlice terk ederek Nahçıvan'a gitti. Doğduğu köy olan Ordubad bölgesinin Keleki köyüne yerleşti. Azerbaycan'ın içinde bulunduğu oldukça karmaşık durumda, ülkenin uzak bir dağ köyünden yönetilemeyeceğine hükmeden Parlamento, 24 Haziran 1993 tarihinde, Meclis Başkanı Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanı'na vekâlet etmesi hakkında karar aldı. Diğer yandan Haydar Aliyev, elindeki silahlı gücü etkisiz duruma getirinceye kadar Suret Hüseyinov'u yakınında ve kontrolünde tutmak amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı görevine atadı²⁴⁵.

Bu noktada, Elçibey'in iktidardan düşürülmesi sırasında Türkiye'nin etkisiz kalmasının nedenlerini de kısaca belirtmek yerinde olacaktır.

Rusya tarafından istenmediği açık olan Elçibey'i savunmanın, Türkiye'yi Rusya'yla karşı karşıya getireceği tehlikesi ve bu tehlikeden kaçınma isteği bu nedenlerden bir tanesi olarak gösterilmektedir.

“Darbenin Rusya tarafından düzenlendiği açıktı. Darbe sırasında, Türkiye'nin Azerbaycan politikasına, atak politika yürütmeyi savunan Turgut Özal'ın ölümü ile başından beri Azerbaycan konusunda ihtiyatlı davranarak Rusya ile karşı karşıya gelmemeye çalışan Demirel'in yaklaşımı tamamen hâkim olmuştur”²⁴⁶.

Fakat şunu ifade etmek gerekir ki Türkiye, Azerbaycan konusunda her zaman ihtiyatlı davranmıştır. Azerbaycan konusunda etkin bir politika izleme talebi, Türkiye'de muhalefetteki isimler tarafından her zaman ortaya konmuş ve Hükümet tarafından da her zaman çeşitli çekincelerle reddedilmiştir. Muhalefetteyken Azerbaycan konusunda atak davranılmasını isteyenler, iktidar olunca pasif kalmışlardır. Yine bu durumun tam tersi olarak, iktidardayken fazla bir etkinlik sergilemeyenler, muhalefete geçince Hükümet'i pasiflikle suçlamaktan geri durmamışlardır. Dolayısıyla Azerbaycan konusu, Türkiye'de başından beri ve uzunca bir süre ne yazık ki iç politika malzemesi olarak kullanılmıştır.

Türkiye'nin etkisiz kalmasının başka bir nedeni yine dış politika alanındaki tutumuyla ilişkilendirilmektedir. Cengiz Çandar'a göre bu neden, Türkiye Dışişleri

---

²⁴⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Arşivi, Bölüm: 2941, Klasör: 1, Dosya: 152, Yaprak: 133.

²⁴⁶ Nazim Cafersoy, *age.*, s. 132.

Bakanlığı'nda Kafkasya ve Orta Asya'da sözde İran tehdidine karşı Rusya ile beraber hareket yanlısı olan çevrelerin bulunmasıdır. Bu çevreler, Rusya'ya karşı olan demokratik Azerbaycan yönetiminin zayıflatılmasına göz yummuşlardır²⁴⁷.

Elçibey'in düşürülmesinde Türkiye'nin etkisizliğini Türkiye'nin iç politika nedenlerine bağlayanlar da bulunmuştur:

“Elçibey'in Türkçü söylemi Türkiye'de milliyetçi akımı güçlendirerek iktidarda bulunan farklı siyasal çizgiye sahip siyaset adamlarını tedirgin etmiş, bu çevrelerde Azerbaycan için bir alternatif lider arayışı başlamış ve bu kişi de Haydar Aliyev olmuştur”²⁴⁸.

1.5. Azerbaycan Halk Cephesi'nin Uyguladığı Politikalar

Azerbaycan Halk Cephesi'nin bir yıllık iktidarı süresinde çeşitli alanlarda uygulamış olduğu politikalara hızlıca göz atmak yerinde olacaktır.

Bağımsızlığını henüz kazanmış bir devlet olarak Azerbaycan'ın, devlet yapılanması alanında hızla mesafe kat etmesi gerektiği açıktı. AHC'nin bir yıllık iktidarı döneminde bu bilinçle hareket etmiş olduğu söylenebilir. Şöyle ki Elçibey, 1993 yılını “Devlet yapılanması yılı” olarak ilan etmiş ve bu yıl içinde başarılması gereken birtakım hedefler belirlemiştir:

- 1) Etkin bir yürütme oluşturulması;
- 2) Yeni bir Meclis seçilmesi;
- 3) Yeni bir Anayasa'nın kabulü;
- 4) Adli reformlar yapılması²⁴⁹.

Azerbaycan Halk Cephesi iktidarının, söz konusu hedefler doğrultusunda bazı başarılarla ulaştığının da altını çizmek gerekir. 3. Madde doğrultusunda, yeni bir Anayasa taslağını hazırlaması gereken Anayasa Komisyonu kurulmuş bulunuyordu.

---

²⁴⁷ Cengiz Çandar, “Elçibey İçin İleri”, *Yeni Forum*, C: 14 (1993), s. 56-57.

²⁴⁸ Fazil Gezenferoğlu, *Tarihten Geleceğe Ebulfez Elçibey*, Prestij yay., Ankara, 1995, s. 207.

²⁴⁹ Nazim Cafersoy, *age.*, s. 53.

Adli reformları hızlandırmak amacıyla da bir Adalet Komisyonu kurulmuş bulunuyordu. Bu Komisyon, Mahkeme Islahatları Programı'nı hazırladı. Diğer yandan, adli reformlar çerçevesinde cezaevleri İçişleri Bakanlığı'ndan alınarak Adalet Bakanlığı'na bağlandı²⁵⁰.

Azerbaycan Halk Cephesi'nin bir yıllık iktidarı döneminde devlet yapılanması konulu 140'tan fazla kanun ve kararname kabul edilmiş olması²⁵¹, bu alana ne kadar büyük önem verildiğinin ve verimli çalışıldığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

AHC iktidarının ekonomi alanında da hızlı bir çalışma temposu içine girdiği ve bir yıl gibi kısa sürede bu alanda birtakım başarılarla ulaşılmış olduğu görülmektedir. AHC iktidarının ekonomi politikası alanındaki başarıları şöyle sıralanabilir:

1) Ekonomik reformların yasal zeminin oluşturulması. AHC iktidarı döneminde, Azerbaycan'da gerçekleştirilecek ekonomik reformların yasal zemininin hazırlanması doğrultusunda 35 adet yeni yasa çıkartılmıştır²⁵².

Ekonomi alanındaki yasalar arasında, bankacılık sistemini ilgilendiren yasalar özel bir yer işgal etmektedir. AHC iktidarı döneminde bankacılık reformlarına ilişkin olarak şu yasalar çıkartılmıştır:

-Azerbaycan Milli Bankası Kanunu;

-Bankalar ve Banka Faaliyetleri Hakkında Kanun;

-Milli Paranın Tedavüle Çıkarılması Hakkında Kanun;

-İpotek Kanunu;

-İflas Kanunu²⁵³.

2) Ekonomik programlar hazırlanması. AHC iktidarı döneminde iki önemli ekonomik paketin hazırlanmış olduğu görülebilir:

a)Piyasa Ekonomisine Geçişin Temel İlkeleri;

---

²⁵⁰ *Age.*, s.53.

²⁵¹ *Age.*, s.53.

²⁵² *Age.*, s. 54.

²⁵³ *Azadlıg*, 18 Ekim 1994.

b) Krize Karşı Önlemler Paketi.

3) Uluslararası kurumlara üyelikler. Azerbaycan'ın bazı uluslararası ekonomi ve finans kurumlarına üye olması da ekonomi politikasının başarıları sırasında zikredilebilir.

4) Ekonomik kurumların oluşturulması. AHC iktidarı döneminde ekonomi alanında çalışacak devlet kurumlarının oluşturulması ve yeniden yapılandırılması çalışmalarının da hızlı bir şekilde yürütüldüğü dikkat çekmektedir.

a) Oluşturulan kurumlar:

- Ekonomi Konseyi;
- Devlet Emlâk Komitesi;
- Toprak Komitesi;
- Emek ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı;
- Tekelcilikle Mücadele Komitesi;
- Devlet Değerli Taşlar Fonu.

b) Yeniden yapılandırılan kurumlar:

- Gümrük Komitesi;
- Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı;
- Merkez Bankası²⁵⁴.

5) Ülkenin finansal durumunun iyileştirilmesi. AHC iktidarı, Azerbaycan'ın finansal durumunun iyileştirilmesine yönelik olarak da birtakım önlemler uygulamaya koymuştur. 1992 yılı Haziran ayında Devlet Değerli Taşlar Fonu'nun kurulması ve bir yıllık sürenin sonunda Fon'da toplanan altın rezervinin 1,5 tona ulaşması²⁵⁵, yine iktidarda kaldığı 1 yılda Azerbaycan'ın döviz rezervini 1,5 milyon dolardan 156 milyon dolara çıkarması²⁵⁶ AHC'nin bu alandaki başarıları olarak değerlendirilebilir.

---

²⁵⁴ *Azadlıg*, 18 Ekim 1994.

²⁵⁵ Nazim Cafersoy, *age.*, s. 55.

²⁵⁶ *Age.*, s. 55.

Ekonomik ve siyasal krizlerle beraber, savaşı da bunalan Azerbaycan halkının durumu göz önünde tutulursa, AHC iktidarının, uygulayacağı sosyal politikaya ne denli büyük önem atfetmesi gerektiği açıkça görülebilir. Azerbaycan Halk Cephesi, sosyal politikalarını hazırlarken üç ana hedef belirlemiş ve bu hedefler doğrultusunda çalışmıştır, denebilir. Bir yıllık iktidarı süresinde Azerbaycan Halk Cephesi'nin izlediği sosyal politikaların tamamı bu üç hedefe binaen gruplandırılarak ele alınabilir:

1) Devletin; toplumun refah düzeyinin iyileştirilmesine yönelik çabalarının artırılması. Denebilir ki AHC iktidarının sosyal alandaki öncelikli hedefi, toplumun refah düzeyinin iyileştirilmesi amacıyla devletin çabalarını arttırmaktan ibaret olmuştur. Azerbaycan'ın ve esasında tüm eski Sovyetler Birliği ülkelerinin, içinde buldukları ekonomik ve malî kriz ve kaos ortamında, toplumların refah düzeyinin büyük ölçüde gerilediği, neredeyse taban yaptığı göz önünde tutulursa, AHC iktidarının bu alandaki çalışmalarını “refah düzeyini yükseltmekten” ziyade “refah düzeyindeki düşüşün önüne geçmek” şeklinde izah etmek daha doğru olur.

Toplumun refah düzeyinin daha fazla düşmemesi için AHC iktidarı iki ana istikamette çalışmış ve belirli ölçüde başarılı olmuştur, denebilir:

a) Üretim yerlerinin kapanması veya atıl kalması dolayısıyla, üretimin düşmesi karşısında bu düşüşü önleyecek çalışmalar yapılmıştır. 1993 yılının I. dönemi için sanayi ürünleri üretimindeki düşüş oranı Rusya'ya kıyasla şu şekilde gerçekleşmiştir:

-Rusya: % 17;

-Azerbaycan: % 10²⁵⁷.

b) Kriz ve kaos ortamında hızla yükselen enflasyonun önüne geçmek için birtakım çalışmalar yapılmıştır. 1993 yılının I. dönemi için yıllık enflasyon oranı bazı eski Sovyetler Birliği ülkelerine kıyasla şu şekilde gerçekleşmiştir:

-Rusya: % 2600;

-Ukrayna: % 3500;

-Gürcistan: % 4000;

---

²⁵⁷ *Azadlıg*, 18 Ekim 1994.

-Ermenistan: % 4000;

-Azerbaycan: % 1200²⁵⁸.

2) AHC iktidarının sosyal politika alanında ikinci hedefi “vatandaşların özgürce iş yaparak kendi refah düzeylerini artırmaları için gerekli ortamı oluşturmak”²⁵⁹ şeklinde tanımlanabilir. Bu çerçevede atılan adımlar şöyle sıralanabilir:

a) Ticaretin liberalleştirilmesi çabaları;

b) Devletin ticarî kurumlarının özelleştirilmesi çabaları;

c) İşverenlere yapılan yardımlar. İşverenlere Destek Fonu’nun oluşturulması ve bu Fon’a devlet bütçesinden 4,5 milyar ruble aktarılması bunun iyi bir örneği olarak zikredilebilir²⁶⁰.

3) Gelir dağılımının düzenlenmesi. Düşük gelirli kesimin geçiş dönemi ekonomisinden daha az zarar görmesini sağlamak amacıyla AHC iktidarı, gelir dağılımını düzenlemek için birtakım adımlar atmıştır:

a) “Azerbaycan Vatandaşlarının Parasal Gelirlerinin ve Banka Birikimlerinin Enflasyona Endekslenmesi Hakkında” Cumhurbaşkanı Kararnamesi 1992 yılı Haziran ayında çıkartılmıştır.

b) 1992 yılının Ağustos ayında ulusal para birimi manatın tedavüle çıkmasıyla Azerbaycan ekonomisinin Rusya Merkez Bankası’na bağımlılığı son bulmuş, memur ve işçi maaşlarının gecikmesinin önüne geçilmiştir.

c) Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı kurulmuştur.

Bir yandan siyasi ve ekonomik sorunlarla boğuşurken, diğer yandan Ermenistan’la savaş halindeyken, AHC iktidarı kültür ve eğitim konularını da göz ardı etmemiştir. Bu alanlardaki politikalarını kararlılıkla uygulamıştır. Burada kültür ve eğitim politikalarına kısa başlıklar halinde değinelim.

1) AHC’nin kültür alanında attığı önemli adımlar birkaç ana başlıkta şöyle özetlenebilir:

---

²⁵⁸ *Azadlıg*, 18 Ekim 1994.

²⁵⁹ Nazim Cafersoy, *age.*, s. 57.

²⁶⁰ *Azadlıg*, 18 Ekim 1994.

a) 22 Aralık 1992 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Dili Hakkında Kanun onaylanmıştır. Bu kanunun 1. Maddesinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet dilinin Türk Dili olduğu ifade edilmiştir. Daha sonra, 1995 Anayasa'sında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet dili Azerbaycan Dili (Madde 21) olarak gösterilmiştir²⁶¹.

Diğer yandan, Latin harfli alfabeye geçilmesi konusunda önemli ilerleme kaydedilmiştir. Bu arada, Azerbaycan'da alfabe reformunun tarihi üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

Henüz Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminden Hükümet alfabe reformu çalışmalarına yönelik somut bir adım atmıştır. 21 Mart 1919 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Arap harfli alfabenin ıslahı amacıyla bir Komisyon kurulmasına dair karar almıştır²⁶². Fakat Azerbaycan'ın kısa bir süre sonra Rusya tarafından işgal edilmesi ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin sessizliğe bürünmesi üzerine bu alanda bir ilerleme kaydedilememiştir.

Sovyet rejimi döneminde de Arap harfli alfabenin ıslahına yönelik girişimde bulunuldu. Bu amaçla 11 Kasım 1920 tarihinde Halk Maarif Komiserliği nezdinde yeni bir Komisyon kurulmuştur. Ne var ki Arap harfli alfabenin ıslahı çalışmalarından bir sonuç alınamaması üzerine, 1922 yılında Samet Ağa Ağamalıoğlu (1867-1930) başkanlığında Yeni Türk Alfabesi Komitesi kurulmuştur. Ağamalıoğlu, kendisi Latin harflerine dayalı yeni bir alfabe hazırlayarak Komite 'ye sunmuş ve alfabe tartışmaları bu taslak üzerinde yapılmıştır²⁶³.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Sovyeti'nin (Bakanlar Kurulu'nun) 20 Ekim 1923 tarihli kararıyla Latin harfli yeni Azerbaycan alfabesinin kabulü ve Arap harfleriyle beraber kullanılması resmîyet kazanmıştır.²⁶⁴

1925 yılı Mart'ında IV. Azerbaycan Sovyetler Kurultayı "Yeni Türk Alfabesi Hakkında" karar almıştır. Alfabenin kullanımının yaygınlaştırılması çalışmalarından bahseden bu kararda yeni alfabenin 1925-1926 eğitim yılından itibaren okullarda

---

²⁶¹ *Azerbaycan Respublikasının Konstitusiyası*, Bakü, 1996, s. 17.

²⁶² *Azerbaydjanskaya Demokraticheskaya Respublika (1918-1920). Zakonodatelnie Akti [Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920). Yasal Mevzuat]*. Bakü, 1998, s. 290-291.

²⁶³ Samire Kerimova, "1 Avgust Azerbaycan Elifbası ve Azerbaycan Dili Günüdür", *Azerbaycan Müellimi*, 1 Ağustos 2008.

²⁶⁴ Samire Kerimova, *agm.*

aşamalı olarak öğretilmesine başlanması ve sekiz yıllık sürenin sonunda, yani 1932-1933 eğitim yılında tamamen yeni alfabeyle geçilmiş olması öngörülmüştür. Yine aynı kararda, tüm yayıncılık kuruluşlarının, yayınlarını belli oranda yeni alfabeyle gerçekleştirmeleri ve yine tüm matbaaların yeni harflerle baskı yapacak donanıma sahip bulunmaları da şart koşulmuştur. Kamu kurum ve kuruluşlarında yazışmaların yeni harflerle yapılabilmesi açısından kamu çalışanları için yeni alfabe kurslarının açılması ve gerekli başka hazırlıkların tamamlanması da aynı kararda öngörülmüş bulunuyordu²⁶⁵.

Bu karardan hareketle Halk Maarif Komiserliği (Milli Eğitim Bakanlığı) 5 Nisan 1925 tarihinde bir karar almış ve birinci dereceli okullarda görevli tüm öğretmenlerin yeni eğitim yılı başlangıcına kadar yeni alfabeyle öğrenmeleri şart koşulmuştur²⁶⁶.

Azerbaycan Komünist Partisi'nin 21 Temmuz 1928 tarihli kararıyla 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren tamamen Latin harfli yeni alfabeyle geçilmiştir²⁶⁷.

Latin harfleri Azerbaycan'da 10 yıl süreyle kullanılmış ve Azerbaycan SSC Yüksek Konseyi'nin 11 Temmuz 1939 tarihli kararıyla Latin harflerinden Rus (Kiril) harflerine geçilmiştir. Aynı kararda Kiril harflerinin 1 Ocak 1940 tarihinden itibaren kullanılması öngörülmüş, kamu kurum ve kuruluşlarında, süreli yayınlarda bu tarihten itibaren Kiril harfleri kullanılır olmuştur. Kiril harflerinin okullarda okutulması ise yeni eğitim yılından, yani 1 Eylül 1940 tarihinden itibaren başlatılmıştır²⁶⁸.

Azerbaycan'da Kiril harflerine dayalı alfabenin değiştirilmesine yönelik tartışmalar henüz bağımsızlıktan önce, 1989-1990 yıllarında başlamış bulunuyordu. 1990 yılında bir Alfabe Komisyonu kurulmuş ve alfabe konusunun daha bilimsel bir platformda geniş bir şekilde tartışılması sağlanmıştır. Yaklaşık 6-7 ay süren tartışma sürecinde pek çok kurum ve kuruluşta, özellikle üniversitelerde oturumlar düzenlenmiş, görüş alışverişinde bulunulmuştur.

---

²⁶⁵ *Rezolyucii i Postanovleniya Syezdov Sovetov Azerbaydjanskoj SSR (1921-1937)* [*Azerbaycan SSC Sovyetler Kurultayı'nın Karar ve Düzenlemeleri (1921-1937)*], Bakü, 1961, s. 74-75.

²⁶⁶ Samire Kerimova, *agm.*

²⁶⁷ Samire Kerimova, *agm.*

²⁶⁸ *Azerbaycan SSR Ganunları Mecmuesi (1938-1966)*, Bakü, 1966, s. 269.

Söz konusu dönemde alfabe konusunda birtakım görüş ayrılıkları mevcuttu ve birbirinden farklı öneriler ortaya atılmış bulunuyordu:

- Eski Orhun-Göktürk alfabesinin günümüzün gereksinimleri doğrultusunda yeniden düzenlenerek kabul edilmesi;
- Daha önce kullanılmış olan Arap harfli alfabenin ıslah edilerek kabulü;
- Dünya üzerinde benzeri bulunmayan yepyeni bir alfabenin hazırlanması;
- Latin harfli alfabenin tekrar kabulü²⁶⁹.

Yapılan tartışmalar ve bilim adamlarının değerlendirmeleri sonucunda Latin harfli alfabenin kabulü görüşü ağır basmışsa da, burada da birbirinden farklı üç önerinin dile getirildiğini anımsatmakta fayda vardır:

- Çağdaş Türk (Türkiye) alfabesinin aynen kabulü;
- 1940 yılına kadar Azerbaycan'da kullanılmış olan Latin harfli alfabenin tekrar ve aynen kabulü;
- Latin harflerine dayalı yeni bir alfabenin hazırlanması²⁷⁰.

Bu noktada da üçüncü öneri ağır basmış ve yeni bir alfabe hazırlanması çalışmaları başlamıştır.

Azerbaycan SSC Yüksek Konseyi'nin 9 Şubat 1991 tarihinde almış olduğu bir kararla, Latin harflerine dayalı alfabe taslağı ve alfabe değişikliğinin hem Yüksek Konsey nezdinde Kültür ve Dini İnanç Komisyonu'nda tartışmaya açılması, hem de bu konuda kamuoyunda geniş katılımlı görüş alışverişinin gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Nihayet 25 Aralık 1991 tarihinde, 1940 yılı öncesinde kullanılmış olan Latin harfli alfabenin küçük değişikliklerle tekrar kabulüne ilişkin karar alınmıştır²⁷¹. Bu kararla beraber, Azerbaycan'da Latin harflerine geçiş süreci resmen başlamıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Konseyi aynı tarihte, yani 25 Aralık 1991 tarihinde almış olduğu başka bir kararla da Latin harflerine geçiş sürecinin ilk aşamalarını şu şekilde düzenlemiştir:

---

²⁶⁹ *Afad Gurbanov*, Elm, Bakü, 1990, s. 170.

²⁷⁰ *Age.*, s. 171.

²⁷¹ *Samire Kerimova*, *agm.*

1992 yılı içinde yapılacak düzenlemeler:

-Yeni eğitim yılından itibaren ilkokulların 1. sınıflarında dersler Latin alfabesiyle yapılacak, diğer sınıflarda ve daha yukarı dereceli okullarda Latin harflerini öğreten dersler konacaktır;

-Tüm eğitim kurumlarında öğretmenlerin ve diğer personelin Latin harflerini öğrenmeleri amacıyla kurslar açılacaktır;

-Tüm basın yayın sektörü çalışanlarının Latin harflerini öğrenmeleri amacıyla kurslar açılacaktır;

-Gazete ve dergiler Kiril harflerine paralel olarak Latin harflerini de kullanacaklardır;

-Tüm kamu kurum ve kuruluşlarında Latin harflerine geçişle ilgili hazırlıklar başlatılacaktır;

-Devlet televizyonunda Latin harflerine dair propaganda ve eğitim amaçlı programlar yayınlanacaktır;

-Şehir, köy, kasaba, cadde, sokak vb. adlarını gösteren tabelaların tedrici olarak Latin harflerine aktarılmasına başlanacaktır.

1993ı içinde yapılacak düzenlemeler:

-Tüm eğitim kurumlarında okutulan ders kitapları Latin harfleriyle basılacaktır;

-Eğitim sisteminin tüm alanlarında Latin harflerinin kullanılması süreci tamamlanmış olacaktır;

-Tüm gazete, dergi, kitap, broşür vb. Latin harfleriyle yayınlanacaktır.

Siyasi ve ekonomik nedenlerle zorlukla ilerleyen bu süreçte Devlet Dilinin Kullanımının Geliştirilmesine İlişkin 18 Haziran 2001 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu Kararname'de, Azerbaycan yayınlanan tüm gazete, dergi, kitap, broşür ve diğer yayınların 1 Ağustos 2001 tarihine kadar bütünüyle Latin harflerine geçmiş olması şart koşulmuştur. Yine tüm kamu kurum ve kuruluşlarında her türlü yazışmalarda da aynı tarihe kadar kesinlikle Latin harflerine geçilmiş olması öngörülmüştür. Bu kararnameyle, uzunca zamandan beri devam eden Latin harflerine geçiş süreci hızlandırılmış ve başarılı bir

şekilde sonlandırılmıştır. Diğer yandan, 2001 yılından itibaren 1 Ağustos tarihi Azerbaycan Alfabeti ve Azerbaycan Dili Günü olarak kutlanmaya başlanmıştır²⁷².

b) 2 Şubat 1993 tarihinde “Azerbaycan Cumhuriyeti Vatandaşlarının Soyadının Devlet Diline Uygun Hale Getirilmesi Hakkında Kanun” Milli Meclis’te kabul edildi.

c) AHC iktidarı soydaşlarla ilişkiler tesisi alanında da birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. 1992 yılının Aralık ayında kurulan bir Organizasyon Komitesi yurtdışındaki Azerilerle bağlantı kurmak ve bir Dünya Azerbaycanlılar Kurultayı düzenlenmesine yönelik hazırlık çalışmalarını yürütmekle görevlendirildi²⁷³.

ç) AHC’nin kültür politikaları içinde mutlaka zikredilmesi gereken hususlardan bir tanesi de kültür adamlarına verilen destektir. Azerbaycan’ın ekonomik açıdan darboğazda olduğu bir dönemde bu destek özellikle anlam kazanmıştır. 1993 yılının Nisan ayında “İktisadî İslahatlar Döneminde Kültür Adamlarına Devlet Desteği Yapılması” hakkında kararname çıkartılmıştır.

d) Basının faaliyetinin düzenlenmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır:

-1992 yılının Ağustos’unda “Basın Kurumları ve Basın Çalışanlarına Yönelik Kolaylıklar” hakkında Meclis kararı alınmıştır.

-Diğer yandan, gazetelere 100 milyon rublelik para yardımı yapılmıştır²⁷⁴.

e) Azınlıklara yönelik politikalar uygulamaya konulmuştur:

-Azınlıkların kültürel varlığının korunmasına ve geliştirilmesine ilişkin Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi 16 Eylül 1992 tarihinde kabul edilmiştir;

-Azınlıklara ait yaklaşık 30 adet kültür merkezinin kurulmasına yardım edilmiştir;

-Azınlıklara ait 4 gazeteye devlet yardımı yapılmıştır;

-Azınlıklara, devlet radyo ve televizyonunu kullanma olanağı sağlanmıştır²⁷⁵.

---

²⁷² “Azerbaycan Dilinin Zenginleşmesi Prosesi Uğurla Davam Edir”, *İki Sahil*, 31 Temmuz 2014.

²⁷³ *Azerbaycan*, 25 Aralık 1992.

²⁷⁴ *Azerbaycan*, 7 Ağustos 1992.

²⁷⁵ Fazil Gezenferoğlu, *age.*, s. 228.

2) AHC'nin eğitim alanında attığı önemli adımlar birkaç ana başlıkta şöyle özetlenebilir:

a) Üniversiteye giriş sistemi yeniden düzenlenmiştir. Özellikle üniversiteye girişte, AHC iktidarı öncesinde çok yaygın olan rüşvetin önlenmesi amacıyla test sınavı uygulamasına geçilmiştir. İlk test sınavı Azerbaycan'da 1992 yılının Haziran ayında gerçekleştirilmiştir.

b) Türkiye üniversitelerine gönderilmek üzere 1125 öğrenci yine test sınavı sonucunda seçilmiştir²⁷⁶.

c) Azerbaycan okullarında uygulanacak olan yeni eğitim programları belirlenmiş ve yeni ders kitapları yazılmıştır.

ç) Okul kitaplarının basımı amacıyla yeni bir basımevi ("Öğretmen" basımevi) kurulmuştur.

Bağımsızlığını yeni kazanan bir devletin doğal olarak en önemli ihtiyaçları arasında bulunan ulusal ordu, Ermenistan'ın saldırgan tutumu ve Karabağ'ı işgali de göz önüne alınacak olursa, Azerbaycan için hayati önem taşımaktaydı.

AHC iktidarı öncesinde askerî politika ve ulusal ordunun kurulması alanında atılan adımlar oldukça yetersiz kalmıştır. 1991 yılının Eylül ayında Savunma Bakanlığı'nın tesis edilmiş olmasına ve bundan bir süre sonra Millî Ordu kurulmasına ilişkin karar alınmasına rağmen, bu yönde somut bir gelişme kaydedilememiştir.

Muttalibov iktidarının millî ordu kurulması konusunda fazlaca ağır davranmış olması daha sonraki dönemde hep eleştirilmekle beraber, bunun arka planındaki nedenin "iç politika hesapları" olduğu da iddia edilmiştir.

"Muttalibov yönetiminin ...endişesi, ulusal ordu kurulması durumunda bunun temelini Karabağ Savaşı sırasında halk tarafından kurulan ve esasen AHC yanlısı olan gönüllü askerî güçlerin oluşturacağıydı"²⁷⁷.

Azerbaycan Halk Cephesi iktidara gelir gelmez, askerî politika alanında hızlı bir çalışma başlatmıştır. Bu çalışmalar bir yandan ülkesini savunabilecek güçte bir

---

²⁷⁶ Nazim Cafersoy, *age.*, s. 61.

²⁷⁷ *Age.*, s. 62.

Azerbaycan Millî Ordusu'nun süratle kurulmasına, diğ er yandan ise Azerbaycan'da halen bulunan Rusya askerî kuvvetlerinin ülkeden çıkartılmasına yönelikti.

Azerbaycan Halk Cephesi'nin askerî politikası kısaca şu başlıklar altında özetlenebilir:

1) Millî Ordu'nun kurulması ve güçlendirilmesi. AHC bu amaçla fiili ve somut adımlar atmıştır. Şöyle ki:

-Nizamî ordu birliklerinin kurulması işine hızla başlanmıştır;

-Askerlik görevini yapma yaşına gelenlerin orduya alınması işi düzenli bir hale getirilmiş, bu alandaki ihmallere ve suistimale son verilmiştir;

-Karabağ Savaşı'na katılan gönüllü birlikler Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır;

-Azerbaycan Millî Ordusu için subay kadrolarının yetiştirilmesi amacıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin askerî okullarına öğrenciler gönderilmiştir.

2) Millî Donanma'nın kurulması ve güçlendirilmesi. Hazar Denizi kıyısında bir ülke olan Azerbaycan, AHC iktidarı döneminde kendi askerî filosunu kurma amacıyla da girişimler yapmış ve bu girişimlerinden önemli sonuçlar almıştır. Azerbaycan Deniz Kuvvetleri'nin ve Hazar Askerî Filosu'nun kurulmasına yönelik çabalar sonucunda:

-Öncelikle sabık SSCB'nin Hazar Filosu'ndan kendi hissesini almak için uğraşan Azerbaycan 1992 yılının Temmuz ayında 5 adet gemi almayı başarmıştır;

-SSCB Hazar Filosu'nun hak sahipleri arasında paylaşılmasına yönelik görüşmelerin sürmesiyle 1992 yılının Kasım ayında Azerbaycan Hazar Filosu gemileri ve emlakının %25'ini ve bu arada 17 adet savaş gemisi almayı başarmıştır²⁷⁸.

3) Rus ordusunun Azerbaycan'dan çıkartılması. AHC iktidarının ve bizzat Ebulfez Elçibey'in ısrarlı ve tavizsiz tutumu sonucunda Rusya ordu birliklerinin bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarını tamamen terk etmesi sağlanmıştır. Şöyle ki:

-Rus askerî birliklerinin Azerbaycan'dan aşamalı olarak çıkarılmasını öngören "Azerbaycan Cumhuriyeti Sınırları İçindeki Rusya Sınır Koruma Kuvvetlerinin

---

²⁷⁸ Age., s. 63.

Geçici Statüsü ve Faaliyeti Anlaşması” 1992 yılının Ağustos ayında Azerbaycan’la Rusya arasında imzalanmıştır;

-Rus askerî birliklerinin Azerbaycan’dan çıkartılması süreci 26 Mayıs 1993 tarihinde Gence’de bulunan son birliğin çekilmesiyle tamamlanmıştır²⁷⁹;

-SSCB Hazar Filosu’nun paylaşılması sonrasında, Rus savaş gemilerinin Bakü açıklarını terk ederek Mahaçkale’ye çekilmeleri de sağlanmıştır²⁸⁰.

“Bununla da Azerbaycan iki yüzyıldan beri ülkede konuşlandırılmış olan Rus ordusundan kurtulmuş oldu”²⁸¹.

2. Ebulfez Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

2.1. Ebulfez Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası

Ebulfez Elçibey döneminde Azerbaycan dış politikasının ağırlık merkezinin büsbütün değiştiği ve Rusya’dan Türkiye’ye kaydığı açıkça görülmektedir. Elçibey pek çok konuda olduğu gibi dış politika konusunda da radikal değişikliklere imza attı. Elçibey, Türkiye ile ilişkilerini mümkün olan en ileri düzeye ulaştırmakla beraber, diğer ülkelerle ilişkilere yeterli önem ve hassasiyeti göstermemiş, özellikle Rusya ve İran gibi büyük ve güçlü komşularını memnun etmeyecek bir tavır takınmanın yanında, bu ülkeler aleyhinde birtakım sert açıklamalardan da çekinmemiştir. Sonuç itibariyle Azerbaycan’ın Rusya ve İran’la ilişkileri uzun süren bir gerilim ve soğukluk dönemine girmiştir.

Muttalibov döneminde Azerbaycan açıkça Rusya yanlısı bir dış politika izlemekteydi. Bağımsızlığını yeni kazanan Azerbaycan’ın Rusya’nın etkisinden hemen kurtulması zor olmakla beraber, Muttalibov iktidarı Dağlık Karabağ sorunu konusunda yardımını umduğu Rusya’yı gücendirmemek için oldukça dikkatli hareket

---

²⁷⁹ Fazil Gezenferoğlu, *age.*, s. 185.

²⁸⁰ Edalet Tahirzade, *13 Saat Elçibey’le Üze-üze*, Ay-Ulduz, Bakü, 1999, s. 43.

²⁸¹ Nazim Cafersoy, *age.*, s. 64.

etmekteydi. Ne var ki Azerbaycan'ın bu tutumunun olumlu bir sonuç verdiği ve özellikle Dağlık Karabağ konusunda Rusya'dan herhangi bir şekilde destek alındığı söylenemez.

Azerbaycan'da Halk Cephesi'nin ve Elçibey'in iktidara gelişiyle, Rusya yanlısı politika bütünüyle değişikliğe uğramıştır. Elçibey, ülkesinin Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılmayacağını ilan etti²⁸². Fakat Azerbaycan'ın Rusya'yla ilişkilerinin kötüye gitmesi aslında Rusya'nın 1993 yılı başlarında “Yakın Çevre Doktrinini gündeme getirmesi ve uygulamaya koymasıyla”dır. Bu doktrinle eski SSCB mekânında tekrar etkin olmayı hedefleyen Rusya, diğer Birlik Cumhuriyetleriyle beraber, Azerbaycan'ın içişlerine de daha fazla müdahale etmeye ve bu ülke üzerindeki baskısını arttırmaya başlamıştır.

Elçibey döneminde Azerbaycan dış politikasının ana hedeflerinden bir tanesi Rusya'nın siyasî ve askerî nüfuz alanından çıkmak şeklinde belirlenmiştir²⁸³. Bu çerçevede Azerbaycan, Rus ordusuna ait birlikleri kendi sınırlarının dışına çıkarmak amacıyla büyük çaba harcamış ve bunu başarmıştır. Fakat 1993 yılının Mayıs ayı sonlarında Azerbaycan sınırlarını terk eden son Rus askerî birlikleri, Azerbaycan Savunma Bakanlığı'na bırakmaları gereken silahları Gence 'de illegal bir silahlı güç organize eden Suret Hüseyinov'a bırakmakla, Elçibey'in iktidardan düşürülmesiyle sonuçlanacak sürece büyük ölçüde destek vermiştir.

1992 yılında Dağlık Karabağ sorunu çevresinde Azerbaycan-Ermenistan arasındaki gerilimle beraber, İran'la Azerbaycan arasında da oldukça gergin bir durum ortaya çıkmıştır. Söz konusu dönemde her iki ülkenin devlet adamları, siyasetçileri ve medyası birbirlerine karşı uluslararası hukuk ilkelerine ve iyi komşuluk ilişkilerine zıt demeçler seslendirmişlerdir. İran'ın resmi kurumları Azerbaycan Cumhuriyeti'ni İran açısından ciddi bir tehdit kaynağı olarak görmekteydiler. İran İslam Devrimi'nin başarıya ulaşmasının ardından İran'da istihbarat kurumlarının yapılanması sürecine yakından katılmış olan Ekber Genci 1992 yılında Cumhuri İslami gazetesinde yayınlanan yazısında şöyle demektedir: “Dünya üzerinde Azerbaycan adıyla bir devlet olarak tanınan bir karış toprağın bile

---

²⁸² Yağmur Çavuşoğlu, “Azerbaycan, Elçibey, Türkiye”, *Yeni Forum* (1993), nu. 292, s. 43.

²⁸³ Nazim Cafersoy, *age.*, s. 71.

varlığı bizim ulusal güvenliğimize yönelik tehdittir. Bu tehditle sürekli mücadele etmek durumundayız”²⁸⁴.

Aynı dönemde Azerbaycan tarafından da resmî ağızlardan İran’la ilgili olarak uluslararası hukuk, dostluk ilişkileri ve karşılıklı çıkarlarla bağdaşmayan birtakım demeçler verilmişti. İran’ın Azeri kökenli vatandaşlarının yurttaşlık haklarının temin edilmesi, Güney Azerbaycan’ın İran’dan koparılması gibi İran karşıtı söylemler dile getirilmiştir. Bir Türk milliyetçisi olan Elçibey, son tahlilde Güney Azerbaycan’ın da bağımsızlığına kavuşması ve parçalanmış Azerbaycan’ın yeniden birleşmesi gerektiğine inanıyor, üstelik bunu açıkça ifade ediyordu. Diğer yandan, İran’da Farslar dışındaki etnik grupların haklarının ihlal edildiğini söylüyor, bu ülkedeki Azerbaycan Türkleri için kültürel özerklik talep ediyordu.

Her iki ülkenin kamuoyunda karşı tarafın devlet yapılanması aleyhinde söylemler dolaşmakta ve içişlerine müdahale girişimleri yapılmaktaydı. 1992-1993 yılları siyaset bilimcilere göre İran-Azerbaycan ilişkilerinin en gerilimli dönemi olmuştur. Elçibey’in bu tutumu karşısında İran, zaten öteden beri sert çıkmadığı işgalci Ermenistan’ı daha pervasız bir şekilde destekler olmuştur. İran’ın Ermenistan’a gıda ve elektrik enerjisi yardımları, bu ülkenin ayakta kalmasını sağlamıştır, denebilir.

Elçibey dönemi Azerbaycan’ın dış ilişkilerinden bahsederken, bir üst düzey ziyaretin mutlaka vurgulanması gerekmektedir. 1992 yılının Eylül ayında dönemin İngiltere Başbakanı Thatcher Bakü’ye resmî bir ziyarette bulundu. İngiltere Başbakanı’na bu ziyareti sırasında, Hükümet üyeleriyle beraber BP’nin üst düzey yetkilileri de eşlik etti. Daha sonra Haydar Aliyev İngiltere’ye bir iade-i ziyarette bulunacak ve “Asrın Anlaşması’nda İngiliz petrol şirketlerinin ağırlıklı pay alması iki ülke arasında daha fazla yakınlaşmaya olanak verecektir.

---

²⁸⁴ Ali Hasanov, *Azerbaycan’ın Geosiyaseti*, Zerdabi yay., Bakü, 2015, s. 367.

2.2. Ebulfez Elçibey Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Bir Türk milliyetçisi, Türkiye sevdalısı ve Atatürk hayranı olarak Ebulfez Elçibey, iktidarı süresince Türkiye ile ilişkilere çok özel bir anlam yüklemiş, adeta kendi ülkesiyle Türkiye arasında bir ayırım yapmadan, kardeşten öte bir bağlılık duygusuyla Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesi ve pekişmesi için elinden geldiğince çalışmıştır.

Cumhurbaşkanı olduktan sonra Elçibey ilk yurtdışı ziyaretini Türkiye Cumhuriyeti'ne gerçekleştirdi. 24-27 Haziran 1992 tarihlerini kapsayan bu ziyareti sırasında Elçibey Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Örgütü'nün Zirve toplantısına katılarak TBMM'de bir konuşma yaptı.

25 Haziran 1992 tarihinde Elçibey, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün İstanbul'da düzenlenen Zirve toplantısına katıldı. KEİ'nin kuruluş düşüncesi henüz 1980'lere dayanmakla beraber, işbirliğinin gerçekleştirilmesine yönelik ilk somut toplantı 19 Aralık 1990'da Ankara'da yapıldı. 25 Haziran 1992'de İstanbul'da gerçekleşen Zirve toplantısında ise on bir ülkenin devlet ve hükümet başkanları KEİ Anlaşmasını imzaladı. Kafkasya ile Balkanlar arasında bir köprü konumunda bulunan Karadeniz havzası Türk dış politikasının öncelikli sahalarından biri olarak değerlendirilmektedir²⁸⁵.

Elçibey 26 Haziran 1992 günü ise TBMM'de bir konuşma yaptı. Defalarca alkışlar ve “Bravo” sesleriyle kesilen kısacık konuşmasında Elçibey'in Milletvekillerinin gönlünü fethettiği söylenebilir. Elçibey konuşmasında, takip ettiği yolun “Mustafa Kemal'in yolu” olduğunun altını bir kez daha çizdi²⁸⁶.

Elçibey'in Türkiye, Anadolu sevdası da aynı konuşma sırasında bir kez daha bütün açıklığıyla ortaya çıkmıştır. Kürsüden milletvekillerine seslenen Elçibey Meclis'i selamladıktan sonra sözlerini şöyle sürdürmüştür:

---

²⁸⁵ <http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa> Güncelleme Tarihi: 18/03/2015

²⁸⁶ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt:4, Dönem:19, Yasama Yılı:1, 04/03/1992, s.588-594.

“Memleket o kadar güzel, Anadolu o kadar şerefli, onun insanları o kadar yücedir ki bu memlekete girerken de, bu memleketten çıkarken de her bir şey tazim talep eder, her bir şey baş eğmek, her bir şey göğüs basmak talep eder”²⁸⁷.

Diğer yandan, Elçibey’in yalnızca bir vatansever ve Türkiye sevdalısı olmadığını, hem de Türk milliyetçiliğine gönül vermiş biri olduğunun altını çizmek gerekir. Elçibey milliyetçi görüşünü 26 Haziran 1992 tarihinde TBMM’de yaptığı konuşma sırasında şu sözlerle bir kez daha açıkça ortaya koymuştur:

“Tabii olarak hele dünyada Türk Bayrakları sırasına gelmemiş... Bayraklar, sancaklar doğulacaktır; o Sibiryadan, o Çin’den, o Hindistan’dan”²⁸⁸.

1992 yılının Ağustos ayı başlarında dönemin Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tevfik Kasımov Ankara’ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Kasımov’un bu ziyareti, SSCB döneminde Moskova’dan bağımsız bir dış ilişkiler yürütmesi mümkün olmayan ve bağımsızlıktan sonra da dış dünyayla ilişkilerinde Moskova’yı üs olarak kullanmak zorunda kalan Azerbaycan’ın bu diploması üssünü Ankara’ya kaydırmak istemesinin bir sonucuydu. Kasımov, ülkesinin dış politikada merkez olarak Ankara’yı görmek istediğini açıkça ifade etmiş, dış politika alanında uzman eğitimi ve mali konularda Türkiye’den yardım istemiştir²⁸⁹.

Kasımov’un ziyareti sırasında iki ülkenin Dışişleri Bakanlıkları arasında işbirliği ve dayanışma toplantılarının yapılması kararlaştırılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti adına Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ve Azerbaycan Cumhuriyeti adına Dışişleri Bakanı Tevfik Kasımov 11 Ağustos 1992 tarihinde Ankara’da Konsolosluk Sözleşmesi’ni imzalanmıştır. Toplamda 60 maddeden ve 5 maddelik ek protokolden oluşan Konsolosluk Sözleşmesi “konsoloslukların kurulması ve görev alanları”, “konsolosluk mensupların faaliyeti”, “konsolosluk görevleri” gibi konuları düzenliyordu²⁹⁰.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey 28 Ekim – 5 Kasım 1992 tarihleri arasında Türkiye’ye gerçekleştirdiği ikinci resmî ziyareti sırasında

---

²⁸⁷ Aynı yer.

²⁸⁸ Aynı yer.

²⁸⁹ “Azerbaycan Dışişleri Bakanı’nın Türkiye’ye ilk ziyareti sona ermiştir”, *Halk*, 15 Ağustos 1992.

²⁹⁰ *Resmî Gazete*, 19 Eylül 1993, nu. 21703.

Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılmış, 30-31 Ekim tarihlerinde ise Türk Devletleri Zirvesi'ne katılarak, Ankara Bildirgesi'ni imzalamıştır.

Elçibey'in Türkiye'ye bu ikinci resmi ziyareti sırasında iki ülke arasında birtakım anlaşmalar da imzalanmıştır:

1) "Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması"

1 Kasım 1992 tarihinde 5 yıl süreyle yürürlükte kalmak üzere imzalanan ve feshi istenmedikçe birer yıllığına yenilenmiş sayılacak olan "Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" "ticari ilişkileri uzun vadeli, istikrarlı ve dengeli bir şekilde geliştirmek" ve "ekonomik işbirliğini yaygınlaştırmak" amacını güdüyordu. Anlaşmada; iş heyetlerinin karşılıklı ziyaretlerinin teşviki, bankalar arası işbirliğinin, uluslararası sergi ve fuarlara katılımın desteklenmesi gibi hususlar öngörülmüştür²⁹¹.

"Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması"nda iki ülke arasındaki muhtemel işbirliği konuları da belirlenmiştir:

- Tarım ürünlerinin işlenmesi;
- Hafif sanayi tesisleri kurulması ve modernizasyonu;
- Sanayi alanında ortak yatırımlar;
- Petrokimya;
- Petrol arama, üretim ve petrol endüstrisi alanlarında işbirliği;
- İnşaat sektörü;
- Ulaştırma ve telekomünikasyon;
- Madencilik;
- Turizm²⁹².

2) "Turizm İşbirliği Anlaşması"

1 Kasım 1992 tarihinde imzalanan bir başka anlaşma olan "Turizm İşbirliği Anlaşması" ise "her iki ülke vatandaşlarının birbirlerinin tarihî, kültürel ve turistik değerlerini daha iyi şekilde tanımaları" amacını güdüyordu. Anlaşmada; ülkelerin

---

²⁹¹ *Resmî Gazete*, 23 Ocak 1993, nu. 21474.

²⁹² *Resmî Gazete*, 23 Ocak 1993, nu. 21474

turistik olanaklarının daha iyi tanıtılması, vize, hudut ve gümrük formalitelerinin kolaylaştırılması, turistik reklam faaliyetlerinin teşviki, turizm alanında ortak şirketler kurulması ve turizm eğitimi alanında deneyimlerin paylaşılması gibi hususlar öngörülmüştür²⁹³.

“Turizm İşbirliği Anlaşması” beş yıl geçerli kalmak ve feshi istenmediği sürece birer yıllığına yenilenmiş sayılmak üzere imzalanmıştır²⁹⁴.

3) “Ulaştırma Altyapısı İşbirliği Anlaşması”

Yine 1 Kasım 1992 tarihinde imzalanan “Ulaştırma Altyapısı İşbirliği Anlaşması” liman inşaatı, demiryolu altyapısı inşaatı, hava meydanları inşaatı alanlarında teknik ve idari tecrübe değişimini öngörüyordu²⁹⁵.

4) “Hukuki, Ticari, Cezai Konularda Adli Yardımlaşma Sözleşmesi”

2 Kasım 1992 tarihinde Ankara’da Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında “Hukuki, Ticari, Cezai Konularda Adli Yardımlaşma Sözleşmesi” imzalanmıştır. Her iki taraftan Dışişleri Bakanlarının imzaladıkları Sözleşme toplamda 70 maddeden oluşuyordu. Sözleşme; belgelerin gönderilmesi, delil teşkil eden belge ve eşyalara el konulması ve teslimi, bilirkişilerin dinlenmesi ve keşif yapılması, tarafların, şahitlerin ve uzmanların dinlenmesi, sanıkların ve tanıkların sorgulanması gibi alanlarda adli yardımlaşmayı, hukuki ve ticari alanlardaki kararların tanınması ve tenfizini, suçluların iadesi ve hükümlülerin nakli konularını düzenliyordu²⁹⁶.

5) “Eximbank Kredisine İlişkin Mutabakat Muhtırası”

2 Kasım 1992 tarihinde iki ülke yetkilileri arasında imzalanan bir başka belge ise “Eximbank Kredisine İlişkin Mutabakat Muhtırasıdır. Türkiye ile Azerbaycan arasında ticaret hacminin artırılması amacıyla Türkiye İhracat Kredi Bankası (Türk Eximbank) tarafından Azerbaycan’da yetkili bir bankaya 250 milyon ABD dolarını aşmayacak bir kredi açılması hususunda mutabık kalınmıştır²⁹⁷.

---

²⁹³ Aynı yer.

²⁹⁴ Aynı yer.

²⁹⁵ Aynı yer.

²⁹⁶ *Resmî Gazete*, 25 Ağustos 1993, nu. 21679.

²⁹⁷ *Resmî Gazete*, 23 Ocak 1993, nu. 21474.

6) “İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması”

Elçibey’in ikinci Türkiye ziyareti sırasında imzalanan en önemli anlaşma ise “İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması’dır. 2 Kasım 1992 tarihinde Ankara’da imzalanan bu anlaşma toplamda 19 maddeden oluşuyordu ve sanayiden tarıma, ticaretten sağlığa, kültürden eğitime yaşamın hemen hemen her alanında iki ülke arasında işbirliği ve dayanışma yapılmasını öngörüyordu. Türkiye Cumhuriyeti adına Başbakan Süleyman Demirel’in ve Azerbaycan Cumhuriyeti adına Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey’in imza koydukları anlaşma 10 yıl süreyle geçerli olmak ve feshi istenmediği sürece beşer yıllığına uzatılmış sayılmak üzere imzalanmıştır²⁹⁸.

“İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması’ndaki önemli noktalardan biri “...Kafkasya’da barış, güvenlik ve istikrarın tüm bölge ülkelerinin toprak bütünlüğünün teminatı olduğunun” vurgulanması ve Tarafların bu doğrultuda güven ve güvenlik konularında yakın işbirliği, yardımlaşma ve danışma içinde bulunmalarının öngörülmesi idi. Bu işbirliği ve yardımlaşmanın hem ikili düzeyde, hem de Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) çerçevesinde gerçekleştirilmesi (Madde 5) öngörülmüştür²⁹⁹.

Taraflardan herhangi birinin üçüncü devletin saldırısı ile karşı karşıya kalması halinde diğerinin; “Birleşmiş Milletler Yasası’nın ilke ve amaçları doğrultusunda ve KAİK ve AGİK’te öngörülen mekanizmalar çerçevesinde uluslararası örgütlerle birlikte” yardımda bulunması da anlaşmanın 6. Maddesinde hükme bağlanmıştır³⁰⁰.

“İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması’nda kararlaştırılan önemli noktalardan bir tanesi de teröre ve kaçakçılığa karşı işbirliği yapılmasıydı. Anlaşmanın 16. Maddesinde Taraflar, “...kendi topraklarında karşı tarafın toprak bütünlüğünü ve yasal düzenini zor kullanarak değiştirmek isteyen örgüt, grup ve şahısların faaliyetine engel olmayı” taahhüt etmişlerdir³⁰¹.

Bağımsızlığını henüz kazanan bir devlet olarak Azerbaycan Cumhuriyeti’nin, devletin temel kurum ve kuruluşlarının oluşturulması ve yapılanması, bu kurum ve kuruluşlarda çalışacak kadroların yetiştirilmesi ve eğitimi alanında hissettiği ihtiyaç

²⁹⁸ Resmi Gazete, 16 Mart 1994, nu. 21876.

²⁹⁹ Resmi Gazete, 16 Mart 1994, nu. 21876.

³⁰⁰ Aynı yer.

³⁰¹ Aynı yer.

da anlaşmada göz önünde tutulmuştur. Böyle bir ihtiyacın giderilmesine yönelik çalışmalar “İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması’nın 7. Maddesinde ifadesini bulmuştur³⁰².

“İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması” sanayi, enerji, doğal kaynaklar, tarım ve gıda sanayisi, ulaştırma ve altyapı, sağlık, haberleşme ve iletişim, ticaret (Madde 2); kültür, sanat, eğitim, turizm (Madde 8); ulaştırma ve haberleşme (Madde 9); bilim ve teknik (Madde 13); enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve bunlardan yararlanılması (Madde 14); çevre (Madde 15) gibi alanlarda da işbirliği yapılmasını ve bu işbirliğinin zamanla geliştirilmesini öngörmüştür³⁰³.

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri her alanda ileri götürülmeye çalışılırken, iki ülke arasında çeşitli anlaşma ve protokollerin imzalanması da sürdürülmüştür. Azerbaycan’la beraber tüm Türkî Cumhuriyetlerle ilişkilerini geliştirmeye çalışan Türkiye, 1992 yılı sonunda bu ülkelerle “Haberleşme Alanında İşbirliği Protokolleri” imzalamıştır. 1-5 Aralık 1992 tarihlerinde sırasıyla Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan’la imzalanan protokoller doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti, bu ülkelere 2500’er hatlık (Kazakistan’a 3500 hatlık) sayısal telefon santrali ile birer IBS uydu yer istasyonu hibe etmiştir. Türkmenistan’a ayrıca, Türk televizyon programlarının bu ülkeye naklinin temin edilebilmesi amacıyla TVRO yer istasyonu, Azerbaycan’a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’ne ise ilaveten 500 hatlık sayısal telefon santrali hibe edilmiştir. Azerbaycan’la 5 Aralık 1992 tarihinde imzalanan Protokol’de Azerbaycan’ın Türkiye üzerinden 150 ülkeye transit telefon trafiği geçirmesi de öngörülmüştür³⁰⁴.

Yeni kurulan Cumhuriyet’in pek çok alanda uzman personel ihtiyacının karşılanmasına destek olma konusu bu Protokol’de de göz ardı edilmemiştir. Protokol’ün 10. Maddesinde Türkiye Cumhuriyeti PTT Genel Müdürlüğü’nün; Azerbaycan’a tesis edilen sistemlerin bakım ve işletmesi, uluslararası ilişkiler, posta ve diğer konularda Bakü’de eğitim vermesi ve mevzuat oluşturulmasına yardımcı olması da karara bağlanmıştır³⁰⁵.

---

³⁰² Aynı yer.

³⁰³ Aynı yer.

³⁰⁴ *Resmî Gazete*, 7 Temmuz 1993, nu. 21630.

³⁰⁵ Aynı yer.

Haberleşme alanında çeşitli konularda işbirliğine değinilen Protokol'de, Türkî Cumhuriyetler ile Türkiye arasında artış gösteren haberleşme trafiğinin temin edilmesine yönelik olarak bir Haberleşme Birliği'nin kurulması ve Birliğin ilk toplantısının 1993 yılı başında Bakü'de gerçekleştirilmesi konusunda gereken temasların yapılması da öngörülmüştür³⁰⁶.

4 Mart 1993 tarihinde Bakü'de Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında “Çevre Alanında İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır. Toplamda 10 maddeden oluşan bu anlaşmada atmosferin, su kalitesinin ve toprakların korunması, tehlikeli atıkların yönetimi, çevre açısından temiz teknolojilerin kullanımı ve transferi gibi alanlarda işbirliği öngörülmektedir. Karadeniz ve Hazar Denizi'nin korunması çalışmalarında işbirliği yapılması da bu Anlaşma'nın temas ettiği konulardandı³⁰⁷.

Türkiye ile Azerbaycan, ilişkilerini çok taraflı anlaşmalar çerçevesinde de geliştirmeye çalışmışlardır. 6 Mart 1993 tarihinde İstanbul'da “Kültür, Eğitim, Bilim ve Enformasyon Alanlarında İşbirliğine İlişkin Karadeniz Sözleşmesi” imzalanmıştır. Sözleşme Türkiye, Azerbaycan, Arnavutluk, Beyaz Rusya, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Ukrayna ve Ermenistan arasında imzalanmıştır. Karadeniz bölgesinde yaşayan halklar arasında kültürel işbirliğinin geliştirilmesini amaçlayan Sözleşme müzik, tiyatro, güzel sanatlar, müzeler, arkeoloji, etnoloji, tarih, kütüphanecilik, arşivcilik gibi pek çok alanda ortak projeler gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Milli haber ajansları, televizyon ve radyo ağları arasında işbirliğinin teşvik edilmesi de Sözleşme'nin kapsamı dâhilindeydi³⁰⁸.

---

³⁰⁶ Aynı yer.

³⁰⁷ *Resmî Gazete*, 21 Ekim 1993, nu. 21735.

³⁰⁸ *Resmî Gazete*, 24 Haziran 1994, nu. 21970.

III. BÖLÜM

HAYDAR ALİYEV İKTİDARI VE TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

1. İlk Yıllar ve Aliyev'e Darbe Girişimi

Haydar Aliyev 10 Mayıs 1923 tarihinde Nahçıvan kentinde doğmuştur. Babası Ali Rıza demiryollarında işçi, annesi İzzet Hanım ev hanımıydı³⁰⁹.

1938-1939 yıllarında Nahçıvan Öğretmen Okulu'nda, 1939-1941 yıllarında Bakü'de Azerbaycan Sanayi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde okumuştur. Aliyev 1941-1943 yıllarında Nahçıvan Otonom Cumhuriyeti İçişleri Komiserliği'nde (Bakanlığı'nda) Gizli Şube Başkanı, 1943-1944 yıllarında ise Nahçıvan Halk Komiserleri Sovyeti'nde (Bakanlar Kurulu'nda) Genel Şube Başkanı olarak görev yapmıştır. Aliyev 1944-1949 yılları arasında da Nahçıvan Otonom Cumhuriyeti'nin istihbarat kurumlarında çeşitli görevlerde bulunmuştur.

1949-1950 yıllarında Leningrad (bugünkü St. Petersburg) kentinde KGB için üst düzey yöneticiler yetiştiren okula devam eden Aliyev, Azerbaycan'a dönüşünün ardından 1950 yılında Azerbaycan KGB'sinde çalışmaya başlamıştır. 1951-1957 yılları arasında Azerbaycan Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi'nin açık öğretim şubesinde eğitimini sürdürmüştür. Bu arada, 1953 yılında Azerbaycan KGB'si Karşı İstihbarat Şube Başkanı görevine atanan Aliyev, 1954 yılında Zarife Hanımefendi'yle evlenmiştir. Bu evlilikten çiftin Sevil (d. 1955) ve İlham (d. 1961) adlı iki çocukları doğmuştur³¹⁰.

---

³⁰⁹ Viktor Andriyanov, Hüseyinbala Mirelemov, *Haydar Aliyev*, Nurlan yay., Bakü, 2008, s. 18.

³¹⁰ http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f2_1.pdf (Haydar Aliyev'in Kronolojisi 1923-1969) Güncelleme Tarihi: 01/04/2015

1964 yılında Azerbaycan KGB'si Başkan Yardımcılığına atanan Aliyev 1967 yılında da Azerbaycan KGB'si Başkanı olmuş ve bu görevini 1969 yılı ortalarına kadar sürdürmüştür³¹¹.

Haydar Aliyev 14 Temmuz 1969 tarihinde Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi Birinci Sekreteri (fiilen Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin yöneticisi) görevini üstlenmiş ve 1982 yılı sonlarına kadar bu görevde kalmıştır. 22 Kasım 1982 tarihinde Politbüro üyeliğine seçilen Aliyev, SSCB Yüksek Konseyi Başkanlığı'nın 24 Kasım 1982 tarihli kararıyla SSCB Başbakanı Birinci Yardımcılığı görevine atanmıştır³¹².

Haydar Aliyev, sağlık durumu gerekçe gösterilerek, 1987 yılının 21 Ekim tarihinde Politbüro üyeliğinden, 24 Ekim tarihinde ise Başbakan Birinci Yardımcısı görevinden alınmıştır³¹³.

Rus ordusunun 20 Ocak 1990 tarihinde Bakü'de gerçekleştirdiği katliamın hemen ertesinde Moskova'daki Azerbaycan Temsilciliği'ne giden Aliyev, olayı şiddetle kınayan bir açıklama yapmıştır. Aliyev 20 Temmuz 1990 tarihinde Moskova'dan Bakü'ye dönmüş, 22 Temmuz'da ise Nahçıvan'a gitmiştir. Nahçıvan halkının büyük sevgiyle karşıladığı Aliyev 30 Eylül 1990 tarihinde Nahçıvan Otonom Cumhuriyeti Yüksek Konseyi'ne ve Nahçıvan bölgesinden Azerbaycan SSC Yüksek Konseyi'ne milletvekili olarak seçilmiştir. Aliyev aynı zamanda Nahçıvan Yüksek Konseyi Başkanı olarak da seçilmiştir³¹⁴.

Haydar Aliyev, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey'in daveti üzerine 9 Haziran 1993 tarihinde Bakü'ye giderek ülkedeki siyasi krizi ortadan kaldırma amaçlı çalışmalara başlamıştır.

Haydar Aliyev Azerbaycan Yüksek Konseyi Başkanı ve Cumhurbaşkanı Vekili olarak görevi devralışının başından itibaren, bir yanda Gence'de konuşlandığı güçler üzerindeki nüfuzunu kullanan Suret Hüseyinov'un, diğer yanda Azerbaycan'ın güney bölgelerinde ayrılıkçı bir hareket başlatan ve bölge

---

³¹¹ Aynı yer.

³¹² http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f2_2.pdf (Haydar Aliyev'in Kronolojisi 1969-1982)
Güncelleme Tarihi: 01/04/2015

³¹³ http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f2_3.pdf (Haydar Aliyev'in Kronolojisi 1983-1990)
Güncelleme Tarihi: 01/04/2015

³¹⁴ Aynı yer.

üzerinde fiili kontrole sahip bulunan Ali İkrım Hübıbetov'un baskı ve tehditlerine karşı koymak zorunda kaldı. İÇteki bu istikrarsızlık, Ermenistan'la süren savaşa da yansıdı. 23 Temmuz 1993 tarihinde Karabağ bölgesinin en büyük kentlerinden biri olan Ağdam Ermeni güçleri tarafından işgal edildi³¹⁵.

1993 yılının Ağustos ayında Azerbaycan'ın güney bölgelerinde ayrılıkçı hareket daha etkin hale geldi. 7 Ağustos'ta sözde Talış Muğan Cumhuriyeti ilan edildi. Bağımsızlığının tanınması talebiyle BM'ye, Rusya ve İran'a başvurdu fakat bu taleplerine bir yanıt alamadı³¹⁶.

23 Ağustos'ta Hükümet'e bağılı güçler ayrılıkçı hareketi bastırdı ve sözde Talış Muğan Cumhuriyeti'ne son verdi. Fakat savaş bölgesinde durum daha da kötüye gitti. 1993 yılının Ağustos-Ekim aylarında Cebraıl, Fuzuli, Kubatlı ve Zengilan bölgeleri Ermenistan Silahlı Kuvvetleri tarafından işgal edildi³¹⁷.

Bu arada, Ermeni saldırılarının artması ve Fuzuli kentinin de işgali üzerine Türkiye'de olağanüstü bir Azerbaycan zirvesi yapıldığını da anımsatmak gerekir. 25 Temmuz 1993 tarihinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel başkanlığında gerçekleşen zirveye Başbakan Tansu Çiller, Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü, Genelkurmay Başkanı Org. Doğan Güreş, Milli Savunma Bakanı Nevzat Ayaz, MİT Müsteşarı Sönmez Köksal ve Dışişleri Müsteşarı Özdem Sanberk katıldı. Zirve sonucunda "diplomatik kararlılık" ilkesi benimsenmiş, tüm diplomatik olanakların seferber edilmesi, ABD, Rusya, Fransa ve diğer ülkeler nezdinde üst düzey telefon diplomasisi yapılması, ayrıca yabancı ülke Büyükelçilerinin Türk Dışişleri'ne çağrılarak, ülkelerinin Ermenistan'a yönelik baskılarının arttırılması talebinin iletilmesi yönünde karar alındı³¹⁸.

Azerbaycan'da, öncelikle siyasi istikrarın sağlanması yönünde ciddi adımlar atılması zorunluluğu açık bir şekilde ortaya çıkınca, Cumhurbaşkanı Elçibey'e güvenoyu referandumu gerçekleştirildi. Bu referandumdan olumsuz sonuç alınması

---

³¹⁵ *Halg*, 25 Temmuz 1993.

³¹⁶ *Azerbaycan Tarihi*, C: 7, s. 320-327.

³¹⁷ *Azadlık*, 15 Ocak 1994.

³¹⁸ "Demirel ve Çiller'in Telefon Diplomasisi", *Milliyet*, 26 Temmuz 1993.

üzerine, 3 Ekim 1993 tarihinde yeni bir Cumhurbaşkanı seçimi yapıldı. Haydar Aliyev Azerbaycan Cumhurbaşkanı oldu³¹⁹.

4 Ekim 1994 tarihinde Gence’de Suret Hüseyinov’a bağlı güçler bir kez daha ayaklandı. Gence’de Hükümet kurumları ve stratejik noktalar asiler tarafından tutulurken, Bakü’de de Suret Hüseyinov’dan emir alan bazı askerî birlikler Cumhurbaşkanlığı İkametgâhı, Yüksek Konsey ve Savunma Bakanlığı binasını tehdit eder şekilde yerini aldı. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev televizyon aracılığıyla Azerbaycan halkına seslenerek asilere karşı destek istedi³²⁰. 4-5 Ekim gecesi on binlerce kişi Aliyev’i desteklemek üzere Cumhurbaşkanlığı İkametgahı önünde toplandı. 5 Ekim günü ise Azatlık Meydanı’nda kalabalık bir Aliyev’e destek mitingi yapıldı³²¹.

Halkın, Haydar Aliyev’in etrafında kenetlenmesi sonucunda, Gence’de başlayan ayaklanma da Hükümet güçleri tarafından bastırıldı. Halkı da arkasına alan Aliyev, duruma hâkim oldu³²². Darbe teşebbüsünden suçlu bulunan ve Başbakanlık görevinden alınan Suret Hüseyinov Rusya’ya kaçtı³²³.

Suret Hüseyinov’un durumu Türk basınına “Rus kuklası görevden alındı” şeklinde yansımıştır³²⁴. Bu arada, Ankara’nın Haydar Aliyev’e destek açıklaması da Dışişleri Bakanlığı tarafından 7 Ekim 1994 tarihinde yapılmıştır:

“Azerbaycan Cumhuriyeti’nde geçtiğimiz günlerde art arda yaşanan terör olaylarını ve meşru hükümete yönelik başkaldırı teşebbüsünü Türk hükümeti yakından ve büyük bir kaygıyla izledi. Bu olayların süratle ve tam olarak önüne geçilmiş olması memnunluk vericidir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sayın Haydar Aliyev’in engin devlet tecrübesinin ve tahriklere kapılmayan Azeri kardeşlerimizin bunda önemli katkıları olmuştur.

---

³¹⁹ *Azerbaycan Tarihi*, C: 7, s. 320-327.

³²⁰ Haydar Aliyev, *Müstegillik Yollarında*, C: 2, Bakü, 1997, s. 143-156.

³²¹ *Azerbaycan Tarihi*, C: 7, s. 320-327.

³²² Bilal N. Şimşir, *Azerbaycan’ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*, Bilgi yay., Ankara, 2011, s. 688.

³²³ *Azerbaycan Tarihi*, C: 7, s. 320-327.

³²⁴ *Milliyet*, 7 Ekim 1994.

...Hükümetimiz, kardeşlik bağları ile bağlı bulunduğumuz Azerbaycan halkını ve demokratik yollardan işbaşına gelmiş olan meşru yönetimini bugüne kadar olduğu gibi, bundan böyle de desteklemeye devam edecektir”³²⁵.

1995 yılının Mart ayında Azerbaycan’da bir darbe girişimi daha yaşandı. Özel Amaçlı Polis Birimi’ne bağlı güçler 12-13 Mart 1995 tarihinde Azerbaycan’ın Ağstafa ve Gazah bölgelerinde ayaklanarak devlet kurumlarını işgal etti. 15 Mart tarihinde ise Bakü’de bazı devlet kurumlarını işgal girişiminde bulundu. 16 Mart 1995 tarihinde Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Özel Amaçlı Polis Birimi’ni kaldırdı. 1994 yılının Ekim olaylarında önce asileri destekleyen, güç dengesinin değişmesi üzerine saf değiştiren³²⁶ Özel Amaçlı Polis Birimi Komutanı Ruşen Cavadov ve kardeşi Mahir Cavadov bu karara uymayı reddederek ayaklanma başlattılar.

İsyanın lideri Ruşen Cavadov Türkiye’nin Hürriyet gazetesi muhabirinin sorularını yanıtlarken, Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in ve Parlamento Başkanı Resul Guliyev’in istifalarını talep ettiğini, istifa etmezlerse, zorla görevden alınacaklarını ifade ederek, “Onları zorla indirecek gücüm var” demiştir³²⁷.

Cavadov ayrıca, Muttalibov’la koalisyon kurabileceğine ilişkin söylentileri reddetmeyerek, “Bu vatan için çalışanların hepsiyle çalışmaya hazırım” demiştir³²⁸.

17 Mart tarihinde isyan Hükümet güçleri tarafından bastırıldı, Ruşen Cavadov Hükümet güçleriyle girdiği çatışmada öldü³²⁹.

1.1. İki Ülke Arasındaki Siyasi İlişkiler

Haydar Aliyev döneminde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gelişme seyrinde dikkati çeken önemli hususlardan bir tanesi, iki ülke halkı arasındaki dostluk ve kardeşliğin, dinî ve manevi, millî ve kültürel bağların, dil birliğinin vurgulanmasının ötesinde, günümüz şartlarına daha fazla atıfta bulunulması, iki ülkenin her alanda sıkı

---

³²⁵ Bilal N. Şimşir, *age.*, s. 689.

³²⁶ *Halg*, 5 Ekim 1994.

³²⁷ “Bakü’deki İsyanın Lideri Cevadov, *Hürriyet*’e Konuştu: Aliyev’i Zorla İndirim”, *Hürriyet*, 17 Mart 1995.

³²⁸ *Aynı yer*.

³²⁹ *Azerbaycan Tarihi*, C: 7, s. 320-327.

bir işbirliği yapmalarının bugün ve gelecek açısından da bir zorunluluk olduğunun altının çizilmesidir. Türkiye ve Azerbaycan halklarını “bir millet”, Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetlerini ise bir milletin kurduğu “iki devlet” olarak tanımlayan Haydar Aliyev, her fırsatta iki halk arasındaki tarihî bağları vurgulamakla beraber, Türkiye ile Azerbaycan, hatta tüm Türk Devletleri arasında işbirliğini günümüzün bir zorunluluğu olarak da görmüş ve göstermiştir.

29 Haziran 1999 tarihinde Türk Devlet ve Topluluklarının VII. Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı’na gönderdiği mesajda Haydar Aliyev, Türk Devletleri arasında stratejik işbirliğinin şart olduğunun altını çizerken, bu işbirliğinin sağlam temeller üzerinde geliştirilmesi gerektiğini de özellikle belirtti:

“Aynı tarihî kaderi paylaşan halklarımızın ve devletlerimizin ortak çıkarları için stratejik işbirliğini sağlam temeller üzerinde geliştirmek günümüzün zorunluluğudur.”³³⁰.

Yine Türk Devlet ve Topluluklarının 18 Mart 2000 tarihinde gerçekleşen VIII. Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı’na gönderdiği kutlama mektubunda Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Türk halklarının belirli zamanlarda karşı kaşıya kaldıkları haksızlıkları anımsatarak bu haksızlıkların üstesinden gelmek için bugünün bağımsız Türk Devletlerinin stratejik işbirliği yapmalarının önemine değindi:

“...Türk halkları zaman zaman küresel ölçekte Türk karşıtlığı siyasetiyle yüzleşmişlerdir”³³¹.

Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları VI. Zirvesi 8 Nisan 2000 tarihinde Bakü’de başlamıştır. Zirve’deki konuşmasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Türk devletlerini birbirine bağlayan bağın yalnızca tarihî kökler değil aynı zamanda bugünün şartları olduğunun altını bir kez daha çizmiştir:

“Sarsılmaz tarihî bağlarla bağlılığımızla beraber, maksat ve vazifelerimizin, karşı karşıya kaldığımız problemlerin benzerliği ülkelerimizi ve halklarımızı birleştiren güçlü etkidir”³³².

---

³³⁰ Haydar Aliyev, *Müstegilliyimiz Ebedidir.*, C: 20, s. 385.

³³¹ *Age.*, C: 25, s. 428.

Haydar Aliyev, Türkiye Cumhuriyeti Bakü Büyükelçiliği'nin Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla 30 Ekim 2000 tarihinde düzenlediği resmî kabulde konuşurken de Türk ve Azerbaycan halkları arasındaki bağların günümüzde de ne kadar sağlam olduğunu şu sözlerle bir kez daha ifade etmiştir:

“Bizim için Türkiye Cumhuriyeti, Türk halkı kardeştir, dosttur ve bizi birleştiren bağlar kadim tarihe sahip olmakla beraber, muasır dönemde de sarsılmazdır, kopmazdır”³³³.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 8-9 Şubat 1994 tarihlerinde Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaret oldukça verimli geçmiş ve pek çok alanda iki ülke arasındaki işbirliği ve yardımlaşmanın geliştirilmesi için gerekli yasal zemin hazırlanmıştır. Haydar Aliyev'in bu ziyareti çerçevesinde, 9 Şubat 1994 tarihinde Türkiye ile Azerbaycan arasında çeşitli konularda 17 belge imzalandı.

Bunlar arasında en önemlilerinden biri “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma'dır. 19 maddelik bu kapsamlı Anlaşma iki ülkenin Cumhurbaşkanı tarafından imzalanmıştır. Tarafların “dost devletler” olarak tanımlandığı 1. Maddede, iki ülkenin, birbirinin “bağımsızlığını, egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve sınırlarının dokunulmazlığını BM Antlaşması'nın öngördüğü yöntemlerle” destekleyeceği vurgulandı³³⁴. Anlaşılacağı üzere bu vurgu, sınırlarının dokunulmazlığı ihlal edilen ve toprak bütünlüğü tehdit altına giren Azerbaycan'a daha etkin bir destek verilmesi amacıyla yöneliktir.

Uluslararası ilişkilerde toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerinin üstünlüğü, Anlaşma'nın 3. Maddesinde de yinelenmiştir. Bir sonraki madde ise, zor kullanarak toprak işgalinin kabul edilemez olduğunu altını çizer:

“Taraflar, toprakların zor kullanılarak ele geçirilmesinin ve bu yoldan uluslararası tanınma veya hukuki statü elde edilmesinin kabul edilmezliğini teyit ederler”³³⁵.

---

³³² Age., C: 26, s. 151.

³³³ Age., C: 30, s. 321.

³³⁴ Resmî Gazete, 30 Mayıs 1994, nu. 21945.

³³⁵ Aynı yer.

Kafkasya’da barış, istikrar ve güvenliğin sağlanması için tarafların birbirlerine yardımcı olacakları, BM, AGİK ve Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi çerçevesinde işbirliği yapacakları da Anlaşma ’da hükme bağlandı (Madde 5). Bu noktada da, açıktır ki, Türkiye’nin Azerbaycan’ı Ermenistan’la savaşa neden olan Dağlık Karabağ sorununda adları anılan uluslararası kurumlar çerçevesinde desteklemesi ön plana çıkmaktadır.

Anlaşma’nın 6. Maddesi, taraflardan herhangi birinin saldırıya uğraması halinde, diğer tarafın BM Anlaşması çerçevesinde yardım için gerekli önlemleri alacağını hükme bağlarken, 7. Maddede, tarafların ulusal güvenlik ve savunma sorunlarını birbirlerinden bağımsız olarak çözümleneceklerinin, fakat bu alanda işbirliği yapmaktan da geri durmayacaklarının altı çizilmiştir.

Ticari ve ekonomik ilişkilere, ulaştırma, kültür ve sanat, iletişim ve enformasyon, tarım gibi konulara da değinilen Anlaşma ’da, ulusal güvenlik ve savunma konularının çok daha ağır bastığı anlaşılmaktadır.

10 yıl süreyle geçerli olması öngörülen Anlaşma, feshi istenmediği takdirde ikişer yıllığına uzatılmış sayılacak şekilde düzenlendi.

9 Şubat’ta imzalanan bir diğer belge ise “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Siyasal Danışmalara İlişkin Anlaşma”dır. Dört maddelik bu kısa anlaşmayı Türkiye tarafından dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Azerbaycan tarafından ise yine Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov imzalamışlardır. Anlaşma, iki taraf arasında siyasal danışmaların “genişletilmesi, derinleştirilmesi ve kurumsallaştırılması” amacını güdüyordu. Anlaşma’nın her iki devleti ilgilendiren uluslararası ve bölgesel siyasi, ekonomik, insancıl meseleleri ve güvenlik sorunlarını kapsadığının da belirtilmesi gerekir³³⁶.

Anlaşma, gerektiğinde en üst düzey görüşmeler yapılması ve iki tarafın devlet kurumları arasında sürekli temasın sürdürülmesiyle beraber, Dışişleri Bakanlıklarının üst düzey yöneticileri arasında yılda iki defadan az olmamak kaydıyla görüşme ve danışmalarda bulunulmasını (Madde 2) da öngörmüştür³³⁷.

---

³³⁶ *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1994, nu. 21945.

³³⁷ *Aynı yer*.

Anlaşma, beş yıl süreyle geçerli olmak ve feshi istenmediği sürece beşer yıllığına uzatılmış sayılmak üzere imzalandı.

“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Bilimsel, Teknik, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Alanlarda Kapsamlı İşbirliği Anlaşması” da yine 9 Şubat tarihinde iki ülkenin Cumhurbaşkanı tarafından imzalandı. 10 maddelik bu anlaşma, taraflar arasındaki işbirliğinin sürdürülmesi ve geliştirilmesi konularına ana hatlarıyla değinmektedir. Anlaşma eğitim ve öğretim (Madde 1), kültür (Madde 2), sağlık (Madde 3), gümrük (Madde 4), bilim ve teknik (Madde 5), tarım (Madde 6), spor (Madde 7), medya ve iletişim (Madde 8) gibi alanları kapsamıştır³³⁸.

Aliyev’in ziyareti çerçevesinde 9 Şubat 1994 tarihinde “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü” de imzalanmıştır. Toplamda 6 maddeden oluşan bu kısa Protokol iki ülkenin Dışişleri Bakanları tarafından imzalanmıştır. Devletin temel işlevlerini görececek kurum ve kuruluşların oluşturulması alanında işbirliği yapılmasını konu edinen bu Protokol, taraflardan herhangi birinin saldırıya uğraması durumunda, tecavüzün önlenmesi amacıyla diğer tarafın BM Antlaşması çerçevesinde harekete geçmesini öngörmektedir³³⁹.

“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Sınıra İlişkin Konuların Düzenlenmesi Amacıyla Çalışma Gruplarının Oluşturulması İçin Protokol” de 9 Şubat 1994 tarihinde Ankara’da imzalandı. Protokol’ün giriş kısmında, tarafların, “13 Ekim 1921 tarihli Kars Anlaşması’na bağlı olduklarını” onaylamaları ve “Kuvvet kullanarak toprak kazanımını kabul etmeyeceklerini, toprak işgalinden uluslararası tanınma veya hukuki statünün değiştirilmesi amacıyla yararlanılması çabalarının temelden yoksun ve kabul edilemez olduğunu” teyit etmeleri dikkati çekmektedir³⁴⁰. 4 maddelik bu kısa Protokol Dışişleri Bakanları tarafından imzalandı. Protokol, sınıra ilişkin konuların düzenlenmesi amacıyla Çalışma Grupları oluşturulmasını (Madde 1) ve bu Çalışma Gruplarının dönüşümlü

---

³³⁸ *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1994, nu. 21945.

³³⁹ *Resmî Gazete*, 24 Mayıs 1997, nu. 22998.

³⁴⁰ *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1994, nu. 21945.

olarak Ankara, Bakü ve Nahçıvan'da görüşmeler yaparak gerekli sözleşme ve protokol taslaklarını hazırlamalarını (Madde 3) öngördü³⁴¹.

9 Şubat 1994 tarihinde imzalanan ve 31 maddeden oluşan “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Kültür ve Güzel Sanatlar Alanında İşbirliğine İlişkin Protokol” kültür ve sanat alanında birtakım ortak faaliyetler yapılmasını öngörmektedir³⁴². 19 maddeden oluşan “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Eğitim ve Bilim Alanında İşbirliğine İlişkin Protokol”de ise iki ülke arasında eğitim ve bilim alanındaki işbirliğinin geliştirilmesi için birtakım çalışmalar yapılması öngörülmektedir³⁴³.

Yine 9 Şubat'ta “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Spor Alanında İşbirliğine İlişkin Protokol” de imzalandı. Bu Protokol toplamda 13 maddeden oluşmakta, sporun çok yönlü alanlarında işbirliğinin desteklenmesini ve geliştirilmesini öngörmektedir. Protokol'de antrenör ve uzman değişimiyle beraber, spor konulu kurs ve bilimsel araştırma seminerlerinin yapılması, yarışma ve festivallerin ortaklaşa düzenlenmesi de öngörüldü³⁴⁴.

Bitkisel üretim ve koruma, hayvancılık, balıkçılık ve tarımsal kooperatifçilik gibi konularda işbirliği yapılmasının öngörüldüğü “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Tarım Alanında Bilimsel, Teknik ve Ekonomik İşbirliğine İlişkin Protokol” de 9 Şubat 1994 tarihinde imzalandı³⁴⁵.

9 maddelik “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Gümrük İşleri Alanında İşbirliği ve Karşılıklı Yardıma İlişkin Protokol” ise “gümrük formalitelerini ulusal kanunlar ve uluslararası düzenlemeler çerçevesinde basitleştirmek düşüncesiyle” imzalandı³⁴⁶.

Aliyev'in 8-9 Şubat 1994 tarihlerindeki Türkiye ziyareti sırasında Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan diğer belgeler ise şunlardır:

---

³⁴¹ Aynı yer.

³⁴² *Resmî Gazete*, 12 Ağustos 1997, nu. 23078.

³⁴³ *Resmî Gazete*, 15 Ağustos 1997, nu. 23081.

³⁴⁴ *Resmî Gazete*, 12 Ağustos 1997, nu. 23078.

³⁴⁵ *Resmî Gazete*, 5 Eylül 1997, nu. 23101.

³⁴⁶ *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1994, nu. 21945.

-“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması”³⁴⁷.

-“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması”³⁴⁸.

-“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Tıp ve Sağlık Alanında İşbirliğine İlişkin Protokol”³⁴⁹.

-“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Teknik İşbirliği Protokolü”³⁵⁰.

-“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Gümrük Belge ve İşaretlerinin Karşılıklı Tanınmasına İlişkin Protokol”³⁵¹.

-“Türkiye Cumhuriyeti PTT İşletmesi Genel Müdürlüğü ile Azerbaycan Cumhuriyeti Haberleşme Bakanlığı Arasında Telekomünikasyonun Geliştirilmesi Alanında İşbirliği Protokolü”³⁵².

-“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İmzalanmış Olan Hukuki, Ticarî ve Cezaî Konularda Adli Yardımlaşma Sözleşmesi'nin Onay Belgelerinin Teati Edilmesine İlişkin Protokol”³⁵³.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 9-10 Haziran 1994 tarihlerinde Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in daveti üzerine İstanbul'a iki günlük bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyareti sırasında Aliyev Cumhurbaşkanı Demirel, Başbakan Çiller ve Türkiye'den diğer resmî kişilerle görüştü. Bu görüşmeleri dışında, o sırada İstanbul'da bulunan ABD, İngiltere ve İsveç'in Dışişleri Bakanlarıyla da görüşme fırsatı buldu³⁵⁴. Aliyev'in bu kısa ziyaretinde Türkiye ile Azerbaycan arasında ilişkilerin geliştirilmesi ve her alanda işbirliğinin artırılması yanında, özellikle Dağlık Karabağ ve Azerbaycan topraklarının Ermenistan

---

³⁴⁷ *Resmî Gazete*, 26 Mayıs 1997, nu. 23000.

³⁴⁸ *Resmî Gazete*, 27 Haziran 1997, nu. 23032.

³⁴⁹ Bilal N. Şimşir, *Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*. Bilgi yay., Ankara, 2011, s. 676-677.

³⁵⁰ *Age*, s. 676.

³⁵¹ *Age*, s. 677.

³⁵² *Age*, s. 677.

³⁵³ *Age*, s. 677.

³⁵⁴ Haydar Aliyev, *age*, C: 2, s. 20.

tarafından işgali konularına ağırlık verildi. Sorunun barışçıl yöntemlerle çözümlenmesi için görüş alışverişinde bulunuldu.

30-31 Ekim 1992 tarihlerinde gerçekleşen Türk Cumhuriyetleri Ankara Zirvesi'nin ardından Türk Cumhuriyetlerinin ikinci Zirve Toplantısı 18-19 Ekim 1994 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleşti. Zirve Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan Cumhurbaşkanlarının katılımıyla yapıldı³⁵⁵.

Açılış konuşmasında Cumhurbaşkanı Demirel, Zirveler süreciyle Türk Cumhuriyetleri arasında “çok taraflı planda da ilişkiler ve işbirliği kurulmasını ve geliştirilmesini amaçladıklarını” söyledi³⁵⁶. Demirel, Türk Devletleri arasındaki siyasi ilişkilerin gelişmesinin Avrasya bölgesinin tamamını olumlu yönde etkileyeceğine de vurgu yaptı:

“...Görüşmelerimiz Avrasya'da istikrar, barış ve güvenliğin tesisine, muhafazasına ve güçlendirilmesine katkıda bulunacaktır”³⁵⁷.

İstanbul Zirvesi'nin kapalı oturumunda Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, ülkesinin bağımsızlık yolunda kararlı olduğunu şu sözlerle ifade etti:

“Azerbaycan öz müstakilliğini (bağımsızlığını) artık elden vermek istemiyor”³⁵⁸.

Türk Devletleri İstanbul Zirvesi'nin Türk basınında Rusya'yla ilişkilendirilerek Türk-Rus nüfuz mücadelesi içinde değerlendirilmiş olması da dikkat çekicidir. Türk gazeteleri Zirve'yi “Rusya'yı Tedirgin Eden Türk Zirvesi”³⁵⁹ ve “Türk-Rus Düellosu”³⁶⁰ gibi başlıklarla duyurdu.

İstanbul Zirvesi sonucunda toplamda 24 maddeden oluşan bir İstanbul Bildirisi 19 Ekim 1994 tarihinde Türk Devletlerinin Cumhurbaşkanları tarafından imzalandı. Bildiri 'de, Devlet Başkanlarının “uluslararası ve özellikle bölgesel

---

³⁵⁵ Bilal N. Şimşir, *age.*, s. 696.

³⁵⁶ *Age.*, s. 701.

³⁵⁷ *Age.*, s. 701.

³⁵⁸ *Age.*, s. 702.

³⁵⁹ *Hürriyet*, 19 Ekim 1994.

³⁶⁰ *Milliyet.*, 19 Ekim 1994.

sorunlar hakkında geniş görüş alış verişinde buldukları ve benzer görüşleri paylaştıkları” (Madde 3) ifade edildi³⁶¹.

İstanbul Bildirisi’nin 4. Maddesinde Ermenistan-Azerbaycan sorununa temas edildi:

“...Devlet Başkanları, Ermenistan-Azerbaycan ihtilafının ilgili BM Güvenlik Konseyi kararlarına dayalı olarak barışçı yollarla çözümlenmesi gereğini vurguladı...”³⁶²

İstanbul Bildirisi’nin diğer maddelerinde “Asya’da işbirliği ve güven artırıcı önlemlerin geliştirilmesi” (Madde 5), “savaş, doğal afetler ve diğer zaruri hallerde... İnsani yardım ve dayanışma” (Madde 7), “parlamentolar arası işbirliği tesisi” (Madde 15), “ekonomik kalkınma ve refah konusunda bölgesel işbirliği” (Madde 16), “ticaretin geliştirilmesi” (Madde 17), “doğalgaz ve petrol başta olmakla... Doğal kaynakların işletilmesinin ve dünya pazarlarına en ekonomik yollardan ve kısa sürede ulaştırılmasının önemi” (Madde 18), “kara, hava, deniz/nehir ve demiryolu ulaşımında mevcut bağlantıların geliştirilmesi ve yeni bağlantılar kurulması” (Madde 19), “tarihî İpek Yolu’nun canlandırılması” (Madde 20) gibi konulara da değinildi³⁶³.

Türk Devletleri arasında kültür, eğitim, bilim konularında işbirliğinin geliştirilmesi ve pekiştirilmesi gereği İstanbul Bildirisi’nin 8-14. Maddelerinde ifade edildi³⁶⁴.

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri sürecinde Başbakan Tansu Çiller’in 12 Nisan 1995 Bakü ziyareti de önemli bir yere sahiptir. Bu ziyaret sırasında yapılan bir anlaşmayla Türkiye’nin Hazar petroleri konsorsiyumundaki payı %5’lik bir artışla %1,75’ten %6,75’e çıkarılmıştır³⁶⁵.

Özellikle 1999 yılında Aliyev’in Türkiye’yi sıkça ziyaret ettiği görülür. Bu ziyaretlerden bazıları Azerbaycan Cumhurbaşkanı’nın sağlık sorunları nedeniyle gerçekleşmiş olsa da her durumda iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi yönünde birtakım adımlar atılmasına da vesile olacak niteliktedir.

---

³⁶¹ Bilal N. Şimşir, *age.*, s. 705.

³⁶² *Age.*, s. 705.

³⁶³ *Age.*, s. 704-709.

³⁶⁴ *Age.*, s. 706.

³⁶⁵ “Bakü’de Mutlu İmza”, *Hürriyet*, 13 Nisan 1995.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in iktidarı döneminde Türkiye ilişkilerini sıkı tutmak, Türk yetkililer, özellikle dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'le görüşmek ve görüş alışverişinde bulunmak için her fırsattan azami ölçüde yararlanmaya çalıştığı da dikkat çekici bir husustur. Haydar Aliyev, hatta Türkiye'yi tedavi amaçlı ziyaretlerini bile, iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla birer fırsat olarak değerlendirdi.

1999 yılı başında rahatsızlanması üzerine 17 Ocak 1999 tarihinde Ankara'ya giderek GATA'ya yerleşen Haydar Aliyev aynı gün Süleyman Demirel'le beraber yaptıkları basın açıklamasında şöyle demiştir:

“...Bu durum aynı zamanda... Dostum Süleyman Demirel'le bir kez daha görüşmek ve konuşmak için yeni bir fırsattır. Havaalanından buraya gelirken biz artık birkaç konuyu konuştuk. Ben gelecekte de bu fırsattan faydalanacağım”³⁶⁶.

Aliyev GATA'da, kendisini ziyaret eden Cumhurbaşkanı Demirel, TBMM Başkanı Hikmet Çetin, Başbakan Bülent Ecevit, Dışişleri Bakanı İsmail Cem ve diğer devlet ve hükümet yetkilileriyle de görüştü.

İki ülkenin liderleri, katıldıkları uluslararası organizasyonları da yine özel görüşmeleri için birer fırsat olarak değerlendirdi. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Dünya Ekonomik Forumu'na katılmak üzere gittiği Davos'ta 29 Ocak 2000 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Bülent Ecevit ve Dışişleri Bakanı İsmail Cem ile de birer görüşme gerçekleştirdi³⁶⁷.

4 Ekim 1999 tarihinde Ankara'da “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği Anlaşması” imzalandı. Toplamda 37 maddeden oluşan Anlaşma'yı iki ülkenin İçişleri Bakanları imzaladı. Anlaşma'nın I. Bölümünde güvenlik alanında yapılacak işbirliğine değinildi:

- Suçluların aranması konusunda işbirliği;
- İstihbarat değişimini, bilgi ve deneyim teatisi;
- Teröre ve uluslararası suçlara karşı ortak mücadele;
- Sahte para hazırlanması ve aklanmasına karşı mücadele;

---

³⁶⁶ Haydar Aliyev, *age.*, C: 19, s. 34-35.

³⁶⁷ *Age.*, C: 24, s. 347, 362-363.

-Ekonomik suçlarla mücadele vb.

Anlaşma'nın II. Bölümünde ise uyuşturucu, silah, kültürel ve tarihî eser kaçakçılığına karşı mücadele konusu ele alındı. III. Bölüm terörle mücadele alanında işbirliğini kapsamaktadır. Anlaşma'nın IV. Bölümünde esas hükümlere değinildi. İşbirliği Anlaşması'nın bir yıl süreyle geçerli olması ve feshi istenmediği takdirde birer yıllığına uzatılmış sayılması öngörüldü³⁶⁸.

Haydar Aliyev 31 Ekim – 2 Kasım 1999 tarihlerinde Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in daveti üzerine Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyareti çerçevesinde Cumhurbaşkanı Demirel ve Başbakan Ecevit'le görüşen Haydar Aliyev, kısa bir süre önce bir depremin meydana geldiği Kocaeli'ni de ziyaret etti. Ankara'da Atatürk Uluslararası Barış Ödülü'nü alan Aliye Anıtkabir ziyaretinde bulundu. Gülhane Askerî Tıp Akademisi'nde tedavi gören Türk gazileri de ziyaret etti.

Haydar Aliyev 17-20 Kasım 1999 tarihlerinde Türkiye'ye bir resmî ziyaret daha gerçekleştirdi. Bu ziyareti çerçevesinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı, 17 Kasım'da İstanbul'da Karadeniz Ekonomik İşbirliği Zirve Toplantısı'na, 18 Kasım'da ise AGİT Zirve Toplantısı'na katıldı. Haydar Aliyev, AGİT Zirve Toplantısı'nda “devletlerarası ilişkilerin ve çatışmalara son verilmesinin ilkesel temellerini tespit edecek” bir Güney Kafkasya Güvenlik ve İşbirliği Paketi önerisinde bulundu³⁶⁹.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 27-29 Kasım 1999 tarihlerinde Türkiye'ye bir ziyarette daha bulundu. 27 Kasım tarihinde TEMA Vakfı önderliğinde düzenlenen Erozyonla Mücadele Haftası'nın açılış törenine katılan Haydar Aliyev, burada bir konuşma da yaptı. Ziyareti çerçevesinde Aliyev, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Bilkent Üniversitesi'nin kurucusu İhsan Doğramacı'yla görüştü. 28 Kasım'da Demirel'le beraber Isparta'ya geçen Aliyev, burada Süleyman Demirel Üniversitesi'ni ziyaret ederek Süleyman Demirel Kültür ve Kongre Merkezi'nin açılışına da katıldı³⁷⁰.

---

³⁶⁸ *Resmî Gazete*, 24 Mart 1995, s. 22237.

³⁶⁹ Haydar Aliyev, *age.*, C:23, s. 145.

³⁷⁰ *Age.*, s. 241.

Haydar Aliyev, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in davetlisi olarak 9-10 Ocak 2000 tarihlerinde Türkiye'ye kısa bir ziyarette bulundu. Türkiye'ye gitmeden Bakü Havaalanı'nda gazetecilerin sorularını yanıtlarken, Haydar Aliyev, ziyareti sırasında ele alınacak konuların başında Dağlık Karabağ sorununun geldiğini ifade etti:

“Esas mesele Dağlık Karabağ sorununun barışçı yolla çözümlenmesi hususunda bir kez daha birbirimize danışmaktır”³⁷¹.

Haydar Aliyev'in bu ziyareti sırasında Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına ve Kuzey Kafkasya'da, Çeçenistan'da mevcut duruma ilişkin konulara da değineceği edildi³⁷².

Hem Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ikili ilişkilerin hem de Türk Devletleri arasında çoklu ilişkilerin geliştirilmesi açısından Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanlarının Zirve Toplantıları da büyük bir önem taşır. VI. Zirve toplantısı Bakü'de gerçekleşti. Zirve sonrasında 8 Nisan 2000 tarihinde Bakü Bildirgesi imzalandı. Toplamda 17 maddeden oluşan bu bildirgenin 12. Maddesinde Ermenistan-Azerbaycan sorununa da değinildi. 12. Maddenin 1. Paragrafında Devlet Başkanları saldırganlığı ve çatışma bölgelerinin militarizasyonunu kınadı. Aynı maddenin 2. Paragrafında ise özel olarak Ermenistan-Azerbaycan çatışması söz konusu edildi:

“Devlet Başkanları, Birleşmiş Milletler Örgütü Güvenlik Konseyi'nin Ermenistan-Azerbaycan çatışmasıyla ilgili kararlarını desteklediklerini ifade ederek bu çatışmanın AGİT'in Lizbon Zirvesi'nde belirlenen üç temel prensibe dayalı olarak barış yoluyla çözümlenmesinden yana olduklarını bir kez daha onaylandılar”³⁷³.

Bakü Bildirgesi'nde ayrıca; bilim, kültür, eğitim, sanat, edebiyat alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi (Madde 3 ve 9), tarihî Büyük İpek Yolu'nun onarılması (Madde 4), doğal kaynakların kullanımında ortak projeler (Madde 5) ve Hazar Denizi'nin enerji rezervlerinin dünya pazarlarına ulaştırılması alanında işbirliğinin

---

³⁷¹ Age., C: 24, s. 164.

³⁷² Age., s. 164-167.

³⁷³ Age., C: 26, s. 160.

arttırılması (Madde 6), çevre alanında işbirliği (Madde 7), teröre ve ayrılıkçılığa karşı ortak mücadele (Madde 14) gibi konulara değinildi³⁷⁴.

Bakü Zirvesi'nde, Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'nin Türkiye'de Daimi Sekreteryası'nın oluşturulması ve bir sonraki Zirve'nin 2001 yılının Nisan ayında İstanbul'da düzenlenmesi de kararlaştırıldı³⁷⁵.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki siyasi ilişkilerin, iki ülkenin önemli sorunlarına yaklaşımda sergilenen ortak tutum noktasında da belirginleştiğini vurgulamak gerekir. Türkiye Cumhuriyet, Azerbaycan'ın baş sorunu olan Dağlık Karabağ sorunu ve Ermeni işgali konusunda dost ve kardeş olarak gördüğü Azerbaycan'ı daima destekledi. Azerbaycan tarafı ise Türkiye'nin bu konudaki desteğini daima şükranla andığını belirtti.

Türkiye'ye gerçekleştirdiği kısa süreli ziyaretlerden bir tanesinde, 9 Ocak 2000 tarihinde Ankara Esenboğa Havaalanı'nda Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'le ortak basın toplantısı düzenleyen Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Türkiye'nin Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'a verdiği desteğin altını şu sözlerle bir kez daha çizdi:

“Ermenistan-Azerbaycan çatışmasında Türkiye daima Azerbaycan'ın haklı tutumunu desteklemiş, savunmuştur. Bütün uluslararası teşkilatlarda, her yerde Türkiye Hükümeti, Türkiye'nin Cumhurbaşkanı daima Ermenistan'ı saldırgan ülke olarak değerlendirdi...”³⁷⁶

Türkiye'nin, Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'a verdiği desteği her vesileyle ve her düzeyde yinelemiş olması da dikkat çekici bir husustur. Elçibey'in vefatı üzerine Azerbaycan'a giden heyette yer alan Devlet Bakanı Abdülhaluk Mehmet Çay, 23 Ağustos 2000 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından kabul edilirken, Hükümetinin Karabağ konusundaki görüşünü bir kez daha net bir dille ifade etti:

---

³⁷⁴ *Age.*, s. 157-161.

³⁷⁵ *Age.*, s. 161-162.

³⁷⁶ *Age.*, C: 24, s. 170.

“Karabağ meselesinde Türkiye’nin bakışı farklı değildir... Karabağ bir Türk yurtdur. Karabağ’la ilgili Azerbaycan Türkü’nün isteği dışında herhangi bir çözümü Türkiye’nin kabul etmesi asla mümkün değildir”³⁷⁷.

Aynı şekilde Azerbaycan da uydurma Ermeni soykırımı iddiaları karşısında Türkiye’nin haklı tutumunu destekleyen açıklamaları defalarca yaptı. Azerbaycan’da 2000 yılının Kasım ayında gerçekleşen milletvekili seçimlerinde gözlemci olmak üzere Bakü’ye giden TBMM üyesi Necati Çetinkaya başkanlığındaki heyeti kabul ederken, Haydar Aliyev uydurma Ermeni soykırımı iddialarına bir kez daha değindi:

“Ermeniler şimdi soykırım meselesini ortaya çıkarmıştır. Bu uydurma bir şeydir. Bu yalandır”³⁷⁸.

Şu bir gerçek ki Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev de, aynen Ebulfez Elçibey gibi, Türkiye’yi Azerbaycan için örnek alınacak bir ülke olarak görmüş ve değerlendirmiştir. Nitekim 22 Mayıs 1999 tarihinde Ankara’da TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut’la konuşurken Haydar Aliyev şu sözü söyledi:

“Türkiye’deki siyasi hayat Azerbaycan için daima büyük ehemmiyet taşır”³⁷⁹.

8 Şubat 2000 tarihinde yine TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut başkanlığındaki TBMM heyetini kabul ederken de Aliyev pek çok konuda Türkiye’yi örnek aldıklarını yineleyerek sözlerine şunu ekledi:

“Bizim için çok güzel tecrübe kaynağı Türkiye’dir”³⁸⁰.

Fakat bunun ötesinde Türkiye ve Atatürk sevgisi ve buradaki kişisel dostlukları, özellikle Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’le olan dostluğu, Aliyev döneminde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesine etki eden hususlardan bir tanesidir. Atatürk Türkiye’sinin ilelebet ayakta kalacağına inancını çeşitli vesilelerle defalarca ifade eden Haydar Aliyev, Mustafa Kemal’i her zaman büyük bir asker ve büyük bir devlet adamı olarak saygıyla andı. 1 Kasım 1999 tarihinde Ankara’da kendisine Atatürk Uluslararası Barış Ödülü’nün sunulduğu törende konuşurken Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev şöyle demiştir:

---

³⁷⁷ Age., C: 29, s. 365.

³⁷⁸ Age., C: 30, s. 429.

³⁷⁹ Age., C: 20, s. 238.

³⁸⁰ Age., C: 25, s. 22.

“Geçmişte... Ben Sovyetler Birliği gibi süper devletin en yüksek ödüllerini, nişanlarını aldım. Ben birçok diğer ülkenin de ödüllerini, nişanlarını aldım. Ama Türkiye Cumhuriyeti'nin ödülünü, Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün adıyla anılan ödülü almak... Benim için büyük şereftir. Düşünüyorum ki bu ödül benim bugüne kadar aldığım ödüllerin hepsinden yüksek, kıymetlidir”³⁸¹.

Özellikle dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in davetlisi olarak Türkiye'yi sıkça ziyaret eden Haydar Aliyev'in Türkiye'ye her açıdan büyük bir güven duyduğu da söylenebilir. 19 Nisan 2000 tarihinde Bakü'de Türkiye Sağlık Bakanı'nı kabul eden Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, 1999 yılının Ocak ayında rahatsızlanarak tedavi için Türkiye'ye gidişini anlatırken, aynen Atatürk'ün “Beni Türk hekimlerine emanet ediniz” sözü gibi, şöyle konuşmuştur:

“Evet, ben sağlığımla Türkiye'ye emanet ediyorum”³⁸².

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki siyasi ilişkiler kapsamında uluslararası ve bölgesel örgütlerdeki işbirliği de önemli bir yer işgal eder. Bunlar arasında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT) ve İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) çerçevesinde işbirliği özellikle önemlidir.

Bu arada, öncelikle Azerbaycan'ın BM üyeliğinden ve bu kurum çerçevesinde Azerbaycan'la Türkiye arasındaki işbirliğinden bahsetmek doğru olacaktır. Azerbaycan 22 Ocak 1992 tarihinde BM'ye tam üyelik başvurusunda bulundu. Bu başvuru BM Güvenlik Konseyi'nin 15 Şubat 1992 tarihli toplantısında görüşülerek kabul edildi. Azerbaycan 2 Mart 1992 tarihinden itibaren BM'ye resmen üye oldu. 6 Mayıs 1993 tarihinde ise Azerbaycan'ın BM Daimi Temsilciliği açıldı³⁸³.

BM Güvenlik Konseyi Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili olarak 4 karar alındı. Bu kararlarda bağımsız ve egemen bir devlet olan Azerbaycan'ın topraklarının Ermeniler tarafından işgali BM Sözleşmesi'yle çelişen bir durum olarak nitelenerek kınandı. Ermenilerin işgal altında tuttıkları topraklardan kayıtsız şartsız geri çekilmeleri istendi. BM Güvenlik Konseyinin söz konusu kararları ve alındığı tarih şunlardır:

---

³⁸¹ Age., C: 22, s. 420-421.

³⁸² Age., C: 26, s. 360.

³⁸³ Tayfun Atmaca, *Küreselleşme Çağında Türkiye-Azerbaycan*. USAM Yay., Ankara, 2003, s. 106.

- 822 numaralı karar – 30 Nisan 1993;
- 853 numaralı karar – 29 Temmuz 1993;
- 874 numaralı karar – 14 Ekim 1993;
- 884 numaralı karar – 11 Kasım 1993.

Bunlardan özellikle 853 numaralı kararın BM'deki Türk Büyükelçi İnal Batu'nun ve diğer Türk diplomatların yoğun kulis çalışmaları sonucunda kabul edildiği bilinmektedir³⁸⁴.

1985 yılında İran, Pakistan, Türkiye tarafından kurulan ve sekretaryası Tahran'da bulunan ECO'ya Azerbaycan 1992 yılında katıldı. ECO'nun öncelikli işbirliği alanları arasında "ulaştırma ve haberleşme sektörünün geliştirilmesi" mühim yer işgal eder³⁸⁵. ECO ülkeleri arasında bölgesel işbirliğinin öncelikli alanlarından bir tanesi de ticarettir³⁸⁶. Türkiye, Azerbaycan'la ulaştırma ve haberleşme, ticaret alanlarında işbirliğini ECO çerçevesinde de geliştirmeye özen göstermektedir.

1969 yılında daha çok bir siyasi örgüt olarak kurulan İKT, 1974 Lahor Zirve Konferansı'nın ardından ekonomik alanda işbirliğine ağırlık vermeye başlandı. İKT'ye 8 Aralık 1991 tarihinde üye olan Azerbaycan, teşkilatın ticari ve ekonomik faaliyetlerine etkin bir biçimde katılmaktadır. Bununla beraber, "...Azerbaycan'ın İKT'den asıl beklentisi ekonomik değil, politiktir"³⁸⁷. Yani Azerbaycan, özellikle Ermenistan'ın işgalci ve saldırgan tutumu karşısında, uluslararası arenada itildiği yalnızlıktan kurtulmak amacıyla bu teşkilatın desteğini ummaktadır. Türkiye, İKT çerçevesindeki faaliyetlerinde Azerbaycan'ı bu açıdan etkin bir biçimde desteklemektedir.

İKT Dışişleri Bakanları Konseyi'nin 1992 yılı Haziran'ında İstanbul'da gerçekleşen V. Toplantısında Ermenistan saldırgan ülke olarak nitelendirildi. Ermeni güçlerinin işgal ettikleri tüm bölgeleri derhal terk etmelerini isteyen karar alındı. İKT'nin bu kararının, BM Güvenlik Konseyi'nin daha sonra alacağı 4 karar üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

---

³⁸⁴ Bilal N. Şimşir, *age.*, s. 640.

³⁸⁵ Tayfun Atmaca, *age.*, s. 116.

³⁸⁶ *Age.*, s. 118.

³⁸⁷ *Age.*, s. 127.

İKT'nin 1996 Jakarta Zirve Toplantısı'nda da Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgalinin kabul edilemeyeceği bildirildi³⁸⁸.

1.2. Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Hukuki Esasları

Azerbaycan'ın bağımsızlığını tekrar kazanmasının ardından hızlı bir gelişme sürecine giren ekonomik ve ticari ilişkiler, bu ülkede siyasi istikrarın sağlanmasıyla daha fazla önem kazandı. Bu doğrultuda ilişkilerin daha düzenli bir şekilde yürütülme ihtiyacı ortaya çıktı. Bu noktada, ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesini temin edecek hukuki dayanaklar fevkalade önem arz etmektedir. Bu dayanaklar, iki ülke arasında yapılan çeşitli anlaşma ve protokoller aracılığıyla temin edildi.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 8-9 Şubat 1994 tarihlerinde Türkiye'ye yaptığı resmî ziyaret sırasında iki ülke arasında imzalanan 17 anlaşma ve protokolden bazıları ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesini öngören belgelerdir.

“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması” Aliyev'in Türkiye ziyareti kapsamında 9 Şubat 1994 tarihinde imzalandı. Toplamda dokuz maddeden oluşan bu Anlaşma yatırımların teşviki ve korunması, kamulaştırma ve tazminat, ülkeye iade ve transferler, halefiyet, derogasyon ve taraflar arasında çıkan ihtilafların çözülmesi gibi konuları kapsamaktadır³⁸⁹.

Yine aynı tarihte, yani 9 Şubat 1994'te imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması” de ekonomik ve ticari ilişkilerin hukuki altyapısının oluşturulması açısından önem taşımaktadır.

İki ülkenin Maliye Bakanları tarafından imzalanan 29 maddeli bu Anlaşma'nın, feshi isteninceye kadar yürürlükte kalması öngörülmüştür. Anlaşma; gayrimenkul varlıklarından elde edilen gelirlerin, ticari kazançların, gemicilik, hava

---

³⁸⁸ *Age.*, s. 127.

³⁸⁹ *Resmî Gazete*, 26 Mayıs 1997, nu. 23000.

ve kara taşımacılığında elde edilen gelirlerin, bağımlı teşebbüslerin kazançlarının, temettülerin, faizlerin, gayri maddi hak bedellerinin, sermaye değer artışı kazançlarının, serbest meslek faaliyetlerinden ve hizmetlerden elde edilen gelirlerin, müdürlere yapılan ödemelerin, sanatçı ve sporcuların, kamu görevlilerinin gelirlerinin, emekli maaşlarının, öğretmen ve öğrencilere yapılan ödemelerin vergilendirilmesi usul ve kurallarını belirledi³⁹⁰.

Anlaşmaya göre taraflar ayrıca; vergilerin asıllarının, zamlarının, eklerinin, faizlerinin, giderlerinin ve para cezalarının tebliğ ve tahsili amacıyla karşılıklı yardımlaşmayı taahhüt etti.

9 Şubat 1994 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında imzalanan bir başka resmî belge de “Tarım Alanında Bilimsel, Teknik ve Ekonomik İşbirliğine İlişkin Protokol”dür.

Protokol, bitkisel üretim ve koruma, hayvancılık, balıkçılık ve tarımsal kooperatifçilik gibi konularda işbirliği yapılmasını öngörmektedir. Protokol’ün 1. Maddesi bu işbirliğinin çeşitli alanlarını tanımlar:

- Bilgi ve doküman mübadelesi;
- Genetik ve biyolojik materyal mübadelesi;
- Uzman mübadelesi;
- Karşılıklı eğitim, seminer ve konferans düzenlenmesi;
- Karşılıklı sergi ve fuar düzenlenmesi;
- Tarım alanında ortak yatırımların teşviki vb.

Bu ortak faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi için bir Tarım Yürütme Komitesi’nin teşkili Protokol’ün 2. Maddesinde öngörülmektedir. Dönüşümlü olarak Türkiye ve Azerbaycan’da yıllık toplantılar yapacak ve her gelecek dönem için Çalışma Planı hazırlayacak olan bu Komite’nin her ülkeden birer başkan dâhil dört üyeden oluşması düşünüldü³⁹¹.

---

³⁹⁰ *Resmî Gazete*, 27 Haziran 1997, nu. 23032.

³⁹¹ *Resmî Gazete*, 5 Eylül 1997, nu. 23101.

“Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Gümrük İşleri Alanında İşbirliği ve Karşılıklı Yardıma İlişkin Protokol” de 9 Şubat 1994 tarihinde Ankara’da imzalandı. Protokol, gümrük formalitelerinin basitleştirilmesini, bu yolla ihracat ve ithalat faaliyetlerinde kolaylık sağlanmasını öngörmektedir³⁹².

Buna ilaveten 9 Şubat 1994’te “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Gümrük Belge ve İşaretlerinin Karşılıklı Tanınmasına İlişkin Protokol”³⁹³ de imzalanmış bulunuyordu.

Türkiye ile Azerbaycan arasında ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve bu ilişkilerin hukuki altyapısının oluşturulması konusunda Karma Ekonomik Komisyon’un (KEK) çalışmaları da bahsedilmeye değerdir. KEK Türkiye ve Azerbaycan Hükümetleri arasında 1 Kasım 1992 tarihinde imzalanan Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması’nın 9. Maddesine dayanılarak oluşturulmuş bulunuyordu.

25-26 Şubat 1997 tarihlerinde Ankara’da Türkiye-Azerbaycan Karma Ekonomik Komisyonu’nun Birinci Dönem Toplantısı gerçekleştirildi. KEK Toplantısı sonunda imzalanan Protokol’de Türkiye ile Azerbaycan arasında ticari, ekonomik ve diğer alanlarda yapılan işbirliğine ilişkin birtakım hususlarda anlaşma sağlandığı vurgulandı³⁹⁴.

Taraflar, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaret hacminin, iki ülkenin gerçek potansiyelini yansıtmadığı konusunda görüş birliğine vardı. Ticaretin teşvik edilmesi için özellikle uluslararası fuar ve sergi organizasyonlarına önem verilmesi yönünde bir karar alınarak 14-18 Mayıs 1997 tarihlerinde Bakü’de 2. Türk İhraç Ürünleri Fuarı’nın düzenlenmesi konusunda anlaşma sağlanmıştır.

Türkiye ayrıca, Bakü ve Nahçıvan’da İş Merkezleri kurulmasına yönelik çalışmalara bir an önce başlayacağını ifade etti.

Protokol’de, Azerbaycan’daki bankacılık ve sigortacılık sisteminin uluslararası standartlara ulaştırılması için Türkiye’nin her türlü teknik desteği sağlaması konusunda da anlaşmaya varıldığı ifade edildi.

---

³⁹² *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1994, nu. 21945.

³⁹³ Bilal N. Şimşir, *age.*, s. 676-677.

³⁹⁴ *Resmî Gazete*, 11 Haziran 1997, nu. 23016.

KEK Toplantısı Protokolü'nde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkiler sanayi alanında işbirliği, enerji alanında işbirliği, müteahhitlik sektörü ve serbest bölgeler olmak üzere farklı bölümlerde ele alındı. Sanayi alanında işbirliğinin özellikle şu sektörleri kapsamı öngörüldü:

- Çimento endüstrisi;
- Petrokimya endüstrisi;
- Lokomotif ve vagon yapımı;
- Gemi inşaatı;
- Gıda ve tarım sanayisi vb.³⁹⁵

Enerji alanında işbirliğinin ise Hazar Denizi – Akdeniz arasında ham petrol boru hattının yapımı, petrol ve doğalgaz arama faaliyetleri, elektrik enerjisi, madencilik gibi konularda geliştirilmesi gerektiği vurgulandı.

Müteahhitlik sektörü, ağırlıklı olarak Türk müteahhitlik firmalarının Azerbaycan'daki çalışmalarıyla ilişkili olarak değerlendirildi.

Protokol'de serbest bölgeler konusuna da temas edilerek Sumgayıt Özel Ekonomi Bölgesi'nin tamamlanmasının ardından Azerbaycan'a giden yabancı sermayede artış olacağını altı çizildi.

KEK Toplantısı Protokolü'nde ulaştırma ve haberleşme alanı da ayrıca bir bölümde ele alınarak değerlendirildi. Karayolu ulaşımında mevcut sorunların ortadan kaldırılması konusunda mutabakat sağlanmış, havayolu ulaşımında herhangi bir sorun bulunmadığı belirtildi. İki ülke arasında demiryolu taşımacılığının henüz yapılmadığı, fakat ileride yapılabileceği de ifade edildi.

Protokol'de sağlık, çevre vb. alanlarda da işbirliğinin geliştirilmesi konusunda anlaşma sağlandı³⁹⁶.

5 Mayıs 1997 tarihinde Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Elektrik Enerjisi Alanında İşbirliği Prensipleri Hakkında Anlaşma imzalandı. Anlaşma 'da Türkiye'den Nahçıvan Özerk

---

³⁹⁵ *Resmî Gazete*, 11 Haziran 1997, nu. 23016.

³⁹⁶ *Resmî Gazete*, 11 Haziran 1997, nu. 23016.

Cumhuriyeti'ne elektrik enerjisi sağlanması, enerji güvenliğinin artırılması, elektrik enerjisi alanında bilimsel ve teknik çalışmaların geliştirilmesi gibi konulara temas edildi³⁹⁷.

Daha genel kapsamlı Hükümetler arası anlaşma ve protokoller dışında, iki ülkenin çeşitli Bakanlıkları arasında yapılan anlaşmaların da ekonomik ve ticari işbirliğinin geliştirilmesine yaptığı katkılar göz ardı edilemez. 5 Mayıs 1997 tarihinde Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Çalışma ve Halkın Sosyal Güvenlik Bakanlığı Arasında İşbirliği Anlaşması imzalandı. Toplamda dokuz maddeden oluşan bu Anlaşma' da iş, istihdam, sosyal güvenlik ve sosyal sigortalar alanlarında bilgi ve deneyim değişimi, iş ve işçi bulma kurumları arasında işbirliği, karşılıklı olarak birbirinin işgücünden yararlanmaya yönelik düzenlemelerin yapılması gibi konulara temas edildi³⁹⁸.

1.3. Kültür ve Eğitim Alanlarında İşbirliğinin Güçlendirilmesi

Türkiye ve Azerbaycan halkları arasında aynı köke, ortak dinî, manevi ve tarihi değerlere sahip olmak, aynı dili konuşmak dolayısıyla, zaten mevcut olan kültürel birlik, Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra sınırların açılması ve siyasi ilişkilerin gelişmesiyle hızlı bir gelişime dönemine girmiştir. Diğer yandan iki ülkenin Hükümetleri de bu kültürel birliği pekiştirmek ve güçlendirmek amacıyla birtakım adımlar atmayı ihmal etmediler.

Bir Türkiye sevdalısı ve Atatürk hayranı olan Elçibey'in kendi iktidarı döneminde büyük önem verdiği kültür ilişkileri Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı döneminde de somut temeller üzerinde geliştirilerek pekiştirildi.

Türkiye ile Azerbaycan arasında diplomatik ilişki kurulmasının ardından, ilk yakınlaşma hamlesi eğitim alanında yapılmış olmasının ayrı bir önemi bulunuyor. 29 Şubat 1992 tarihinde Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan ve Devlet Bakanı Şerif Ercan'ın Azerbaycan'ı ziyaretleri sırasında iki ülke arasında eğitim alanında bir Mutabakat Zaptı imzalandı. Bu Mutabakat Zaptı'nda, Türkiye'nin, Azerbaycan'da

---

³⁹⁷ *Resmî Gazete*, 4 Temmuz 1997, nu. 23039.

³⁹⁸ Aynı yer.

gerçekleştirilmesi planlanan eğitim reformuna her türlü desteği sağlaması, Azerbaycan'dan öğrenci kabulü ve uzman değişimi yapılması öngörüldü³⁹⁹.

Yine Demirel'in 1992 yılının Mayıs ayı başında gerçekleştirdiği Azerbaycan ziyareti sırasında, Türkiye'nin Azerbaycan'a eğitim alanında destek vermesi üzerinde durularak iki bin Azerbaycanlı öğrencinin Türkiye'de okutulmasına ilişkin bir söylemde bulunuldu⁴⁰⁰.

Bu arada Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı 29 Ocak 1993 tarihinde Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı bünyesinde bir Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topulukları Dairesi oluşturdu⁴⁰¹. Milli Eğitim Bakanlığı'nın Türk Cumhuriyetlerinde eğitim müşavirlikleri ve çeşitli düzeylerde okullar açması, Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkezleri'ni (Azerbaycan'da iki böyle merkez açılmıştır) faaliyete geçirmesinde⁴⁰² eğitim alanındaki yakınlaşma sürecinde atılan önemli adımlardır.

Türkiye ile Azerbaycan arasında eğitim alanında işbirliği konulu belgeler henüz Muttalibov döneminden itibaren imzalanmaya başlandı. 29 Şubat 1992 tarihinde Bakü'de imzalanan Mutabakat Zaptı sonrasında, 9 Şubat 1994 tarihinde Ankara'da "Eğitim ve Bilim Alanında İşbirliği Protokolü" imzalandı. Daha sonra, Azerbaycan ve Türkiye Milli Eğitim Bakanlıkları Daimi Komisyonları 27-30 Kasım 1994 tarihlerinde Bakü'de bir toplantı gerçekleştirerek bir Protokol imzalandı. 30 Kasım 1995 tarihinde ise Ankara'da Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetleri arasında Yükseköğrenim Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı imzalandı.

Eğitim alanındaki işbirliğinin geliştirilmesi sürecinde, 1 Mart 1997 tarihinde Bakü'de Azerbaycan ve Türkiye Milli Eğitim Bakanlıkları arasında imzalanan "Eğitim ve Bilim Alanlarında İşbirliği Protokolü'nün özel bir yeri bulunmaktadır. 21 maddeden oluşan, iki yıl geçerli kalmak ve feshi istenmediği sürece ikişer yıllığına uzatılmış sayılmak üzere imzalanan bu Protokol, iki ülke arasında eğitim alanında daha önce imzalanan birtakım belgeleri de yürürlükten kaldırdı. Daha önceki öğrenci

---

³⁹⁹ Mehmet Saray, *Azerbaycan Türklerinin Tarihi*, Nesil yay., İstanbul, 1993, s. 95.

⁴⁰⁰ Nazim Cafersoy, *age.*, s. 123.

⁴⁰¹ *Resmî Gazete*, 31 Ocak 1993, nu. 21482.

⁴⁰² Tayfun Atmaca, *age.*, s. 64.

değişimlerinde meydana gelen bazı hataların tekrarlanmaması için alınan önlemler de bu Protokol'de kendine yerini buldu.

Protokol'de; “her iki ülkenin ihtiyaçları ve imkânları göz önünde bulundurularak” karşılıklı burs verilmesi öngörüldü. Öğrencilerin, her iki devlet tarafından resmen tanınan okullarda öğrenim görmeleri, burs açılacak eğitim programlarının ülkelerin ihtiyaçlarına göre belirlenmesi ve daha sonra öğrenci değişikliği yapılmaması, öğrenim süresini zamanında tamamlayamayanların geri çekilmeleri ve tekrar o ülkeye gönderilmemeleri gibi hususlar da Protokol'e yansıtıldı⁴⁰³.

Eğitim ve Bilim Alanlarında İşbirliği Protokolü'nde öğrenci değişimi dışında, eğitimciler için karşılıklı olarak hizmet içi seminerler düzenlenmesi de öngörüldü. Bunun dışında “yüksek öğretimde işbirliğinin gelişmesine esas olmak üzere” öğretim elemanı değişimi yapılması, uluslararası sempozyum, kongre, konferans, seminer vb. çalışmalara ilişkin bilgi ve yayın alışverişinin teşviki de Protokol'de ele alındı⁴⁰⁴.

9 Şubat 1994 tarihinde Ankara'da imzalanan 10 maddeli “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Bilimsel, Teknik, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Alanlarda Kapsamlı İşbirliği Anlaşması'nın 2. Maddesi kültür ve güzel sanatlar alanında ilişkilerin daha fazla geliştirilmesini öngörmektedir⁴⁰⁵.

Aynı tarihte iki ülke arasında ayrıca “Kültür ve Güzel Sanatlar Alanında İşbirliğine İlişkin Protokol” de yapıldı. Toplamda 31 maddeden oluşan bu Protokol'de, kültür ve sanat alanında gerçekleştirilecek ortak faaliyetler üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulduğu görülmektedir:

-Kültür ve sanat festivallerinin düzenlenmesi;

-Dönüşümlü olarak yılda bir kez Türkiye'de Azerbaycan Kültürü günleri ve Azerbaycan'da Türkiye Kültürü günleri düzenlenmesi;

-Sanatçıların ve uzmanların değişimi;

---

⁴⁰³ *Resmî Gazete*, 16 Ağustos 1997, nu. 23082.

⁴⁰⁴ *Resmî Gazete*, 16 Ağustos 1997, nu. 23082.

⁴⁰⁵ *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1994, nu. 21945.

- Kültür ve sanat alanlarında teknik gelişmeler hakkında bilgi ve deneyim değişimi;
- Kültür merkezlerinin açılması;
- Türk ve Azerbaycan yazarlarının çeviri ve orijinal eserlerinin basılması;
- Uluslararası kitap sergilerine davetler;
- Kaset ve video kaset mübadelesi;
- TÜRKSOY çerçevesinde etkinliklere katılma;
- Öğrenci ve öğretmen değişimi;
- Yılda en az iki konferans veya seminer düzenlenmesi;
- Folklor ve halk sanatlarının karşılıklı öğrenilmesi ve bu alanda bilgi alışverişi yapılması;
- Tarih ve kültür anıtlarının onarımı konusunda yardımlaşma;
- Müzeler arasında işbirliğinin geliştirilmesi;
- Tarihî eser kaçakçılığının önlenmesi;
- Telif haklarının karşılıklı korunması vb.⁴⁰⁶

Bir tek Türkiye ile Azerbaycan arasında değil, Türk Devletlerinin tamamı arasında kültürel birliğin geliştirilmesi, bu devletlerarasında siyasi, ekonomik, ticari vb. ilişkilerin de gelişmesi için zemin hazırlar. Bu anlamda Türk Devletleri Zirveleri büyük önem taşımaktadır. 1994 yılında gerçekleşen İstanbul Zirvesi sonucunda 19 Ekim 1994 tarihinde Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan Cumhurbaşkanları tarafından imzalanan İstanbul Bildirgesi'nde de kültürel işbirliğine büyük önem verildi.

Toplamda 24 maddeden oluşan İstanbul Bildirgesi'nin birkaç maddesinde Türk Devletleri arasında kültür, eğitim ve bilim alanlarında ilişkilerin geliştirilmesi konusuna temas edildi. Bildiri'nin 8. Maddesinde "kültür, eğitim, bilim ve ortak tarih araştırmaları alanlarında işbirliği", 9. Maddesinde ise "ortak kültürel etkinlikler" söz konusu edildi. Kültür bağlarının sıkılaştırılmasında 1993 yılında kurulan

---

⁴⁰⁶ *Resmî Gazete*, 12 Ağustos 1997, nu. 23078.

TÜRKSOY'un önemi vurgulanırken (Madde 10), “büyük şahsiyetlerin hayatı ve faaliyeti ile Türk kültürünün önemli olaylarına ilişkin yıldönümlerinin ortak... Kutlanması” (Madde 11) yönünde de bir karar alındı⁴⁰⁷.

İstanbul Bildirisi'nde Türk Cumhuriyetleri arasında eğitim alanında işbirliğinin de önemsendiği görülmektedir. “Eğitim Bakanlıkları ve üniversiteler arasında işbirliği” (Madde 12), “burslu öğrenci değişim programları” (Madde 13) Bildiri'nin konuları arasında yer aldı⁴⁰⁸.

TİKA'nın girişimleriyle Türk Dil Kurumu'nun kontrolünde Türk lehçeleri ve şiveleri sözlüğünün hazırlanması çalışmaları da Türk Devletlerini ve bu arada Türkiye ile Azerbaycan da birbirine kültürel açıdan daha fazla yakınlaştıracak projeler arasında bahsedilebilir⁴⁰⁹.

İki ülke halkı arasındaki kültürel ve manevi bağları sıkı tutmada din etkeninin de rolünün küçümsenemeyeceği açıktır. Bu çerçevede, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Nahçıvan'da yaptırmış olduğu Kâzım Karabekir Paşa Camii'nin önemini özellikle vurgulamak gerekir. 13 Ekim 1999 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa Camii'nin açılışı gerçekleşti. Açılışta konuşan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev şu sözleri söyledi:

“Büyük Atatürk demiştir: Azerbaycan'ın elemi bizim elemimizdir, Azerbaycan'ın sevinci bizim sevincimizdir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı olarak ben de Azerbaycan Devleti bağımsızlığını kazandıktan sonra şöyle diyorum: Türkiye'nin elemi, kederi bizim derdimizdir, bizim kederimizdir, Türkiye'nin sevinci bizim sevincimizdir”⁴¹⁰.

Kâzım Karabekir Paşa Camii, ortak bir ibadet mekânı olmanın yanı sıra, hem de 20. Yüzyılın başında Azerbaycan ve özellikle Nahçıvan bölgesi halkını Ermeni mezaliminden kurtaran bir kahramanın adını taşımakla da sembolik bir önem kazanmaktadır.

---

⁴⁰⁷ Bilal N. Şimşir, *age.*, s. 704-709.

⁴⁰⁸ *Age.*, s. 707.

⁴⁰⁹ *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni*, C: 11 (1998), nu. 32, s. 36-40.

⁴¹⁰ Haydar Aliyev, *age.*, C: 22, s. 240.

2. Türkiye-Azerbaycan Askerî İlişkileri

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askerî konularda işbirliği, birkaç farklı alanda ele alınarak değerlendirilebilir:

1-Askerî konularda politik işbirliği: Bir NATO ülkesi olan Türkiye'nin Azerbaycan'la askerî işbirliğini hem ikili düzeyde, hem de NATO çerçevesinde gerçekleştirmesi ve geliştirmesi;

2-Askerî konularda teknik işbirliği: Türkiye'nin; Azerbaycan Ordusu'nun teknik donanımının iyileştirilmesine, özellikle son model iletişim araçlarıyla donatılmasına önemli ölçüde katkıda bulunması;

3-Askerî konularda bilimsel ve eğitimsel işbirliği: Azerbaycan ordusu mensuplarının Türkiye ve NATO'ya ait okullarda ve eğitim merkezlerinde eğitilmesi, diğer yandan Türk Ordusu'na mensup subayların Azerbaycan'ın askerî okullarında verilen eğitim sürecine katkıda bulunmaları;

4-Askerî konularda tıbbî işbirliği: Türkiye ve Azerbaycan ordularının tıbbî yardım alanında deneyimlerini paylaşmaları ve Azerbaycan Ordusu mensuplarına Türkiye'de tedavi olanaklarının sunulması.

Güney Kafkasya gibi karmaşık bir bölgede, aralarında sıkı bir kan bağı, din, dil ve kültür bağı bulunan iki ülkenin, Türkiye ile Azerbaycan'ın askerî alandaki ilişkileri şüphesiz ki stratejik öneme sahiptir. Bu ilişkileri şekillendiren etkenler arasında, bir yanda Rusya destekli Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırgan tutumu, toprak iddiaları ve bu iddiaları pratiğe dökerek Dağlık Karabağ'ı ve etraf bölgelerini işgal ettiği gerçeği diğer yanda ise NATO üyesi olan Türkiye'nin Azerbaycan'la hem tarihî köklere sahip bulunması, hem de bugünün gereksinimleri doğrultusunda gelişerek pekişen bağları bulunmaktadır.

Türkiye'yi Azerbaycan'la stratejik ve askerî işbirliğine iten etkenler arasında, Güney Kafkasya bölgesinde istikrarsızlık ve çatışma ortamının, Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit eder bir nitelik kazanma olasılığını da söylemek gerekir. Dolayısıyla Türkiye-Azerbaycan askerî işbirliği yalnızca bu iki ülke açısından değil, Güney Kafkasya'da barış ve istikrarın sağlanması açısından da büyük önem arz etmektedir.

Bağımsızlığından sonra Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin gelişim süreci, özellikle de askerî ilişkiler birkaç aşamada ele alınarak değerlendirilirse, daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabileceği kanısındayız:

1-Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanından Azerbaycan Halk Cephesi'nin iktidar oluşuna, yani 1991 yılı Ekim'inden 1992 yılı ortalarına kadarki dönem;

2-AHC iktidarı ve Ebulfez Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı dönemi, yani 1992 yılı ortalarından 1993 yılı ortalarına kadarki dönem;

3-Haydar Aliyev'in iktidarı dönemi, yani 1993 yılı ortalarından 2003 yılı sonlarına kadarki dönem.

Bağımsızlığından sonra Azerbaycan'ın Türkiye'yle askerî işbirliği yapması konusu resmi ağızlardan ilk kez 1992 başlarında duyuldu. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Muttalibov, 25 Ocak 1992 tarihinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği resmi ziyaret çerçevesinde gazetecilerin sorularını yanıtlarken iki ülke arasındaki askeri ilişkilere de değindi. Muttalibov, ülkesinin, kendini savunabilmek için milli ordusunu acil olarak yapılandırmak zorunda olduğunu vurguladı. Konuyu Türk yetkililerle de değerlendiren Muttalibov Türkiye'nin desteğini beklediğini ifade etti. Buna rağmen Muttalibov döneminde iki ülke arasında askeri konuda herhangi bir işbirliği gerçekleşmedi.

Bundan kısa bir süre sonra, Ermenistan'ın Karabağ'da konuşlanan Rusya'ya ait 366 numaralı motorize alay desteğinde 25-26 Şubat 1992 tarihinde gerçekleştirdiği Hocalı Katliamı'nın ardından Türkiye ile Azerbaycan arasında askerî işbirliğinin Azerbaycan için bir ölüm kalım meselesi olduğu bütün çıplaklığıyla bir kez daha ortaya çıktı. 4 Mart 1992'de TBMM'de gündem dışı konuşmasını Karabağ sorununa ve Hocalı Katliamı'na ayıran dönemin DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit Türkiye'nin Azerbaycan'a “her türlü askerî ve gereç yardımı yapması” ve “savaşa katılmaksızın, Azerbaycan yönetiminin gereksinim duyabileceği askerî eğitimi sağlaması” gerektiğini ifade etti⁴¹¹.

3 Mayıs 1992 tarihinde Bakü'de “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Eğitim, Öğretim, Uzmanlık Hizmetleri, Teknik ve Bilimsel

⁴¹¹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt:4, Dönem:19, Yasama Yılı:1, 04/03/1992, s.588-594.

İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşma doğrudan askeri eğitim alanında işbirliğini öngörmemekle beraber, iki ülke arasında “değişik düzeylerden, kurumlardan ve branşlardan gelen eğitilen personelin” ve “eğitici, öğretmen, yönetmen ve bilimsel araştırma yapan kişilerin” karşılıklı olarak değişimi yolunu açtı⁴¹². Nitekim askeri eğitim alanında işbirliği konulu 11 Ağustos 1992 tarihli anlaşma, bu anlaşmanın hükümleri dikkate alınarak hazırlandı.

Türkiye ile Azerbaycan arasında askeri işbirliğine yönelik somut adımlar ilk olarak Elçibey döneminde atıldı. 11 Ağustos 1992 tarihinde Ankara’da “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşması” imzalandı. Bu anlaşma, hükümetlerin, “karşılıklı olarak ülkelerinin güvenlik, toprak bütünlüğü ve bağımsızlıklarını sürdürme arzularının” ifadesi ve “iki ülke arasındaki dostluk ve işbirliğinin daha da geliştirilmesi hususundaki kararlılıklarının”⁴¹³ onayı idi.

Askeri eğitim işbirliği anlaşmasının kapsadığı konular şöyle belirlenmiştir:

- a) Birlik, karargâh ve kurumlara askeri ziyaretler,
- b) Tatbikatlara gözlemci gönderme,
- c) Askeri Lise eğitimi,
- d) Harp Okulu eğitimi,
- e) Sınıf Okulu eğitimi,
- f) Harp Akademileri Eğitimi,
- g) Askeri Tıp Akademisi ve Askeri Sağlık Okulları eğitimi,
- h) Çeşitli kısa süreli kurslar,
- i) Birlik, karargâh ve kurumlarda görev başı eğitimi.

Anlaşmada ayrıca, bunlara ek olarak herhangi bir eğitim talebinin de değerlendirilebileceği de ifade edildi.

---

⁴¹² *Resmî Gazete*, 14 Temmuz 1992, nu. 21284.

⁴¹³ www.kanunum.com/files/3903-2.pdf Güncelleme Tarihi: 15/07/2015

Beş yıllık bir süreyi kapsayan bu anlaşma, taraflardan herhangi biri tarafından feshi ihbar edilmediği takdirde yıldan yıla yürürlükte kalmaya devam edecek şekilde düzenlendi⁴¹⁴.

Askeri eğitim anlaşması sayesinde, Türk ordusu subayları Azerbaycan'daki askeri eğitime katkıda bulunmak amacıyla bu ülkeye gönderildi. Ayrıca, Azerbaycan'dan iki yüz öğrenci eğitim amaçlı olarak Türkiye'nin askeri okullarına alındı.

Türk subaylar, Azerbaycanlı gençleri eğitmenin yanında, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin yapılandırılması sürecine de yakından destek verdi⁴¹⁵.

Haydar Aliyev döneminde Türkiye ile Azerbaycan arasında askerî alanda işbirliğinin, iki ülkenin üst düzey askerî yetkililerinin karşılıklı ziyaretleri çerçevesinde sürdürüldüğü de görülmektedir. Bu çerçevede, 18 Ekim 1999 tarihinde Azerbaycan'ı ziyaret eden Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e Genelkurmay Başkanı Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun eşlik ettiği söylenebilir. Ziyaret sırasında Kıvrıkoğlu Bakü'de üst düzey bazı görüşmelerde bulunmuştur. 9-10 Şubat 2000 tarihlerinde gerçekleşen Türkiye ziyareti sırasında Haydar Aliyev, Genelkurmay Başkanı Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu'yla da görüştü⁴¹⁶.

Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Ebiyev'in daveti üzerine Bakü'yü ziyaret eden Türkiye Cumhuriyeti Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Atilla Ateş de 17 Temmuz 2000 tarihinde Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından kabul edildi⁴¹⁷.

Haydar Aliyev döneminin askerî ilişkilerinden bahsederken, Aliyev'in Türk ordusuna duyduğu sevgi ve hayranlığın da altını çizmek gerekir. Azerbaycan'ı ziyaret eden bir grup Türk gaziyle 15 Ağustos 2000 tarihinde gerçekleşen buluşmada Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Türk askerinin Azerbaycan halkının gözünde her zaman bir "kahramanlık örneği" olduğunu anımsatmıştır:

---

⁴¹⁴ www.kanunum.com/files/3903-2.pdf Güncelleme Tarihi: 15/07/2015

⁴¹⁵ Yehya Musayev, "Herbi-texniki sahede Azerbaycan-Türkiye emekdaşlığı (1991-2011)", *Azerbaycan-Türkiye Elageleri Son 20 İilde: Uğurlar ve İmkanlar*, Bakü, 2011, s. 124.

⁴¹⁶ Haydar Aliyev, *age.*, C: 24, s. 174-175.

⁴¹⁷ *Age.*, C: 29, s. 202-203.

“Ben sizi bir de o yüzden seviyorum ki siz kardeş Türkiye Cumhuriyeti’nin ordusunun, Mustafa Kemal Atatürk’ün yarattığı ordunun askerlerisiniz. Türk askeri bizim gözümüzün önünde her zaman kahramanlık örneğidir”⁴¹⁸.

Haydar Aliyev, Türkiye’nin askerî okullarında eğitim gören Azerbaycanlı gençlerin ve yine Azerbaycan’daki askerî okullarda Türk subaylar tarafından eğitilen gençlerin, Türk ordusundan ve bu ordunun mensuplarından askerî eğitimle beraber, manevi değerleri, vatana ve millete bağlılığı da öğrenmelerini istemiştir. Bu noktada, Haydar Aliyev’in Türk Silahlı Kuvvetleri’ne verdiği büyük değer bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

2000 yılında 30 Ağustos Zafer Bayramı dolayısıyla Bakü’de düzenlenen törende yaptığı konuşmada “Azerbaycan ve Türkiye ordularının işbirliğinden” bahseden Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev şöyle demiştir:

“Biz gurur duyuyoruz ki Türkiye’nin ordusu şimdi Avrupa’nın en büyük, güçlü ordularından bir tanesidir... Bu, aynı zamanda bizim için... de büyük bir örnek, tecrübe mektebidir... Azerbaycan’ın genç evlatları Türkiye’nin askerî okullarında yüksek tahsil alıyorlar, hem bilgi sahibi oluyor, hem de Türk ordusunun, Türk askerinin manevi değerlerini, vatana, millete, devlete sadakat gibi değerlerini örnek alıyorlar”⁴¹⁹.

İçine çekildiği savaş ve karşı karşıya kaldığı işgal durumu nedeniyle, Azerbaycan uluslararası etkinliğe sahip kurum ve kuruluşlarla işbirliğinin geliştirilmesine özel bir önem vermektedir. Bu açıdan Azerbaycan Cumhuriyeti, NATO’yla ilişkilerini de geliştirmek ve kendisi açısından daha verimli bir duruma getirmek için çaba harcamaktadır.

Azerbaycan’ın NATO’yla işbirliği, bu ülkenin Askerî Doktrin ’inde de ifade edilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Askerî Doktrin ’inin “ikili ve çoklu askerî-siyasî işbirliğinin artırılmasından” bahseden 35.5. Maddesinde “NATO’yla karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliğinin sürdürülmesi” özellikle vurgulandı⁴²⁰.

---

⁴¹⁸ *Age.*, s. 324.

⁴¹⁹ *Age.*, s. 406-407.

⁴²⁰ Ali Hasanov, *age.*, s. 398.

Yine aynı doktrinin, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin kısa ve orta vadeli öncelikleri sıralanırken, NATO'yla işbirliğine özel bir önem verildiği görülür:

-“NATO'nun Barış İçin Ortaklık programı çerçevesinde NATO'yla olası ortaklık araçlarından ve bu arada Bireysel Ortaklık Programı'ndan faydalanmak;”

-“Uluslararası işbirliği çerçevesinde operasyonel koordinasyonu sağlamak, barış operasyonlarına etkin katılmak, NATO'nun Barış İçin Ortaklık programı çerçevesinde etkinliklere, uluslararası operasyon ve eğitimlere katılmak üzere özel personel hazırlamak”⁴²¹.

Azerbaycan 1992 yılının Mart ayında Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ne üye oldu. 4 Mayıs 1994 tarihinde ise Barış İçin Ortaklık Programı Çerçeve Belgesi'ni imzalayarak NATO'yla ilişkilerini yeni bir aşamaya taşıdı.⁴²² Azerbaycan daha sonra, 2005 yılında Bireysel Ortaklık Programı'na katılacak ve NATO'yla ilişkilerini daha fazla çeşitlendirecektir⁴²³.

1997 yılında NATO Genel Sekreteri Javier Solana Azerbaycan ziyaret etti. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından kabul edildi⁴²⁴.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askerî işbirliği, ikili ilişkiler düzeyinde yürütülmenin yanı sıra, NATO çerçevesinde de sürdürüldü. Bir NATO üyesi olan Türkiye, bu kurumla birtakım konularda işbirliği yapan Azerbaycan'ı daima destekledi.

Haydar Aliyev 23 Mayıs 1999 tarihinde Ankara'da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'le yaptığı görüşme sırasında, kısa bir süre önceki NATO toplantısını kastederek şöyle dedi:

“...Amerika'da NATO toplantısında beraber çalıştık ve Türkiye için de, Azerbaycan için de beraber çok şeyler yaptık”⁴²⁵.

28 Temmuz 1999 tarihinde Bakü'de “Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Kosova Türk Taburu Görev Kuvveti

---

⁴²¹ *Age.*, s. 410.

⁴²² Aygün Askerzade, “NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askerî İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları”, *Karadeniz Araştırmaları* (2009), nu. 20, s. 1-17.

⁴²³ Aygün Askerzade, *agm*, s. 1-17.

⁴²⁴ *Azerbaycan*, 14 Şubat 1997.

⁴²⁵ Haydar Aliyev, *age.*, C: 20, s. 247.

Komutanlığı Bünyesinde Kosova'ya Gidecek Azerbaycan Takımının Çalışmaları Hakkında Anlaşma” imzalandı. Bu Anlaşma ‘ya dayanarak Azerbaycanlı askerler, Kosova Barış Gücü Çokuluslu Güney Tugayı bünyesindeki Türk Taburu Görev Kuvveti Komutanlığı’na bağlı olarak Kosova’da görev yaptı.

NATO’yla işbirliği Azerbaycan’a, ulusal ordusunu NATO standartlarında yeniden yapılandırma fırsatını da vermişti. Azerbaycan NATO’nun Planlama ve Analiz Süreci Programı çerçevesinde silahlı kuvvetlerinin altyapısını, teknik donanımını ve savunma yeteneğini NATO standartları düzeyine ulaştırmak amacıyla birtakım çalışmalar yapmıştır. Türkiye bu konuda da Azerbaycan’a yardımcı olmuş, Azerbaycan Harp Akademisi’nin NATO standartlarına kavuşturulması çalışmalarına katkıda bulunmuştur. Azerbaycan Harp Akademisi, eğitimini tamamen NATO standartları düzeyinde almış olan ilk mezunlarını 2001 yılında vermiştir⁴²⁶.

Bunun dışında Türkiye, Azerbaycan Hava Harp Okulu ve Deniz Harp Okulu’nun yeniden yapılandırılmasında da Azerbaycan’a yardımcı oldu.

Bu arada, Türkiye veya NATO’nun Azerbaycan’da askerî üs kurmasına ilişkin bazı söylentilere de değinmek faydalı olacaktır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev sağlık sorunları nedeniyle, 17-29 Ocak 1999 tarihlerinde GATA’da tedavi gördüğü sırada, kendisiyle söyleşi yapan bir Rus gazetesinin muhabiri bu konuya ısrarla temas etmiştir. Aliyev’in hastalığının aslında “diplomatik özellik taşıdığı” Azerbaycan Cumhurbaşkanı’nın gerçekte Türkiye’ye, “Azerbaycan’da Türkiye’nin askerî üssünün kurulmasına ilişkin görüşmelerde bulunmak üzere” gittiği söylentilerini anımsatan gazeteci, “Azerbaycan’da Türkiye’nin veya NATO’nun askerî üssünün kurulması mümkün mü?” sorusuna karşılık Aliyev’den şu yanıtı aldı:

“Azerbaycan’da yabancı üs yok. Fakat bunların kurulmasının olabilirliğinden bahsederken, birtakım meseleleri anımsamak gerekir. Bazı BDT ülkelerinde ve o sırada Ermenistan’da Rusya’nın askerî üssü bulunuyor... Bunun bize karşı olmadığını söylüyorlar. Öyleyse, kime karşıymış?.. Rusyalı yöneticilerin bugünkü politikasını doğru bulmuyorum ve uzak görüşlü bir politika olduğunu da söyleyemem.”

---

⁴²⁶ Aygün Askerzade, *agm.*, s. 5-6.

Muhabirin, “Her halükârda, Azerbaycan’da Türkiye’nin askerî üssü kurulacak mı?” şeklinde ısrarına Haydar Aliyev: “...Şimdilik gündemimizde böyle bir mesele yok.” diyerek karşılık vermiştir⁴²⁷.

3. Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası

3.1. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Dış Politika Öncelikleri

Azerbaycan Anayasa’sının 10. Maddesi Azerbaycan Cumhuriyeti’nin uluslararası ilişkilerinin temel ilkesini şu şekilde ifade etti:

“Azerbaycan Cumhuriyeti başka devletlerle münasebetlerini herkesçe kabul edilmiş uluslararası hukuk normlarında göz önünde tutulan prensipler temelinde tesis eder”⁴²⁸.

Bağımsızlığından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti uluslararası hukuk normları çerçevesinde ve tüm devletlerle eşitlik temelinde barışçı ve iyi niyetli ilişkiler tesis etme yolunu seçti. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin dış politikasını uluslararası siyaset arenasında başka ülkelerle ikili ve çoklu ilişkiler geliştirmek, küresel ve bölgesel çapta uluslararası örgütlere etkin bir biçimde katılmak şeklinde belirtir.

Başka ülkelerin bağımsızlık ve egemenlikleriyle beraber, uluslararası hukuk normları çerçevesinde tanınan sınırlarının dokunulmazlığına da saygı duyduğunu ilan ederken, Azerbaycan Cumhuriyeti, aynı ilkelerin kendisi açısından da göz önünde tutulmasını, yani kendi bağımsızlığı ve egemenlik haklarıyla beraber, sınırlarının dokunulmazlığına da saygı gösterilmesini beklemiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti tüm ülkelerle sorunlarını barışçı çerçevede, diplomatik yollardan çözüme kavuşturmaktan yana olduğunu ilan etmiştir.

Uluslararası ilişkilerde ekonomik çıkarların da oldukça önemli bir yer işgal ettiği gerçeğinden hareketle Azerbaycan Cumhuriyeti, diğer devletlerle karşılıklı

---

⁴²⁷ Haydar Aliyev, *age.*, C: 19, s. 88-89.

⁴²⁸ *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası*, Madde: 10.

ekonomik çıkar zemininde ilişkiler tesis etmek ve bu ilişkileri sürekli geliştirmek hedefini de her zaman göz önünde bulundurmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti sahip olduğu ekonomik potansiyeli en iyi şekilde açığa çıkarabilecek ve özellikle zengin doğal kaynaklarını kendi kalkınma hedefleri doğrultusunda en verimli kullanma olanağı sunabilecek uluslararası ilişkileri tercih etti.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politika hedefleri şu ana başlıklar altında ele alınarak değerlendirilebilir:

-“Ermenistan tarafından işgal edilen toprakları kurtarmak, ülkenin bağımsızlığını ve egemenliğini, uluslararası düzeyde tanınan sınırlar içinde toprak bütünlüğünü ve halkın güvenliğini sağlamak;

-Uluslararası, bölgesel ve ulusal güvenlik çıkarları sistemini oluşturmak, bu çıkarların temin edilmesinin mekanizma ve araçlarını belirlemek, söz konusu mekanizma ve araçları uluslararası ve bölgesel güvenlik sistemleriyle ilişkilendirmek;

-Ulusal güvenlik çıkarları doğrultusunda uluslararası ve bölgesel güvenlik kurumlarıyla işbirliği yapmak, uluslararası güvenlik etkinliklerine, güvenlik alanında uluslararası ve bölgesel ilişkiler sistemine etkin bir şekilde katılmak;

-Güvenlik alanında dünya ülkeleriyle eşit şartlarda ve karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliği yapmak ve ulusal güvenliğin sağlanmasında bu ilişkilerden verimli bir şekilde faydalanmak;

-Güvenlik çıkarları Azerbaycan'ın çıkarlarıyla örtüşen devletler ve uluslararası kurumlarla ortaklık ve müttefiklik ilişkileri tesis etmek, ülkenin güvenliğinin uluslararası ve bölgesel ölçekte sağlanabilmesi için bunların olanaklarından azami düzeyde faydalanmak;

-Tercih edilen demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve Avrupa'yla bütünleşme yolunda dış müdahaleler olmadan ve güvenli bir şekilde ilerlemek, bağımsız iç ve dış politika izleyebilmek için elverişli uluslararası ve bölgesel ortam ve şartların oluşması için çalışmak;

-Ülke halkının barış ortamında güvenli yaşama hakkını savunan uluslararası normların uygulanması için gereken ortamı hazırlamak;

-Güney Kafkasya ve Hazar bölgesinde etnik çatışmaların, ulusal sorunların ve ülkeler arası gerilimin ortadan kaldırılması, iyi komşuluk ilişkilerinin tesis edilmesi için çalışmak;

-Her türlü dış askerî, politik, ekonomik vb. tehdit, baskı ve etkiyi önleyici ya da en aza indirici uluslararası garanti mekanizmalarının oluşturulmasını sağlamak;

-Azerbaycan'ın dış politik etkinliğinin güvenliğinin sağlanması, ulusal ekonominin şah damarı konumundaki enerji kaynaklarının üretimi ve ihracatının güvenliği için uluslararası garantilerin pekiştirilmesi, Azerbaycan'ın dünya enerji güvenliği sisteminin bir parçası haline gelmesi ve uluslararası ekonomik sistemle bütünleşmesi için dış etkenlerden yararlanmak;

-Güvenlik alanında dış ülkelerle askerî, jeostratejik, bilimsel, teknik, bilişimsel değişim mekanizmaları oluşturmak vb.⁴²⁹.

3.2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Belli Başlı Ülkelerle Siyasi İlişkileri

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin, özellikle Haydar Aliyev'in iktidara gelişinin ardından belli başlı ülkelerle siyasi ilişkileri üzerinde de kısaca durmakta fayda vardır. Burada Azerbaycan'ın büyük ve güçlü komşuları olan Rusya ile İran, dünya siyasetine yön veren ABD ve AB ülkeleri, Azerbaycan'ın din ve ırk bağıyla bağlı bulunduğu Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve stratejik müttefiği konumundaki Pakistan gibi ülkelerle ilişkilerine değinildi.

3.2.1. Rusya Federasyonu

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından geçen sürede Rusya'yla ilişkileri inişli çıkışlı oldu. Muttalibov döneminde tamamen Rusya yanlısı bir politika izleyen Azerbaycan, Elçibey döneminde yüzünü Türkiye'ye dönerken, çevresindeki pek çok ülkeyi ve bu arada Rusya'yı da tamamen ihmal etti.

---

⁴²⁹ Ali Hasanov, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası*, Çev.: Azad Ağaoğlu, Fuad Şammedov, Ötüken yay., İstanbul, 2013, s. 175-176.

Haydar Aliyev iktidara gelince Rusya'yla gergin durumdaki ilişkileri yumuşatmak ve bu ülkenin Azerbaycan üzerindeki baskısını azaltmak amacıyla adımlar attı. Azerbaycan Parlamentosu, Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılma anlaşmasını 20 Eylül 1993 tarihinde onayladı. Fakat mümkün olduğunca bağımsız bir dış politika yürütmek ilkesine sadık kalan Aliyev, Rusya'nın nüfuzunu dengelemeye yönelik önlemler de almaya çalıştı. Diğer yandan Azerbaycan, Rusya önderliğinde kurulan Kolektif Güvenlik Örgütü'ne katılmayı reddetti.

Her şeye rağmen, 1991-1997 yıllarını kapsayan dönemde Rusya, kendi kontrolünde tutmaya çalıştığı Azerbaycan'da her vasıta ile ulusal birlik ve istikrarın bozulmasını sağlamış, etnik ayrılıkçılığı körüklemiş, politik çatışma ortamı oluşturmuş, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik krizi derinleştirmek için çaba göstermiştir. Diğer yandan Rusya açıktan açığa ya da dolayısıyla Azerbaycan'ı uluslararası alanda politik ve ekonomik açıdan abluka altında tutmak, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı takip ettiği işgalci politikayı desteklemek, kendi sınırları içinde ikamet eden Azerbaycan yurttaşlarına baskı uygulamak, uluslararası arenada Azerbaycan'ın çıkarlarına zarar vermek, Hazar Denizi'nin statüsü sorununu sürekli gündemde tutmak, Batılı ülkelerin Azerbaycan'la ilişkilerini bozmak gibi jeopolitik araçlarla bu ülkeyi dışarıdan da köşeye sıkıştırmak için çalıştı. Rusya'nın birtakım politik çevreleri, Dışişleri, Savunma ve Güvenlik Bakanlıkları tüm bu çalışmalarda özellikle etkin bir şekilde görev aldılar⁴³⁰.

1997 yılında Rusya'nın yönetim kadrosundaki değişiklikler, diğer yandan Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak Batı'yla ortaklık ilişkilerini geliştirmesi ve Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Moskova'ya resmî bir ziyaret gerçekleştirerek birtakım temaslarda bulunması sonrasında Rusya'nın tutumunun önemli ölçüde farklılaşmasına neden oldu. İki ülke arasındaki güvensizlik ve "soğuk savaş" 1997-2000 yılları arasında yavaş yavaş yerini fayda sağlamaya yönelik ilişkilere bırakmaya başladı.

Azerbaycan'ın Rusya açısından önemi birkaç noktada ortaya çıkmaktadır:

-Azerbaycan; Müslüman Doğu ve Türkiye'ye çıkış açısından, Yakındoğu ve Ortadoğu'daki süreçler üzerinde etkin olmak yönünden önem taşımaktadır.

---

⁴³⁰ Ali Hasanov, *Azerbaycan'ın Geosiyaseti*, Zerdabi, Bakü 2015, s. 245.

-Doğu ile Batı arasındaki ulaşım hatlarının ve koridorların üzerinde bulunması açısından Rusya'nın rakibi konumundadır.

-Zengin enerji rezervlerine sahip bulunmaktadır ki bunların üretim ve ihracatının Rusya'yı ilgilendirmemesi mümkün değildir; Azerbaycan bu alanda da dünya pazarlarında Rusya'nın rakibi konumundadır.

-Azerbaycan bir yandan Rus malları için pazar niteliği taşımakta, diğer yandan Rusya'ya ziraat ürünleri ihracatçısı konumunda bulunmaktadır.

-Azerbaycan'da çok sayıda Rus kökenli nüfus, Rusya'da ise Azeri kökenli nüfus bulunuyor ve Rusya bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır⁴³¹.

Günümüzde Azerbaycan hem Rusya ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, hem de ABD ve NATO ile işbirliğini sürdürmektedir. Bu alanda Rusya'yla tek sorun, bu ülkenin Güney Kafkasya'da Ermenistan gibi işgalci bir ülkeye sağladığı askerî yardım konusunda ortaya çıkmaktadır. Bazı uzmanlar Rusya'nın bugünkü güvenlik çıkarlarının Dağlık Karabağ'ın ne Ermenistan'a verilmesini, ne de Azerbaycan'a iade edilmesini gerektirdiğini öne sürmektedirler. Çünkü Rusya, Dağlık Karabağ sorununu kullanmakla Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın uluslararası ve bölgesel politikalarını etkileyebilmektedir. Uzmanlara göre Güney Kafkasya ülkeleri arasında çatışmaların ve sorunların nihai çözüme kavuşturulması ve bölgede kalıcı bir barışın sağlanması Rusya'nın bölgesel güvenlik politikasının uzun vadedeki çıkarları açısından kesinlikle elverişli değildir.

Rusya'yla Ermenistan arasında 1995'te imzalanan askerî-stratejik ortaklık anlaşması, Rusya'ya askerî-jeostratejik çıkarlarını ve güvenliğini temin etmek amacıyla Ermenistan'da 25 yıl süreyle askerî üs (102 numaralı askerî üs) bulundurma ve Ermenistan'la ortak bölgesel güvenlik politikası takip etme hakkını verdi⁴³².

Rusya'yla ilişkilerinde Azerbaycan'ın takip ettiği bölgesel güvenlik politikasının temelinde şu gerçek bulunmaktadır: Rusya bölgede belirleyici söz sahibi bir ülkedir. Günümüzde bu ülkeyi Azerbaycan'ın çıkarlarına uygun bir politika izlemek zorunda bırakmak mümkün olmadığına göre, Rusya'nın mevcut politikasının tanıdığı olanaklardan azami derecede faydalanarak ulusal, bölgesel ve

⁴³¹ Ali Hasanov, *Azerbaycan'ın Geosiyaseti*, Zerdabi yay., Bakü 2015, s. 249.

⁴³² *Age.*, s. 254.

uluslararası güvenlik konusunda ve diğer alanlarda başarılması gereken görevlerin üstesinden gelmek için çaba sarf etmek gerekmektedir. Ortak sınırlara sahip olmaları ve sınır bölgelerinde istikrarın sağlanmasına önem vermeleri, iki ülkenin de etnik ayrılıkçılık sorunuyla karşı karşıya bulunması gibi konular bölgesel güvenlik alanında Rusya ile Azerbaycan'ın örtüşen çıkarları arasında zikredilebilir. Rusya ile Azerbaycan terör, aşırılıkçılık, radikal İslamcı yönelimler, örgütlü suçlar, yasadışı uyuşturucu ve silah ticareti gibi sorunlarla mücadele konusunda da ortak çıkarlara sahiptir. İki ülkenin güvenlik kurumları bu alanlarda sıkı ve verimli bir işbirliği içindedirler.

3.2.2. İran İslam Cumhuriyeti

Tarihî ve coğrafi açıdan İran yalnızca Güney Kafkasya'yı değil, Avrasya'nın tamamını ulusal çıkar alanı olarak gördü. SSCB'nin çöküşünün ardından İran, bölgede yeni bağımsız olan ülkelerin politik, ekonomik ve manevi hayatları üzerinde ciddi bir etki ve baskıya sahip bulunan bölgesel güç odaklarından bir tanesine dönüştü. İran bir OPEC üyesi olarak Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan petrolünün Batı pazarlarına ulaştırılmasına da karşıdır. Hazar havzasının ABD'nin ve Batılı ülkelerin jeopolitik çıkar alanı içine girmesi İran'ı ciddi şekilde tedirgin etmektedir.

İran'ın bölgesel politikasının başlıca hedefleri şöyle değerlendirilebilir:

- Batılı ülkelerin Hazar havzasına girişinin her ne suretle olursa olsun engellenmesi;
- Bölgesel meselelerde Rusya'yla ittifak halinde bulunmakla beraber, rekabet alanlarında bu ülkeye karşı kendi konumunu savunmaya devam etmek;
- Hazar Denizi'nin eşit paylarla, yani %20 payla beş ülke arasında paylaşılmasını sağlamak;
- Bölgeyi dinî açıdan etki altında tutmak;
- Azerbaycan ve Türkiye gibi rakiplerin ekonomik, politik, sosyal ve kültürel açılardan kalkınmasına engel olmak ve bu suretle söz konusu ülkelerin İran halkı (Azeriler) açısından cazibesini azaltmak;

-Bölgede Batı değerlerinin, ekonomik, politik ve ideolojik kurumlarının faaliyetinin yaygınlaşmasına, Hazar havzasında demokratik rejimlerin kurulmasına, İran toplumu açısından “yabancı süreçlerin” genişlemesine engel olmak⁴³³.

İran Güney Kafkasya’ya bölgesine yönelik jeostratejik hedeflerini saklamamaktadır. Bu hedefler aşağıdakilerden oluşur:

- Dış güçlerin (ABD, NATO, AB vb.) Güney Kafkasya’ya müdahalesinin mümkün mertebede kısıtlanması ve İran sınırlarına yaklaşmalarına izin verilmemesi;
- Bölgesel sorunların yalnızca bölge ülkelerinin ortak çabalarıyla sonuçlandırılması;
- Hazar havzası ve Güney Kafkasya ülkelerinin İran’ın onaylamadığı faaliyetlerinin mümkün mertebede kısıtlanması ve bölgede cereyan eden süreçlere ortak katılım mekanizmalarının bulunması;
- Batı’ya dönük politika takip eden ülkelerle iyi ilişkiler tesis etmekle bunlar üzerinde etki mekanizmaları geliştirmek;
- Askerî-jeostratejik çıkarları İran’ın çıkarlarıyla örtüşen bölge ülkeleriyle güvenlik alanında işbirliğini geliştirmek vb.⁴³⁴.

Haydar Aliyev’in iktidara gelişiyle Azerbaycan dış politikasına bir denge hâkim oldu. Aynı denge Azerbaycan’ın İran’la ilişkilerinde de açıkça göze çarpmaktadır. İranlı yetkililerle henüz Nahçıvan’da bulunduğu sırada iyi ilişkiler geliştirmiş olan Haydar Aliyev, Elçibey döneminde İran’la gerilen ilişkileri önemli ölçüde yumuşattı.

1993-2000 yılları arasında iki ülkenin Cumhurbaşkanlarının gerçekleştirdikleri birkaç karşılıklı ziyaret çerçevesinde yürütülen müzakereler ve imzalanan anlaşmalar İran-Azerbaycan ilişkilerinin iyi komşuluk ve karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliği ilkeleri temelinde yeniden yapılandırılmasına olanak vermiş, daha sonraki dönemde bu ilişkilerin olumlu bir yönde geliştirilmesine de zemin hazırlamıştır.

---

⁴³³ *Age.*, s. 358-359.

⁴³⁴ *Age.*, s. 365-366.

Yumuşayan ilişkiler çerçevesinde İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Rafsancani 28 Ekim 1993 tarihinde Azerbaycan'a resmî ziyaret gerçekleştirdi. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev de 29 Haziran – 2 Temmuz 1994 tarihlerinde İran'a resmî ziyaret gerçekleştirdi.⁴³⁵ Bu ziyareti sırasında Aliyev, Azerbaycan'la İran arasındaki ilişkilerin derin köklerine, iki ülke halkının ortak kültürel ve manevi değerlerine, özellikle ortak dinî inancına vurgu yaptı:

“Azerbaycan'la İran arasındaki münasebetler derin köklere sahiptir. Bizim halklarımız asırlar boyu beraber yaşamış, bir arada olmuştur. Bizim tarihî, manevi değerlerimiz aynıdır... İran ve Azerbaycan halkları İslam âlemine mensup olan halklardır. İslam âleminin değerleri bizim için azizdir...”⁴³⁶.

Diğer yandan, İran'ın bazı çevreleri aynen 1992 yılında olduğu Azerbaycan'ı “tehdit ve tehlike unsuru” olarak görmeyi halen sürdürmektedir. Azerbaycan'ın takip ettiği iç ve dış politikadan kuşku duyarak Azerbaycan'ın egemenlik haklarına, iç ve dış politikasına müdahalede bulunmak istemektedir. Bu durum Tahran'ın Azerbaycan'a ilişkin bölgesel açıdan izlediği politikayı olumsuz yönde etkilemektedir.

İran'ın resmi ve toplumsal kurumlarının Azerbaycan'la Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu gibi hassas bir konuda sıklıkla çelişkili tutum sergilemeleri, İran'ın Ermenistan'la ilişkilerini stratejik düzeye ulaştırmış olması ve bu iki ülke arasındaki ekonomik, kültürel, askerî işbirliğinin ve güvenlik alanındaki ortaklığın Erivan tarafından Azerbaycan aleyhinde kullanılması da Azerbaycan kamuoyunda doğal olarak tepkiyle karşılanmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda, Ermenistan'ın Güney Kafkasya'da bir devlet olarak mevcudiyetini ve işgalci politikalarını güvence altına alan pek çok projenin İran tarafından tam anlamıyla desteklendiği de ortaya çıkmaktadır. Ermenistan yönetiminin her defasında İran'dan “en sadık bölgesel ortak” olarak bahsetmesi ve Dağlık Karabağ konusunda “dengeli tutumu” nedeniyle bu ülkeye özellikle müteşekkir olduklarını açıklamaları tesadüf değildir. Ermenistan'ın eski Devlet Başkanları Petrosyan'ın “İran kendi sınırını birkaç günlüğüne kapatmış olsa, kurtuluşumuz mümkün değildi” sözlerini,

---

⁴³⁵ Araz Aslanlı, *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Platin yay., Ankara, 2005, s. 233.

⁴³⁶ Haydar Aliyev, *Müstegilliyimiz Ebedidir*, C: 1, Azereşir, Bakü 1997, s. 47.

Koçaryan'ın ise savaş sırasında İran'dan aldıkları yardımların özel bir önemi olduğunu itiraf ettiği de anımsatmakta fayda vardır. Sarkisyan ise İran sınırını "kurtuluş ve hayat kapısı" olarak nitelendirmektedir. Ermenistan kitle iletişim araçları, savaş sırasında ülkenin yakıt ve gıda ürünleri ihtiyacının sürekli olarak İran tarafından karşılandığını duyurdu⁴³⁷.

İran'ın Azerbaycan ve Azerbaycan'ın topraklarını işgal altında tutan Ermenistan karşısındaki tavrını açıkça ortaya koyan kanıtlardan bir tanesi Erivan'daki İran Büyükelçisi Reisî'nin "İran'ın çıkarları Ermenistan'ın, Ermenistan'ın çıkarları İran'ın çıkarlarıdır" sözüdür⁴³⁸.

Azerbaycan-İran ilişkilerinde varolan gerçek şundan ibarettir: Azerbaycan hiçbir zaman İran'ın iç ve dış politikasına müdahale etmedi. Aralarındaki ilişkileri her zaman iyi düzeyde tutmaya çalıştı. Diğer yandan kendi ulusal güvenliğini ve çıkarlarını ilgilendiren konulara, uluslararası camiayla ikili ve çoklu ilişkilerine İran'ın karışmasına da izin vermedi. Gerektiğinde Batı'nın, ABD ve İsrail'in niyetlerine ve jeostratejik baskılarına karşı koyan Azerbaycan kendi topraklarının İran'a karşı kullanılmasına da hiçbir zaman müsaade etmedi. Azerbaycan İran'ın da Batı ve İsrail karşıtı faaliyetine katılmamakla birlikte bu faaliyeti desteklemedi. Çünkü Azerbaycan, bölgesel dengeleri alt üst edebilecek bu tarz hareketlerin İran'ı açıkça Ermenistan'la bir olarak Azerbaycan karşıtı askerî-jeostratejik ittifak oluşturmaya ya da Batı ve İsrail'i Azerbaycan'ın çıkarlarını büsbütün göz ardı etmeye itebileceğini iyi biliyordu⁴³⁹.

3.2.3. Amerika Birleşik Devletleri

ABD'nin Hazar havzası ve Güney Kafkasya'ya, dolayısıyla Azerbaycan'a da yönelik politikası 1990 yılından günümüze dört aşamada değerlendirilebilir:

1) 1990-1993 yılları arasını kapsayan birinci aşamada ABD bölgeyi jeopolitik ve askeri açılardan incelemiş, bölgenin enerji kaynaklarını ve bunların dünya pazarlarına ulaştırılması olanaklarını araştırmıştır. Bu dönemde ABD bölgeye

---

⁴³⁷ Ali Hasanov, *Azerbaycan'ın Geosiyaseti*, Zerdabi yay., Bakü, 2015, s. 371.

⁴³⁸ *Age.*, s. 372.

⁴³⁹ *Age.*, s. 384-385.

yönelik politikalarını şekillendirirken, gerekli etkinlikleri daha çok NATO üyesi ülkeler, özellikle de Türkiye aracılığıyla gerçekleştirme yolunu tercih etmiştir⁴⁴⁰.

SSCB'nin çöküşünün ardından ABD Güney Kafkasya ve Hazar bölgesine, o sırada Azerbaycan'a da özel bir ilgi göstermiş, bu bölgeye yönelik politikasını "Yeni Jeopolitik" adını verdiği stratejik program çerçevesinde belirlemiştir. "Yeni Jeopolitik" aslında ABD'nin Avrasya'ya yönelik politikasının genel bir programı niteliğindedir. Graham Fuller'in Merkezi Asya'da Yeni Jeopolitik (1992) adlı kitabında ABD'nin söz konusu politikasının ana maddeleri şöyle özetlenmiştir:

- Rusya'nın Güney Kafkasya'ya dönüşünün önlenmesi;
- Bölgede İslami radikalizmin güç kazanmasına engel olunması;
- Kitle imha silahlarının yaygınlaşmasının önüne geçilmesi;
- Hazar petrolünün kontrol altında tutulması için uygun ortamın hazırlanması;
- Yerel hükümetler üzerinde demokratik baskı oluşturmak suretiyle bölgenin jeopolitik açıdan kontrol altında tutulması⁴⁴¹.

2) 1993 yılından itibaren başlayan ve 2001 Eylül'üne kadar süren ikinci aşamada ABD NATO'yla beraber bölgede etkin bir politika izlemeye başlamıştır⁴⁴². Bu aşamada ABD politikasının ana hedefleri şöyle özetlenebilir:

- Bölgenin Rusya'nın tekelinden kurtarılması ve burada Batı etkisinin artırılması;
- Bölgenin enerji kaynakları üzerinde kontrolün sağlanması ve bu kaynakların bağımsız güzergâhlar üzerinden Batı pazarlarına ulaştırılması;
- Bölge ülkeleriyle askeri işbirliğinin geliştirilmesi ve bu ülkelerin milli ordularının NATO standartlarına ulaştırılması;
- Bölge ülkelerinin Batı'nın güvenlik sistemine entegre olması için gereken çalışmaların yapılması⁴⁴³.

---

⁴⁴⁰ Ali Hasanov, *Azerbaycan'ın Geosiyaseti*, Zerdabi yay., Bakü, 2015, s. 266.

⁴⁴¹ *Age.*, s. 261.

⁴⁴² 11 Eylül 2001 olaylarıyla başlayan ve 2008 yılına kadar devam eden üçüncü aşamanın karakteristik özelliği, ABD'nin bölgede etkili bir güvenlik politikası uygulamaya başlaması, Rusya'nın bölgedeki etkisinin zayıflamasıdır. Obama'nın Başkan seçilmesiyle başlayan dördüncü aşamada ise ABD, Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde önemli değişiklikler yapmış, Rusya'nın bölgede tekrar egemen güç konumuna gelmesi karşısında daha pasif politika izlemeye başlamıştır. Bu dönemler tezimizin kapsamı dışında kaldığından, üzerinde fazla durulmadık.

⁴⁴³ *Age.*, s. 267-8.

ABD, Azerbaycan'ın da içinde bulunduğu coğrafyaya yönelik olarak, 1994 yılından itibaren Albright Doktrin'ini uygulamaya koymuştur. Bu Doktrin'in ana hedefleri şu şekilde özetlenebilir:

- Rusya'nın bölgeden tecrit edilmesi;
- Rusya'nın bölgedeki siyasi, ekonomik, askeri nüfuzunun zayıflatılması;
- Rusya ile İran arasında stratejik yakınlaşmanın önlenmesi;
- Hazar havzasının enerji kaynaklarının Rusya'nın katılımı olmaksızın dünya pazarlarına çıkarılması⁴⁴⁴.

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 1997 yazında ABD'ye gerçekleştirdiği resmi ziyaret Azerbaycan-ABD ilişkilerinin gelişmesi üzerinde önemli ölçüde etkili oldu. Ziyaret çerçevesinde Aliyev'le ABD Başkanı Clinton arasında gerçekleşen görüşmede iki ülke arasındaki ilişkilerin durumu ve geleceği masaya yatırılmış, stratejik işbirliğinin ortak çizgileri belirlendi. Haydar Aliyev diğer ABD'li devlet adamları ve politikacılarla da görüşerek Dışişleri Bakanı Talbott, Temsilciler Meclisi Başkanı Gingrich, Kongre Üyeleri ve Senatörlerle görüş alışverişinde bulundu.

1993 yılından itibaren birtakım bölgesel ve küresel konularda Azerbaycan'la ABD arasındaki ilişkilerin stratejik ortaklık niteliği taşıdığı bilinen bir gerçektir. ABD'nin jeopolitik ve jeoekonomik çıkarlarına uygun olarak, Hazar havzasının enerji rezervlerinin ortaklaşa üretimi ve alternatif güzergâhlar üzerinden Avrupa'ya nakledilmesi, Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanması doğrudan Azerbaycan'ın nüfuzu sayesinde mümkün olmuştur. Diğer yandan, ABD'nin özel çıkarları sırasında bulunan Doğu-Batı ulaşım, iletişim ve transit geçiş koridorlarının kurulmasında en önemli rolü Avrupa Birliği'yle beraber Azerbaycan oynamıştır. Bir hususu daha anımsatmak gerekir ki, 2001 yılında ABD önderliğinde kurulan uluslararası terörle mücadele koalisyonunda da Azerbaycan, ilk günden itibaren ilkeli bir tutum sergilemiş ve Amerika'nın yanında yer almıştır.

---

⁴⁴⁴ Age., s. 261.

3.2.4. AB Ülkeleri

AB'nin Güney Kafkasya ve Hazar havzasına yönelik politikasının temel ilkeleri 1990 yılında onaylanan AGİT Paris Şartı'nda belirtildi. Belgede Güney Kafkasya ve Azerbaycan AB'nin dış politika stratejisi içinde Avrupa'nın çıkarları çerçevesinde konumlandırılmıştır.

1992 yılından itibaren AB pek çok Post-Sovyet ülkesi ve bu arada Güney Kafkasya Cumhuriyetleriyle irtibata geçerek ortaklık ilişkileri kurmak için çalışmaya başladı. AB'nin bu ülkelerle ilişkileri daha çok ekonomik ve teknik programlar (Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım Programı TACIS, Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru TRACECA, Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Doğalgaz Taşımacılığı Programı INOGATE, Avrupa Topluluğu İnsani Yardım Bürosu ECHO) çerçevesinde gelişti.

AB ile Azerbaycan arasında doğrudan ilişkiler 1991 yılında başladı. Azerbaycan'ı da kapsayan ilk büyük AB projesi 1992 yılında onaylanan TACIS projesidir. Azerbaycan'da ve diğer BDT ülkelerinde 1992 yılından itibaren gerçekleştirdiği çeşitli ekonomik programlar, ulaşım ve iletişim projeleri için AB toplamda 4 milyar avronun üzerinde para harcadı. 1994-1997 yılları arasında Azerbaycan'ın enerji ve ulaşım altyapısının, telekomünikasyonun geliştirilmesi amacıyla 30 milyon avrodan fazla para ayrılmıştır. TACIS projesi çerçevesinde gerçekleştirilen işbirliğinin hem AB'nin, hem de Azerbaycan'ın çıkarlarına uygun olduğunun belirtilmesi gerekir. TACIS'in başlıca projelerinden bir tanesi 13 ülkeyi kapsayan TRACECA projesidir⁴⁴⁵.

AB üyesi büyük ülkeler ABD'nin teşvikleriyle 1993 yılından itibaren Güney Kafkasya ve Avrasya coğrafyasında Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna gibi bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin ulusal güvenliklerinin korunması ve jeopolitik konumlarının pekiştirilmesi sürecini belirli ölçüde destekledi.

1994 yılında Avrupa Birliği'nin hazırlanmış olduğu Yeni Asya Stratejisi adlı raporda AB ile Avrasya ülkeleri arasında ilişkiler konusunda çok sayıda yeni öneri ortaya konmuştur. Raporda yer alan başlıca öneriler şunlardan ibaretti:

---

⁴⁴⁵ Ali Hasanov, *Azerbaycan'ın Geosiyaseti*, Zerdabi yay., Bakü, 2015, s. 313.

- Asya'yla Avrupa arasında ortak pazar oluşturulması yollarının bulunması;
- Avrasya ülkeleri ekonomilerinin ve iç pazarlarının liberalleştirilmesi;
- Avrasya'da makroekonomi politikasının koordinasyonu;
- Kıtalararası ulaşım ve iletişim bağlarının geliştirilmesi.

Azerbaycan Cumhuriyeti ile AB arasındaki ilişkilerin yasal dayanağını 22 Nisan 1996 yılında Lüksemburg'da imzalanan "AB ile Azerbaycan Arasında Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması" oluşturmaktadır. Bu anlaşma 1 Temmuz 1999 tarihinde geçerlilik kazandı. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması Azerbaycan'la AB ve AB üyesi ülkeler arasında ticaret, yatırımlar, ekonomi mevzuatı, kültürel işbirliği, göç, yasadışı ticaretin önlenmesi ve diğer alanlardaki ilişkileri düzenleyen genel bir belgedir. Anlaşma; Azerbaycan'la AB arasında ikili diyalogun sürekliliğinin temin edilmesi amacıyla İşbirliği Konseyi, İşbirliği Komitesi, Parlamentolar Arası İşbirliği Komitesi, Ticaret, Ekonomi ve Hukuk Alt Komitesi, Enerji, Ulaşım ve Çevre Alt Komitesi gibi yapılanmaları öngörmektedir. İşbirliği Konseyi taraflar arasındaki işbirliğinin ana hatlarını belirler. İşbirliği Komitesi ise tavsiyeleriyle İşbirliği Konseyi'nin çalışmalarına yardım eder. Ticaret, Ekonomi ve Hukuk Alt Komitesi ile Enerji, Ulaşım ve Çevre Alt Komitesi İşbirliği Komitesi'ne bağlı olarak çalışmalarını sürdürür. Politik kalkınma, demokrasi ve insan hakları konulu maddelerin ağır basmasına karşılık, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nda AB-Azerbaycan ilişkilerinin öncelikli konusunun ekonomi olduğu görülebilmektedir. Anlaşma çerçevesinde günümüze kadar 3 proje (TACIS, TRACECA ve INOGATE) hazırlandı⁴⁴⁶.

Azerbaycan'ın AB ülkelerine yönelik politikasında iki ana çizginin ağır bastığını belirtmek gerekir. Bunlardan bir tanesi AB ülkeleriyle ekonomik ve politik ilişkilerin ortaklık yönünde geliştirilmesi ve bu suretle Azerbaycan'ın ekonomik kalkınma ve güvenliğini temin etmekten ibarettir. Diğer ana çizgi ise Dağlık Karabağ sorununun çözümünde AB ülkelerinin desteğini almaktan ibarettir.

AB'nin Güney Kafkasya'daki ve dolayısıyla Azerbaycan'daki başlıca çıkarları şu şekilde özetlenebilir:

- Bölgenin yönetim sistemleri, toplumsal ve siyasal çevreleri üzerinde tesir olanağı kazanmak;

---

⁴⁴⁶ Age., s. 314-316.

-Bölgenin enerji kaynaklarına ulaşmak ve bu kaynakların Avrupa'ya naklini sağlamak;

-Batı'nın gitgide artan enerji ihtiyacının karşılanmasında bölgenin olanaklarından faydalanmak;

-Avrupa'nın enerji, ulaşım ve iletişim güvenliğinin temin edilmesi konusunda bölgenin olanaklarından yararlanmak.

3.2.5. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış ilişkilerinden söz ederken, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri üzerinde özellikle durmak gerektiğine inanıyoruz. Azerbaycan'ın bu ülkelerle ilişkileri, ırk ve din bağıyla bağlı bulunmanın ötesinde, buldukları ortak coğrafya, yani Hazar havzası, bu coğrafyanın enerji kaynaklarının paylaşılması ve dünya pazarlarına ulaştırılması konusundaki rekabet ve işbirliği açısından da önem taşımaktadır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden Kazakistan, aynen Azerbaycan gibi, bölgedeki çıkarlarını ABD ve Rusya'nın çıkarlarıyla uzlaştırma çizgisini takip etmektedir. Azerbaycan'la Kazakistan arasındaki ilişkiler baştan beri iyi bir seyir izledi.

Hazar havzası ülkeleri arasında Kazakistan ulaşım ve transit geçiş olanakları açısından en zorlu jeopolitik şartlara sahiptir. Bu nedenledir ki Kazakistan, hammadde rezervlerini dış pazarlara doğrudan ulaştırma ve gerçek değerine satarak kâr elde etme imkânından mahrum bulunmakta, bunları ya uzak ve elverişsiz yollardan Rusya üzerinden, ya da Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Batı'ya nakletmek zorundadır.

BTC ve TRACECA da Azerbaycan ile Kazakistan'ın işbirliği yaptıkları çokuluslu projelerdendir. Bakü ve Astana AB'nin desteğiyle gerçekleştirilen TRACECA projesi çerçevesinde Asya-Kafkasya-Avrupa ulaşım koridorunun inşaatında ve Büyük İpek Yolu'nun onarımında da işbirliği yapmaktadırlar. İki ülke arasında çeşitli alanlarda çok sayıda devletler arası ve hükümetler arası anlaşma imzalandı.

Kazakistan Orta Asya’da Azerbaycan’ın en yakın müttefiki ve stratejik ortağı konumundadır. Hazar kıyısındaki diğer ülkelerden farklı olarak Kazakistan’la Azerbaycan arasındaki ilişkiler daima gelişme seyri göstermiş ve müttefiklik düzeyine ulaşmıştır.⁴⁴⁷ Hem Hazar Denizi’nin hukuki statüsü, hem de enerji rezervlerinin üretimi alanına dış sermayenin çekilmesi ve enerji ürünlerinin dünya pazarlarına nakledilmesi konularında iki ülke aynı ya da birbirine yakın tutum sergilemekte, karşılıklı olarak birbirlerinin çıkarlarını da göz önünde bulundurmaktadırlar.

Orta Asya’nın önemli ülkelerinden bir tanesi Özbekistan’a gelecek olursak, bağımsızlıklarının ilk yıllarında Azerbaycan’la bu ülke arasındaki ilişkiler ciddi bir kriz döneminden geçti. 1992-1993 yıllarında 2 Ekim 1993 tarihine kadar ülkeler arasında hatta diplomatik ilişki bile tesis edilemedi. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Merkezî Asya’nın lider ülkesi iddiasında bulunan Özbekistan’la ilişkileri 1993 yılından itibaren onarmaya başladı. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov’un 1996 yılı Mayıs’ında Azerbaycan’a gerçekleştirdiği resmî ziyaret ikili ilişkilerin gelişmesi açısından büyük önem arz etmiştir. Bu ziyaret çerçevesinde gerçekleşen görüşmeler ve imzalanan anlaşmalar Azerbaycan-Özbekistan ilişkilerini pekiştirdi.

Özbekistan Cumhurbaşkanı’nın ziyaretinden bir yıl sonra, 1997 yılı Haziran’ında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in Özbekistan’a resmî ziyareti gerçekleştirdi. Azerbaycan’ın Merkezî Asya’daki ilk Büyükelçiliğinin Özbekistan’da açılması da bu ülkenin kendi bölgesinde taşıdığı önemin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov 7-8 Eylül 1998 tarihinde TRACECA Programı çerçevesinde Büyük İpek Yolu’nun onarımına ilişkin olarak Bakü’de gerçekleşen uluslararası konferansa da katıldı⁴⁴⁸.

Özbekistan’ın Dağlık Karabağ sorununa ilişkin tutumu da Azerbaycan’ı tam anlamıyla memnun etmektedir. Cumhurbaşkanı Kerimov, sorunun Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğini açık bir şekilde ifade etmiş, AGİT’in ve BM Güvenlik Konseyi’nin Dağlık Karabağ sorununa ilişkin kararlarının hayata geçirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

---

⁴⁴⁷ Ali Hasanov, *Azerbaycan’ın Geosiyaseti*, Zerdabi yay., Bakü, 2015, s. 446.

⁴⁴⁸ *Age.*, s. 451-452.

Azerbaycan'la Türkmenistan arasında diplomatik ilişkiler 9 Haziran 1992 tarihinde kuruldu. 1994 yılında Türkmenistan'ın Bakü'de ve 1998 yılında Azerbaycan'ın Aşkabat'ta Büyükelçiliği açıldı. Fakat 1998 yılında Türkmenistan, Bakü Büyükelçiliği'nin çalışmalarını geçici olarak askıya alarak bu durumu finans sorunlarına bağlamıştır. Aradan geçen zamanda iki ülke arasında pek çok resmî ziyaret gerçekleştirildi. İki ülkenin hükümetleri ve çeşitli kurumları arasında çok sayıda anlaşma imzalandı.

İkili ilişkilerin gelişmesinde Devlet Başkanlarının karşılıklı ziyaretleri özel bir yere sahiptir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 1994 Mayıs'ında Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün Aşkabat'ta gerçekleşen Zirve Toplantısı'na, 26-27 Ekim 1994 tarihlerinde Türkmenistan Bağımsızlık Günü kutlamalarına katılımını özellikle vurgulamak gerekir. 18-19 Mart 1996 tarihlerinde Türkmenistan Cumhurbaşkanı Niyazov'un Bakü ziyaretinin ve bu ziyaret çerçevesinde iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine dair uyum sağlanmasının da büyük önem taşıdığını belirtmek gerekir. Bu uyum sonucunda Azerbaycan'la Türkmenistan arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Türkmenistan Meclis Başkanı Muradov'un beraberinde heyetle 8-9 Nisan 2000 tarihlerinde Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'ne ve Kitab-ı Dede Korkut'un 1300 yılı kutlamalarına katılmak üzere Bakü'ye gidişi ve burada gerçekleştirdiği üst düzey görüşmeler de iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi sürecinde etkili oldu⁴⁴⁹.

Türkmenistan Hazar Denizi'ndeki ulusal sektörünün enerji potansiyelini arttırmak amacıyla birtakım adımlar atmaktadır. Dış yatırım çekmek amacıyla Türkmenistan zaman zaman tartışmalı sahalara ilişkin olarak ihaleler açmış, fakat Azerbaycan'ın müdahalesinin ardından bunları durdurmak zorunda kalmıştır. Her şeye rağmen bu ülke, Hazar Denizi'ndeki tartışmaları sahalarda petrol ve doğalgaz üretme düşüncesinden vazgeçmiş değildir.

Azerbaycan'la Kırgızistan arasındaki ikili ilişkiler Merkezî Asya bölgesindeki diğer ülkelere nazaran daha istikrarlı bir gelişme seyri izlemiştir. 19 Ocak 1993 tarihinde iki ülke arasında diplomatik ilişkiler tesis edilmiştir. 1995 Ağustos'unda Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet

---

⁴⁴⁹ *Age.*, s. 454-455.

Başkanlarının Kırgızistan'da gerçekleşen Zirve Toplantısı'na katıldı. Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev ise 1997, 1998 ve 2000 yıllarında Azerbaycan'ı ziyaret etti. Devlet Başkanlarının ziyaretleri çerçevesinde iki ülkeyi ilgilendiren ulusal, bölgesel ve küresel meseleler görüşüldü. Dostluk ve İşbirliği Anlaşması da dâhil olmakla 14 farklı anlaşma imzalandı. Aradan geçen süre zarfında ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik önemli adımlar atıldı⁴⁵⁰.

3.2.6. Pakistan

Azerbaycan'ın en başından beri iyi ilişkiler içinde bulunduğu ülkelerden bir tanesi Pakistan'dır. Pakistan, 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını Türkiye'nin ardından ikinci olarak tanıyan ve Azerbaycan'ı her açıdan destekleyen bir ülkedir. Azerbaycan'la Pakistan arasında diplomatik ilişkiler 9 Haziran 1992 yılında gerçekleşti.

Pakistan'ın Azerbaycan'ın askerî-stratejik müttefiği konumunda bulunduğunu da emin olarak söyleyebiliriz. Pakistan her alanda ve bu arada Dağlık Karabağ konusunda da Azerbaycan'ı açık bir şekilde destekleyen ülkelerin başında gelmektedir. 1993 yılı Nisan'ında işgalci Ermenistan ordusunun Azerbaycan topraklarından çekilmesi hakkında 822 numaralı kararın alındığı BM Güvenlik Konseyi oturumunun Pakistan başkanlığında gerçekleştiğini de anımsatmakta fayda vardır⁴⁵¹.

Azerbaycan-Pakistan ilişkilerinin stratejik müttefiklik düzeyine ulaştırılmasında Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 1996 yılında gerçekleştirdiği İslamabad ziyaretinin de önemli bir rolü bulunmaktadır.

Günümüzde Azerbaycan'la Pakistan Birleşmiş Milletler, İslam Konferansı Örgütü, Ekonomik İşbirliği Örgütü ve diğer uluslararası örgütlerde ortak bir tavır sergilemektedirler. İki ülke hem Keşmir, hem de Dağlık Karabağ sorunlarında yine ortak bir tavır sergilemekte ve bu sorunların uluslararası hukuk çerçevesinde çözümlenmesinden yana olduklarını ifade etmektedirler. Pakistan'ın işgalci ülke Ermenistan'la bugüne kadar diplomatik ilişki tesis etmemiş olduğunu ve bu ülkenin

---

⁴⁵⁰ *Age.*, s. 456.

⁴⁵¹ *Age.*, s. 390-391.

Azerbaycan topraklarından çekilmesi talebini çeşitli platformlarda pek çok defa dile getirdiğini de özellikle belirtmekte fayda vardır. Buna karşılık Azerbaycan da Keşmir sorunu bağlamında Pakistan'ın tutumunu desteklemektedir.

SONUÇ

Günümüzde stratejik ortaklık konumunda bulunan Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin yarımını kestirebilmek için, tarihî köklerini, hangi temeller üzerinde kurularak yükseldiğini ve hangi etkenlerle şekillendiğini bilmek şarttır. Bu açıdan, özellikle 20. Yüzyıl başından itibaren Türkiye-Azerbaycan ilişkileri tarihinin doğru bir şekilde bilinmesi büyük önem taşımaktadır.

20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan bağımsızlık mücadelesinde Türkiye'nin siyasi ve özellikle askerî desteğini almış, bu destek sayesinde Azerbaycan halkı kırımdan kurtulmuş, başkentini düşman işgalinden kurtararak Hükümetini buraya taşıyarak bu destek sayesinde ayakta durmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması ve artık Azerbaycan'ı destekleyemez duruma gelmesi, genç Azerbaycan Devleti'ni Bolşevik Rusya tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Bu tehlike, kısa sürede Azerbaycan'ı yutarak bağımsızlığına son verdi.

20. Yüzyıl sonunda Azerbaycan bağımsızlığını tekrar kazanınca yine önce Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınmış ve desteklenmiştir. Türkiye ile Azerbaycan'ı birbirine yakınlaştıran başlangıçta şüphesiz ki soy ve kan bağı, dil, din, milliyet, kültür birliği gibi çok önemli etkenlerdi. Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında uzun bir aranın ardından birbirine henüz kavuşan iki kardeş halkın birbirini yeniden tanımaya çalışırken, ilişkilere bir coşkunun hâkim olduğunu söylesek, yanılmayız. Devletlerarası ilişkilerde ise, Azerbaycan'da değişen iktidarlar bu ülkenin Türkiye ile ilişkilerine de yansımıştır. Türkiye'de Azerbaycan'la ilişkilerin zaman zaman iç politika malzemesi olarak kullanılmaya çalışıldığı da gözlemlenmiştir.

Zamanla ve özellikle Azerbaycan'da Haydar Aliyev'in iktidara gelişiyle beraber, manevi ve kültürel ilişkiler pekişirken Türkiye ve Azerbaycan halkları

arasında kardeşlik bağları kuvvetlenmeye devam etti. Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki işbirliği de karşılıklı çıkarlar, coğrafyanın ve zamanın gerektirdiği şartlar doğrultusunda daha sağlıklı temeller üzerinde yükselmeye devam etti.

Günümüzde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri bir stratejik ortaklığa dönüşmüştür. İki ülkenin birbirlerinin çıkarlarına ters düşecek herhangi bir adım atması düşünülememektedir. Türkiye-Azerbaycan stratejik ortaklığı iki ülke halkının çıkarları dışında, özellikle Güney Kafkasya'da barışın sağlanması ve istikrarın devam etmesi açısından da oldukça önemlidir.

Sonuç olarak:

-Hazar havzasının enerji kaynaklarına, transit geçiş mekânına, Türklerin ata yurduna uzanan coğrafya üzerinde Orta Asya'nın Türk Devletlerine ulaşım açısından da Türkiye için büyük öneme sahip bulunan Azerbaycan, bir anlamda Türkiye'nin hem geçmişe, hem de geleceğe uzanan köprüsü konumunda bulunmaktadır.

-Önemli bir bölümü tarihî Azerbaycan toprakları üzerine kurulan, Rusya'nın desteğiyle Azerbaycan topraklarının ilhakını Sovyetler Birliği döneminde ve sonrasında da sürdüren, halen Azerbaycan'ın uluslararası arenada tanınan topraklarının %20'sini işgal altında bulunduran, Türkiye'ye karşı uydurma Ermeni soykırımı iddialarını her fırsatta gündeme getiren ve Türkiye'den de toprak talebinde bulunabileceğinin sinyallerini her fırsatta veren Ermenistan, hem Türkiye, hem de Azerbaycan'ın baş sorunlarından bir tanesidir. Bu, iki ülkenin Ermeni sorununa yönelik ortak politika yürütmelerini kaçınılmaz kılmaktadır.

-Tarih, Azerbaycan'ın Türkiye'nin desteği olmadan bağımsızlık ve egemenliğini, toprak bütünlüğünü sürdürmesinin çok zor olduğunu daha önce de kanıtlamıştır.

-Azerbaycan'ın, uzun yıllar işgali altında kaldığı Rusya ile yine Güney Azerbaycan topraklarını kendi sınırları içinde tutmakla beraber, Azerbaycan'ın tamamının geleneksel olarak kendi kültürel etki alanında bulunduğunu her fırsatta ifade eden İran arasında bağımsızlığını ve egemenliğini sürdürebilmesi için oldukça hassas dengeler kurması gerekmektedir. Bir NATO üyesi olması dolayısıyla Azerbaycan'ın bu savunma blokuna daha fazla yaklaşmasını da temin edebilecek Türkiye Cumhuriyeti, bu dengede önemli bir unsurdur.

-Türkiye-Azerbaycan ilişkileri tarihin çeşitli dönemlerinde birtakım iniş çıkışlara sahne olmakla beraber, iki ülke arasındaki ilişkiler, her zaman kardeşlik, dostluk ve stratejik ortaklık niteliği göstermiştir. İlişkilerin gelecekte de sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi, geçmişteki iniş çıkışlara neden olan sorunların kaynağının araştırılarak tespit edilmesine de bir ölçüde bağlıdır.

-Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin iki ülkedeki iktidar değişikliklerinden ve kişilerden etkilenmeyecek kadar sağlam ve gerçekçi temeller üzerine oturtulmuş olması son derecede önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Arşivi:

Bölüm: 2941, Klasör: 1, Dosya: 49, Yaprak: 78.

Bölüm: 2941, Klasör: 1, Dosya: 152, Yaprak: 133.

Azerbaycan Siyasi Partiler ve Toplumsal Hareketler Devlet Arşivi:

Bölüm: 276, Klasör: 5, Dosya: 1, Yaprak: 92-93.

Bölüm: 609, Klasör: 1, Dosya: 81, Yaprak: 24-26.

Bölüm: 609, Klasör: 1, Dosya: 94, Yaprak: 133.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Katalogu:
30.18.1.1/4.44.10.

RESMÎ KAYNAKLAR

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası.

Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi

www.kanunum.com/files/3903-2.pdf Güncelleme Tarihi: 15/07/2015

http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f2_1.pdf Güncelleme Tarihi: 01/04/2015

http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f2_2.pdf Güncelleme Tarihi : 01/04/2015

http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f2_3.pdf Güncelleme Tarihi: 01/04/2015

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı resmî internet sitesi:

<http://mfa.gov.az/content/751> Güncelleme Tarihi: 15/11/2014

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı resmî internet sitesi:

<http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa> Güncelleme

Tarihi: 18/03/2015

TBMM tutanakları:

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt:39, Dönem:18, Yasama Yılı: 3, 23/01/1990.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt:40, Dönem:18, Yasama Yılı: 3, 24/01/1990.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt:4, Dönem:19, Yasama Yılı 1, 04/03/1992.

Resmî Gazete.

SÜRELİ YAYINLAR:

AZERBAYCAN

Azadlıg
Azerbaycan
Gurtuluş
Güneş
Halg
Heyat
İki Sahil
Milli
Ses
Azerbaycan Müellimi

TÜRKİYE

Cumhuriyet
Hürriyet
Sabah
Tercüman
Türkiye
Yeni Forum
Milliyet

KİTAPLAR

ABDULLAZADE Fatma vd., Azerbaycan Respublikası (1991-2001), Bakü 2001.

Afad Gurbanov, Elm, Bakü, 2010.

ALİYEV Haydar, Müstegillik Yollarında, C: 1, Bakü, 1997.

ALİYEV Haydar, Müstegilliyimiz Ebedidir, C: 1, Azereşir, Bakü, 1997.

ALİYEV Haydar, Müstegilliyimiz Ebedidir, C: 2, Azereşir, Bakü, 1997.

ALİYEV Haydar, Müstegilliyimiz Ebedidir, C: 19, Azereşir, Bakü, 2006.

ALİYEV Haydar, Müstegilliyimiz Ebedidir, C: 20, Azereşir, Bakü, 2007.

ALİYEV Haydar, Müstegilliyimiz Ebedidir, C: 22, Azereşir, Bakü, 2007.

ALİYEV Haydar, Müstegilliyimiz Ebedidir, C: 24, Azereşir, Bakü, 2008.

ANDRİYANOV Viktor, MİRELEMOV Hüseynbala, Haydar Aliyev, Nurlan, Bakü, 2008.

ARZUMANLI Vagif, HEBİBOĞLU Veli, MUHTAROV Kamil, 1918-ci İl Gırgınları, Bakü, 1995.

ASLAN Yavuz, Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi, TTK,

- Ankara, 1997.
- ASLANLI Araz, Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, Platin, Ankara, 2005.
- AŞIRLI Akif, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi Basınında Kafkas İslam Ordusu, Çev: Azad Ağaoğlu, Gısmet, Bakü, 2008.
- ATMACA Tayfun, Küreselleşme Çağında Türkiye-Azerbaycan. USAM Yay., Ankara, 2003.
- Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920), Elm, Bakü, 1998.
- Azerbaycan Halg Cumhuriyeti Ensiklopediyası, C: 1, Lider, Bakü, 2004.
- Azerbaycan SSR Ganunları Mecmuesi (1938-1966), Bakü, 1966.
- Azerbaycan Tarihi, C: 5, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Bakü, 2008.
- Azerbaycan Tarihi, C: 7, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Bakü, 2008.
- Azerbaydjanskaya Demokraticheskaya Respublika (1918-1920). Zakonodatelne Aktı
- [Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920). Yasal Mevzuat]. Bakü, 1998.
- BAGİROV Yusuf, İz İstorii Sovetsko-Tureckih Otnosheniy (1920-1922) [Sovyet-Türk İlişkileri Tarihinden (1920-1922)], Azerbaycan İlimler Akademisi, Bakü, 1965.
- CAFERSOY Nazim, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992 – Haziran 1993): Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü, Avrasya Stratejik
- Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2001.
- Elçibey: Bir İl (1992-1993), Bakü, 2010.
- ERİM Nihat, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C: 1. (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara, 1953.
- GASIMOV Musa, Azerbaycan Beynelhalg Münasibetler Sisteminde, Bakü, 1998.
- GEZENFEROĞLU Fazil, Tarihten Geleceğe Ebulfez Elçibey, Prestij, Ankara, 1995.
- Halil Paşa (Kut), İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, Haz.: Taylan Sorgun, Kamer, İstanbul, 1997.
- HASANLI Cemil, Azerbaycan Cumhuriyeti: Türkiye Yardımından Rusya İşgaline Kadar (1918-1920), Çev.: Aslan Erturun, Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara, 1998.
- HASANOV Ali, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik

- Politikası, Çev.: Azad Ağaoğlu, Fuad Şammedov, Ötüken, İstanbul, 2013.
- HASANOV Ali, Azerbaycan'ın Geosiyaseti, Zerdabi, Bakü, 2015.
- İMANOV Vügar, Ali Merdan Bey Topçubaşı (1865-1934): Lider Bir Aydın ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Temsili, Boğaziçi, İstanbul, 2003.
- İSMAYILOV GENCELİ Mehdi, Azerbaycanlı Şair Mehemmed Hadi: Hayatı-Sanatı-Eserleri, Ötüken, İstanbul, 2011.
- KARABEKİR Kâzım, İstiklal Harbimiz, Merk, İstanbul, 1988.
- KEYKURUN Naki, Azerbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar 1905-1920, İlke, Ankara, 1998.
- KOCATÜRK Utkan, Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- NESİBLİ Nesib, Azerbaycan-İran Elageleri: Keçmişde ve İndi, Hazar Üniversitesi, Bakü, 2000.
- Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri II (1575-1918), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993.
- PAŞAYEVA Ganire, AŞIRLI Akif, Ermenilerin Yaptığı Soykırımın Kurbanı: Bağanıs Ayrım, Çev.: Azad Ağaoğlu, Bakü, 2011.
- RESULZADE Mehmet Emin, Azerbaycan Cumhuriyeti, Haz.: Yavuz Akpınar, Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara, 1990.
- Rezolyucii i Postanovleniya Syezdov Sovetov Azerbaydjanskoy SSR (1921-1937) [Azerbaycan SSC Sovyetler Kurultayı'nın Karar ve Düzenlemeleri (1921-1937)], Bakü, 1961.
- SARAY Mehmet, Azerbaycan Türklerinin Tarihi, Nesil yay., İstanbul, 1993.
- SARIHAN Zeki, Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri, Kaynak, İstanbul 2002.
- SOYSAL İsmail, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C: 1 (1920-1945), TTK, Ankara, 1983.
- SULTANOV Ogtay, 80-ci İllerin Sonu, 90-cı İllerin Evvellerinde Azerbaycan'da Siyasi Mübarize, Maarif, Bakü, 1995.
- SÜNBÜL TAHİR, Kök Sosyal Ve Stratejik Araştırmalar Serisi:5, Azerbaycan

Dosyası I, Kök Yay., Ankara, 1990.

SWIETOCHOWSKI Tadeusz, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus

Azerbaycan'ı 1905-1920, Çev.: Nuray Mert, Bağlam, İstanbul, 1988.

ŞİMŞİR Bilal N., Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, C: 1, TTK, Ankara 1993.

ŞİMŞİR Bilal N., Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Bilgi, Ankara, 2011.

ŞİMŞİR Bilal N., Bizim Diplomatlar, Bilgi, Ankara, 1996.

TAHİRZADE Edalet, 13 Saat Elçibey'le Üze-üze, Ay-Ulduz, Bakü, 1999.

TAHİRZADE Edalet, Elçi Bey, Bakü, 1999.

TAŞKIRAN Cemaleddin, Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ Meselesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

TOPÇUBAŞOV Ali Merdan Bey, Paris Mektupları, Haz.: V. Guliyev, Azernesir, Bakü, 1998.

MAKALELER

AFYONCU Erhan, "Otlukbeli Savaşı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: 34, İstanbul, 2007, s. 4-6.

ASKERZADE Aygün, "NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askerî İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları", Karadeniz Araştırmaları (2009), nu. 20, s. 1-17.

BİLGİLİ Ali Sinan, "Tebriz", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: 40, İstanbul, 2011, s. 219-222.

BUNİYATOV Ziya Musa, "Azerbaycan", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: 4, İstanbul, 1991, s. 320.

CAFEROV Nizami, HALİLOV Aydın, "Bir Neçe Söz", Füyuzat Jurnalının Bibliyografyası, Azerbaycan Atatürk Merkezi, Bakü, 2002.

ÇAVUŞOĞLU Yağmur, "Azerbaycan, Elçibey, Türkiye", Yeni Forum (1993), nu. 292, s. 43.

DURAN Tülay, "Bolşeviklerin Osmanlı Devleti ile Yaptıkları İlk Anlaşma", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S: 37 (1970), s. 18-21.

DURAN Tülay, "Brest-Litovsk Antlaşması ve Türkiye", Belgelerle Türk Tarihi

Dergisi, S: 38 (1970), s. 16-20.

GÖMEÇ Sadettin, “Tarihte ve Günümüzde Azerbaycan”, Yeni Forum, (1993), nu. 291, s. 38.

GÜNDÜZ Tufan, “Safeviler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: 35, İstanbul, 2008, s. 452.

MUSAYEV Yehya, “Herbi-texniki sahede Azerbaycan-Türkiye emekdaşlığı (1991-2011)”, Azerbaycan-Türkiye Elageleri Son 20 İlde: Uğurlar ve İmkanlar, Bakü, 2011, s. 124.

ÖZCAN Azmi, “Nadir Şah”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: 32, İstanbul, 2006, s. 276-277.

TOGAN Zeki Velidi, “Azerbaycan”, İslam Ansiklopedisi, C: 1, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1979, s. 97.

VARLIK Mustafa Çetin, “Çaldıran Savaşı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: 8, İstanbul, 1993, s. 193-195.

GAZETE YAZILARI

ARMAOĞLU Fahir, “Karabağ Yangını”, Tercüman, 29 Şubat 1992.

AZAK Gürbüz, “Ermeniler Vahşete Doymuyor”, Türkiye, 7 Mart 1992.

CEFEROV Nizami, “Azerbaycan Dilinin Zenginleşmesi Prosesi Uğurla Davam Edir”, İki Sahil, 31 Temmuz 2014.

ÇANDAR Cengiz, “Elçibey İçin İleri”, Yeni Forum, C: 14 (1993), s. 56-57.

ÇANDAR Cengiz, “Hükümetin Karabağ ve Bosna Aczi”, Sabah, 14 Mayıs 1992.

“Deyirdim ki Bu Guruluş Dağılacak” (Azerbaycan Halk Cephesi Başkanı Ebulfez Elçibey’le Adalet Tahirzade’nin Mülakatı), s.3

<https://elcibey.files.wordpress.com/2012/01/deyirdimki-bu-kurtulus-dagilacak.pdf>

Güncelleme Tarihi: 19/04/2015

GENÇ H. Mustafa, “Karabağ Bizim Canımız”, Milli, 7 Mart 1992.

GÜRÜN Kamuran, “Azerbaycan-2”, Hürriyet, 29 Mayıs 1992.

KERİMOVA Samire, “1 Avgust Azərbaycan Elifbası ve Azərbaycan Dili Günüdür”, Azərbaycan Müellimi, 1 Ağustos 2008.

KOÇ Ferhat, “Azərbaycan’a Ağıt”, Milli, 15 Nisan 1992.

ÖMEROV Vahid, “Azərbaycan-Böyük Birtaniya Birge Müessiseleri ve Ticaret Elageleri”, Ses, 26 Şubat 2013.

ÖYMEN Altan, “Dün ve Bugün”, Milliyet, 27 Mayıs 1992.

ÖZKAN Abdülkadir, “Batı Destekli Ermeni Vahşeti”, Milli, 5 Mart 1992.

ÖZKAN Abdülkadir, “Gizli İttifak”, Milli, 15 Mart 1992.

PULUR Hasan, “Haçlı Ordusu Gibi”, Milliyet, 2 Mart 1992.

